Politikai röpiratok

BALL
43

LELTA ROMA
1963

1976

1994 9

1999 -07- 07

Ball 43

1.) 001 0006 385 834
2.) 001 0006 385 827
3.) 001 0006 385 810
4.) 001 0006 385 803
5.) 001 0006 385 797
6.) 001 0006 385 780
7.) 001 0006 385 743
8.) 001 0006 385 766
9.) 001 0006 385 759
10.) 001 0006 385 742
11.) 001 0006 385 735

43
308

POLITIKA.

UTMUTATÁS

A'

POLGÁRI TÁRSASÁG IGAZGATÁSÁRA.

IRTA

SZEPSI SZABÓ GERGELY.

KIADTA

HÜ TESTVÉRE

SZEPSI SZABÓ MIHÁLY.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1841.

Dr BALLAGI GÉZA

308 - 318

1. Politika. Utmutatás a polgári társaság igazgatására. Szepsi Szabó Gergelytől.
2. Die Stellung der Slowaken in Ungarn. Von Leo Gr. von Thun. 1843.
3. Magyarország 1848. Elefánty Ferenctől. 1848.
4. Magyar törvény könyv. Dinnyésy Mihálytól. 1848.
5. Görgei és fegyverletétele. Egy honvédtiszt naplójából. Kőrli Szilágyi Sándor
6. Egy-két őszinte szó társadalmi viszonyainkat érdeklőleg. Kéressy Kálmántól. 1857.
7. Franz Deák's Adressentwurf, als Beantwortung des königl. Rescriptes vom 21. 1861, einstimmig angenommen in der Unterhaussitzung vom 8. Aug. 1861.
8. I. Ferenc József császár és Európa. Franciából. 1861.
9. Ungarn und die Reichsvertretung in Österreich. 1861.
10. Feladatunk 1865. sept. 15. 1865.
11. A temesi és krassói kincstári uradalmak fekérdése. Missics Jánostól. 1

A'

KÉT NEMES TESTVÉR MAGYARHÁZA

DICSŐ FIAI 'S LEÁNYINAK

LEGMÉLYEBB TISZTELETTEL

AJÁNLJA

A' KIADÓ.

Patria nostri omnium communis mater est. *Cicero*

A' haza mindnyájunk köz-anyja. *Cicero.*

Nec minor est virtus, quam quaerere, parta tueri.
Ovidius.

Szerzeni nem kevesebb, mint megtakaritni az ösit.
Ovid. után Lencsés.

ELŐSZÓ.

Nincs ember, de még inkább nincs polgár, kit, ha igazán szereti hazáját, 's annak állapotját ismérni kivánja, nem érdekelne a' *politika*. Ez ád ugyan is, ha úgy tekintetik, mint tudományos útmutatás, fáklyát a' személyes és vagyoni bátorság föntartására, melly pedig az egyes polgár boldogságára múlhatlan szükséges, az országkormányra nézve meg mindenkor igen hasznos. Szokás ugyan az ujan született munkákat dicséretbe pólálni; de itt dicsérje a' munka maga magát, 's ha nem talált volna czélt érni, — mit nem hihetni, — akkor védi azt a' használnivágyás őrszelleme. — A' munka foglalatának följegyzése kitünteti a' szerző szilárd nézeteit, melly is e' czélból ide függesztetett. — Az ember már foganszásakor polgári véd alá fogadtatik, 's nem

csupán szülőié, hanem a' statusé is. E' munka tehát a' leendő embertől kezdve az elaggott öregig számba veszi a' világpolgárt, jelesen pedig a' magyart, 's igy, gondoljuk, szándékunk czélja igen megérdemli a' méltánylást, mellyet reménylünk is. Pesten 1841dik évi február 10kén

A' kiadó.

MUTATÓ TÁBLÁJA

A'

POLITIKÁNAK

VAGY

UTMUTATÁSNAK A' POLGÁRI TÁRSASÁG IGAZGATÁSÁRA.

I. RÉSZ.

1.

A' politikának rövid ismérete 1

I-sõ SZAKASZ.

A' törvényekről és az ezekben megkivántató miné-müségekről 11

II-dik SZAKASZ.

A' polgároknak szabados cselekedetekben való bátorságokról 21

III-dik SZAKASZ.

A' Polgári társaság tagjainak személybeli bátorságáról 25

IV-dik SZAKASZ.

A' Polgári társaság tagjainak becsülete, jó hire 's neve védelmezéséről és bátorságáról .....

V-dik SZAKASZ.

A' Polgári társaság tagjainak jószágokra nézve való bátorságokról .....

II: RÉSZ.

A' polgári társaság tagjainak igenleges boldogságáról .....

I-ső SZAKASZ.

A' polgári társaság tagjainak gazdaságáról, melly magában foglalja a' földmivelést, mesterségeket és kereskedést .....

II-dik SZAKASZ.

A' népességről, a' lakosok felszámlálásáról és azoknak neveléséről .....

III-dik SZAKASZ.

A' polgári társaság megvilágosodásáról .....

IV-dik SZAKASZ.

Az ország jövedelméről, mint az ország boldogságának előmozdító, eszközéről .....

POLITIKA.

I. RÉSZ.

A' Politikának rövid esmérete.

§. 1.

A' *Politika* az a' tudomány, melly a' polgári társaság helyes igazgatását tanitja, vagy az a' tudomány, melly azon helyes rendeléseket tanitja, mellyek által minden társaság a' maga fő végét, tudnillik a' *közönséges boldogságot*, elérheti. *Cicero* ezen tudományt *Administratio imperii* nevezi.

A' mi nevét illeti, ez nem új név, ezelőtt kétezer esztendővel élt vele *Aristoteles*, és azólta mind e' mai napig fenmaradt. Némellyek azt értik rajta, a' mit Aristoteles; de mások mást. Ez a' név „*Politika*" ezen tudománynak jelentésére, mellyet mi ez alatt értünk, nem ollyan helyes, mint volt Aristoteles idejében, a' mikor még apró görög városok is egy közönséges társaságot tettek, mikor a' *Politika* a' *Policziával* egy volt; de már ma nem egy, hanem csak egy része a' Politikának, melly azt tanitja, micsoda rendeléseket kell

tartani a' nagyobb városokban az útakra, egészségre nézve.

Ma a' társaságok sok városból és helységből állanak, mellyeknek egyesülését *Polgári Társaságnak* nevezzük, melly társaságban lévő személyek akaratjokat és erejeket egyesítik a' közönséges boldogság elérésére. Itt kettő kívántatik meg.

1-ör Hogy akaratjokat egyesítsék; — minden lakó megegyezzen abban, hogy azt a' közönséges boldogságot igyekezik előmozdítani. De még ez nem elég, mert van sok rosz ember, ki gyakran többre becsüli a' maga hasznát, mint a' közönségét, szükség azért. —

2-or Hogy erejiket is egyesítsék, hogy különkülön kitkit lehessen arra hajtani. E' szerént minden polgári társaság rendelésének arra a' végre kell intézve lenni, hogy a' közönséges boldogság előmozdíttassék. Ez a' közönséges boldogság pedig nem a' közönséges polgári társaság nagyobb részének boldogságában áll, hanem a' magános polgári boldogságában. E' szerént a' magános polgárnak boldogságát a' köztársaság boldogsága regulázza; az határozza meg, miben álljon a' magános ember boldogsága, ha az ő boldogsága a' köz boldogsággal megegyez. E' szerént a' magános emberek boldogsága mindenkor alája van vetve a' köz boldogságnak annyira, hogy ha a' köz boldogság azt kivánja, hogy előmozdíttassék, akkor a' köz boldogságot kell előmozdítani minden

magános polgárnak; p. o. ha háburú van, és a' köz boldogság azt kivánja, hogy valamelly polgárnak földjén várat kell építeni, hogy az ellenségnek ellentállhassanak, akkor a' köz boldogságért tartozik a' magános ember magános boldogságát általengedni. Valljon a' magános embernek boldogságával ellenkezhetik e a' társaság boldogsága? Ez nem igen történhetik meg; p. o. egynéhány kereskedő öszveáll, hogy tengeren kereskedjenek, a' kereskedők történetből hajótörést szenvednek, és látják, hogy a' veszedelmet el nem kerűlhetik, hacsak jószágaikat a' tengerbe nem hányják, itt egyik sem engedi, hogy az övét hányják a' tengerbe, és a' lesz belőle, hogy mind magok, mind jószágok odavesz, kérdés azért: ellenkezhetik e a' magános boldogság a' köz boldogsággal? Épen nem; mert mikor a' köz boldogságnál a' magáét feljebb becsűli, akkor mind a' maga, mind a' közönség boldogsága elveszett.

Ugy tetszik sokszor, hogy a' magános ember boldogsága ellenkezésbe jő a' köz boldogsággal; p. o. háborút indít olly ország, mellynek szerencsés kimenetelére minden polgár tartozik az ő magános boldogságából valamit engedni. Ez ugy látszik, hogy ellenkezik a' magános boldogsággal; épen nem, mert ha a' magános boldogsággal a' köz boldogságot nem lehet megegyeztetni, ugy az ország elpusztúl. Ebből világos, hogy a' magános

ember boldogsága úgy meg nem állhat, hogy a' köz boldogság semmivé légyen.

§. 2.

Ennek a' fő czélnak, a' polgári társaság közönséges boldogságának, elérésére sok egymástól különböző személyek, rendelések és eszközök kivántatnak: de ezek a' különböző dolgok és természetekre nézve egymástól különböző rendelések szoros megegyezésben vannak. Mindezen különböző dolgokat két tekintetből lehet gondolóra venni:

1-ör Hogy a' polgári társaságnak bizonyos vége és megegyezése van, mellynek elérésére öszveállottak, kérdés pedig, mellyek azok a' végek?

2-or Ebből a' tekintetből, hogy mivel semmi czélt és véget eszközök nélkül nem lehet elérni, az a' kérdés: mellyek azok az eszközök, a' mellyek által a' polgári társaság czélját elérheti? A' polgári társaságnak fő vége a' köz boldogság, mellyet hogy elérjen, ezen két dolog szükséges: *a*) Hogy azon akadályok, mellyek azt a' köz boldogságot hátráltatják, elháríttassanak; p. o. a' rosz emberek akadályoztassanak meg. *b*) Hogy jó rendelések által azon köz boldogság elő is mozdíttassék, és e' szerént a' társaságnak egy vége *negativus* a' más *positivus*. Finis negativus p. o. hogy a' lakosok bátorságban legyenek; positivus, hogy a' társaságnak boldogsága elő is mozdíttassék.

Egy fő része hát a' polgári társaság fő boldogságának, hogy bátorságban legyen, mind különkülön minden tag, mind közönségesen az egész társaság. Ez a' kettő elválva is lehet egymástól; p. o. mikor békeség van, a' polgári társaság közönségesen békeségben van; de azért a' tagok nincsenek.

Megháboríttatik a' közönséges társaság vagy kivűlről, vagy belőlről. Kivülről a' külső ellenség által, a' külsők ellen védelmezi részszerént az idegen nemzetekkel való békekötés, melly egyesség fentartására vannak a' polgári társaságnak egymásnál lévő követei is, részszerént pedig a' gyakorlott és a' külső ellenségnek való ellentállásra mindenkor készen lévő hadi erő.

A' nyughatatlan elméjű hazafiak ellen is oltalmazza a' polgári társaságot a' felkészűlt katonaság, ha egyéb eszközök nem használnak; vannak pedig más eszközök is, mellyekkel az illyen hazafiak ellen élni lehet; p. o. ha észreveszik azt, hogy valamelly familia felette gazdagodik, ugy hogy idővel a' köz boldogságot megháboríthatná, azt vagy fényes udvarhoz rendelik követnek, vagy más hivatalba teszik, melly felette nagy költséggel jár, hogy *Majoratus* legyen a' familiában.

Mindazon rendeléseket tehát, és a' szükséges eszközöknek a' polgári társaság köz boldogság fentartására való használását tanítja a' Politika, és

azt, hogy miben áll a' hazafiak magános bátorsága, vagy csendessége.

§. 3.

A' polgárok magános csendessége vagy bátorsága abban áll:

1-ör Hogy a' polgárok az ő szabad cselekedetekben és foglalatosságokban senkitől meg ne akadályoztassanak.

2-or Hogy személye bátorságban légyen, ne féljen senkitől, hogy őtet bűntelen meg merje bántani.

3-or Hogy becsülete, jó híre 's neve bátorságban legyen, mellyben ha kár esik, erkölcsi (moralis) halálnak nevezik.

4-er Hogy jószága is bátorságban legyen.

Ezt a' belső csendességet a' polgári társaság magános tagjaira nézve megakadályoztatják, vagy a' magok rosz indulatú polgár társai, vagy pedig a' mostoha természet és a' szerencsétlenség; p. o. tűz, víz, éhség 's a' t.

1-ör A' rosz indulatú polgárok ellen védelmezi őket a' törvény és az igazságnak helyes kiszolgáltatása.

2-or A' mostoha természet és szerencsétlenség ellen pedig védelmezik őket az ezek természetéhez megkívántató jó rendelések, és a' jó szorgalmatos vigyázás a' polgári társaság magános tagjaira nézve, és ez a' finis negativus. A' finis positivus

pedig abban áll, hogy a' polgári társaság boldogsága jó rendelések által előmozdíttassék.

§. 4.

A' lakosok boldogsága.

A' tapasztalás is tanítja, hogy azok az országok boldogabbak, a' mellyek gazdagabbak, népesebbek, megvilágosodtabbak.

1-ör Gazdagabbak lesznek a' szorgalmatosság által: tudnillik ha termesztenek minden szükséges dolgokat, a' mellyeknek megtermésére földjök alkalmatos; ha a' természetnek adományát igyekeznek becsesebbé és nemesebbé tenni; p. o. ha nem elégesznek meg azzal, hogy csak juhot tartsanak; hanem még igyekeznek is annak gyapját mivelni; ha azon termesztményekkel kereskednek, még pedig ha nem várják azt, hogy mások menjenek érte, hanem magok viszik azt el külső nemzetekhez.

A' szorgalmatosság által a' földmivelésnek ezen három nemét magok a' polgárok viszik végbe, az uralkodó hatalom pedig igazgatja a' jó rendelések által, elhárítván az akadályokat, és azt előmozdítván. Előmozdítódik a' földmivelés az *Oeconomica - Politika* által, a' mesterségek, a' kézi mesterség Politikája által. Ennek előmenetelére Angliában nagyon vigyáznak, úgy hogy Angliából semmi portékát nem lehet kihozni, mig az arra rendeltetett társaság által kétszer 's háromszor

meg nem vizsgáltatik, nehogy valamelly magános ember sok rosz posztót készitvén, a' nemzet hitelét elveszesse. A' kereskedést előmozdítja a' kereskedés Politikája. Ez ugyan legkevesebb szorgalmatosságba kerül, de mégis vigyázni kell reá. Nevezetes példája ez: midőn *Holbert* angliai minister kérte a' kereskedőket, hogy mondják meg neki, micsoda rendeléseket tegyen a' kereskedés előmozdítására? Azt felelték a' kereskedők, hogy engedje meg, hadd menjen magában, mert mihelyt rendelések lesznek, elbomlik.

2-or Boldogabbak a' népesebb társaságok; népesebb lesz pedig az ország, ha a' népesedést akadályoztató eszközök elhárittatnak; illyen akadály az p. o. Németországban, hogy az ifiaknak nem lehet addig megházasodni, míg bizonyos számú élőfákat nem tenyésztettek, ez által ugyan elérik czéljokat, hogy az erdőt nevelik, de a' házasság akadályoztatik.

3-or Boldogabbak a' megvilágosodottabb társaságok; megvilágosodtabb, vagy a' mi azzal jár, virtusosabb valamelly társaság, ha a' nemzet a' jó és helyes neveltetés által segíttetik. Ebben hibázta el *II. Katalin* muszka czárné a' dolgot, a' ki Németországból nagy költségen vitette az universitásokba a' tanítókat, az alsóbb classisokkal pedig felhagyott; de ezt a' planumot megváltoztatta, midőn látta *II. Józseftől*, hogy előbb az alsóbb

classisokat kell reformálni, és úgy megyen aztán elébb a' nemzet.

A' polgári társaságnak ezen positiva és negativa boldogsága az a' czél és vég, mellynek elérésére minden polgári társaság jó rendelések által igyekezik eljutni; de minden jó rendelések mellett is, hathatós eszközök kívántatnak, hogy a' polgári társaság ezen boldogsága előmozdíttassék, és épen e' tekíntetből kell gondolóra venni:

1-ör Hogy mellyek lesznek azon szükséges és hathatós eszközök, mellyek a' polgári társaság boldogságát előmozdítják. Ezeket két classisra lehet osztani, t. i. vagy élő eszközökre (*media viva*) mellyeknek a' különbféle nagy és kis hivatalokban lévő személyek, a' kik az igazgató mellett, minthogy ez maga minden szükséges rendeléseket meg nem tehet, sem nem effectuálhat, szükségesképen megkivántatnak. Az ezen személyek körűl való vizsgálódás is, t. i. hol veszi ezeket a' társaság, vagy ki nevezhet ki tisztviselőket, egy részét teszi a' Politikának.

2-or A' társaság boldogságát előmozdító eszközök lehetnek holt eszközök (*media mortua*) t. i. a' pénz; mert a' polgári társaságban a' jó rendelések felállítása felette nagy költségbe kerűl: szükséges tehát, hogy a' társaságnak elegendő jövedelme legyen, és az ennek kútfejeiről való tudományt hívják *Financz* vagy *Cameralis Scientiá*-nak.

§. 5.

A' Politika hasznáról.

Hasznos a' Politika minden tudomány megértésére; p. o. a' világ historiáját a' Politika esmerése és az abból vett okoskodás, vagy combinatio nélkül tanulni nem egyéb, hanem csupa száraz történetet tanulni, e' teszi azt hasznossá; e' fedezi fel a' változásoknak okait, e' combinálja a' változásokat.

Hasznos azoknak, a' kik a' polgári társaság igazgatásában akármi módon részt vesznek. Ennek tudása és értése nélkül lehetetlen lesz sok történetekben a' polgári társaság javára jó rendeléseket tenni; p. o. viszsza fog tetszeni, hogy a' gabona bőségét azzal lehet segíteni, ha annak a' külső országokra való kivivése nemcsak szabados, hanem a' kivivésért még jutalmat is tesznek fel: mert a' bőséget a' tartja fen, ha sokat termesztenek; termesztenek pedig, mihelyt látják, hogy az jól elkel: de meg kell tartani, hogy ezt szükség idején kezdeni nem kell; igy hasonlóképen kenynek és az emberi természettel ellenkezőnek tetszik, hogy Prussiában 5 tallérra bűntetődik, a' ki a' háznál koldúlónak valamit ád, mert mind a' koldusoknak, mind a' köztársaságnak jobb és hasznosabb az, hogy közönséges házakban lakjanak, és ennélfogva a' közönség vigyázzon reájok, mert igy a' kik valami munkára alkalmatosak, az

illyen szegények házába be nem vétethetvén, mindennapi szorgalmatosságokkal használhatnak a' köztársaságnak. Igy továbbá nem látjuk első tekintettel, hogy a' pénznek, csereleveleknek, vagy az ugy nevezett *Wexeleknek* (litterae cambiales) becsét vagy valorát ne lehetne rendelés által meghatározni, a' mint 1766-ban cselekedtek a' Svekusok; de ha a' kereskedés természetét érti az ember, ellenkezőt fog tapasztalni; hogy t. i. nem lehet azt rendelések által meghatározni, ámbár csak úgy nézik azt, mint valamelly ezüst vagy arany darabot. Sőt a' materián kivűl sokszor még a' pénz valamelly nemének bősége is határozza a' szűkebb, vagy kevesebb pénznemeknek valorát; p. o. ha a' két forintos valamelly városban megszaporodik, a' kisebb valorú pénz pedig megszűkűl, akkor a' kisebb valorú pénznek becse nagyobb lesz, azaz többet adnak 100 forint 20 xrosokért, mint 100 forint két forintosokért.

§. 6.

Szükség kivált az illyen közhivatalban lévő embereknek, nemcsak egy különös, hanem mindegyik részét jól érteni a' Politikának, mert ennek minden részei szorosan egybe vagynak kötve egymással; p. o. adhat a' kereskedéshez jól értő ember a' kereskedésre nézve jó tanácsot valamelly kereskedő társaságnak, de ha más oldalról nézzük azt meg; p. o. ha hasznos e ez az egész társaság-

nak, sok károkat vonhat maga után. Bizonyítja ezt Anglia, hol a' Francziákkal tett szövetséget ellenzették az angliai kereskedők, a' kik a' monopoliumot, mellyet egész Europára nézve gyakorlottak, kezek közül nem akarták kiereszteni, holott ha az egész hasznot nézzük, a' békekötés felette hasznos volt az Anglusoknak.

A' Politika helyes tanúlása egyetlenegy eszköz, melly megtarthatja, hogy az emberek holmi haszontalan projectumokat ne tegyenek, mert mentűl mélyebben hat az ember e' tudományba, annál tartózkodóbb és vigyázóbb a' bizonytalan kimenetelű projectumok javallatában.

A' Politika tanúlása hasznos közönségesen minden lakosokra nézve; mert ez a' tudomány formál háládatos, engedelmes és magok sorsával megelégedő hazafiakat.

a) *Háládatos hazafiakat;* mert a' tudatlan nem értvén, nem tudván, micsoda jó uralkodás alatt van, és melly nagy teherrel 's bajjal van öszvekötve az igazgatás, azt nem tudja elegendőképen becsűlni: következésképen háládatlanúl él, azt gondolván, hogy természet szerént ugy kell lenni mindennek, a' mint van, a' ki pedig a' dolgot tudja, a' jó uralkodást a' maga érdeme szerént becsűli, midőn tudja azt, hogy ő pallérozott országban él, személye, jószága bátorságban van, ellenben a' pallérozatlan országban melly bizonytalanok mindezek.

b) *Engedelmes hazafiakat* formál; mert ez tanítja meg, millyen nagy jók légyenek a' törvények a' köztársaságban, és hogy a' jó rend fentartására kell igazgatóknak lenni, a' kik parancsolatjának ezek aszán önkényt engednek.

c) A' politika formál *magok sorsával megelégedő hazafiakat.* A' Politika ellen legterhesebb, leghelytelenebb vélekedés volt elejitől fogva, hogy a' lakosokat nyughatatlanokká tenné; hogy t. i. szabad nékik a' rendelések ellen szegülni; de épen ellenkező következik a' Politika tanúlásából és értelméből; mert ebből lehet általlátni, hogy gyakran a' mellyeket rosz rendeléseknek gondoltunk, azok a' legokosabb rendelések. Ez rettentheti el a' revolutio indításától az embert, mert innét tanúlhatja meg, hogy a' revolutio ollyan dolog, a' mellyből több veszedelem következik, mint abból, a' mit véle orvosolni akartak. *Revolutio est medicina morbo pejor:* az illyen tehát nemhogy maga indítaná a' zenebonát, hanem még a' zenebonáskodókat sem segiti.

§. 7.

A' polgári társaságban a' magános polgároknak bátorságát és csendességét polgártársaik ellen védelmezi a' törvény és az igazság kiszolgáltatása: szükség tehát, hogy az első szakaszban a' törvényekről, és az azokban megkivántató minéműségekről szóljunk.

I-sö SZAKASZ.

A' törvényekről és az ezekben megkívántató minéműségekről.

§. 8.

Minden törvénynek az a' czélja, hogy megtartassék, melly czélra leghathatósabb eszköz az, hogy azok, a' kiknek engedelmeskedni kell, a' törvényeknek hasznos volta felől egyáltaljában meg legyenek győzettetve. A' köznép közűl nem minden alkalmatos arra, hogy általjában minden törvénynek hasznát egyszerre általláthassa, azért csak az illyenekre nézve is szükséges, hogy a' polgári társaság eránt való tisztelet és engedelmesség ezekben más eszközök által is felélesztessék, és minden, a' mi ezen tiszteletet és engedelmességet megháboríthatná, elhárittassék.

§. 9.

A' Democratiában, a' hol a' népnek a' törvényhozásban szava van, a' hol voxát adja kiki arra, hogy valamelly törvény hozódjék e, vagy ne, vagy a' hol mint Rómában három vasárnapon kitevődtek közönséges helyre a' törvények, minekelőtte megállíttattak és közönséges megegyezésből bévétettek volna, hogy a' köznép előre gondolkodhassék, és a' mint annak hasznos volta felől meg van győződve, a' szerént szavazhasson. Ott a' hozott törvénynek hasznos volta felől mind-

nyája, legalább a' lakosoknak nagyobb része meg van győződve. De félni lehet egyszersmind attól, hogy itt, a' hol voxok számláltatnak, és meg nem fontoltatnak, a' törvényhozásban hamar elhibázódik a' dolog. *Zamolxis* az Athenebéliekben megfoghatatlannak tartotta ezen szokásokat, hogy a' mit a' köztársaság legderekabb emberei projektáltak, azt a' legtudatlanabb rész állította meg. Könnyű az illyen társaságban egy *Periklesnek* a' maga részére hajtott köznép által végbevinni azt, a' mit akar. Lásd Cicero Oratióját pro Flacco.

§. 10.

Azt a' törvény hasznos volta felől való meggyőződést, melly a' Democratiában ha szinte csupa képzelődés is, a' Monarchiában más módon szükséges a' lakosok szívébe önteni. Több hathatós eszköz vagyon pedig erre a' végre: az 1-sö az, hogy a' törvényszerzőknek tudománya, mély belátása, egyenesszívűsége felől megvagynak győződve a' többi lakosok, és azokban bizodalmok van. Az illyen személyektől szerzett törvényeknek aztán örömest fognak engedelmeskedni a' többi lakosok. *Alexander Severus* hogy az alatta valóknak maga eránti bizodalmát és a' törvényeknek való engedelmességet, melly *Commodus* és *Heliogaballus* uralkodása alatt egészen elenyészett, megnyerhesse, semmit sem tett addig törvénnyé, míg a' 20 törvénytudó és legalább 50 mély be-

látású ember által meg nem vizsgáltatta, a' felől értelmeket meg nem kérdezte, és külön mindegyiktől írásba bé nem vette, hogy így minekelőtte a' szavazáshoz kezdenének, idejek lenne a' gondolkodásra.

§. 11.

A' második eszköz, melly által a' köznépbe a' törvények eránt tiszteletet lehet szerezni az, hogy a' törvény annak indító okaival terjesztessék a' köznép elejibe, hogy t. i. az a' törvény a' köztársaságra nézve szükséges, a' magános lakosokra nézve pedig hasznos. Ez által megbizonyítja az uralkodó, hogy rendeléseit jóknak és hasznosoknak tartja, tisztelet öntődik a' törvény eránt a' lakosok szivébe, mindenik a' törvény hasznos volta felől való meggyőződésből fog a' törvénynek engedelmeskedni. *Plato* a' törvényekről való 3-dik beszélgetésben azt mondatta az ott beszélgetők közül egygyel, Niceással, hogy a' törvényeket okaik nélkül soha sem kell közönségesekké tenni, hogy azt a' lakosok annál örömestebb halgassák, és nagyobb készséggel teljesítsék.

§. 12.

De mind ezeknél hathatósabb eszköz a' törvények eránt való tisztelet és engedelmesség megszerzésére, ha a' lakosok törvényeiknek jóságát és hasznos voltát érzik, tapasztalják. A' szerez ben-

nek valóságos meggyőződést törvényeiknek jósága felől. A' római nép olly igen meggyőződött volt a' maga törvényeinek jósága felől, hogy azt tartotta, hogy az idegen és meggyőzött néppel nagyobb jót nem közölhet, mint ha megengedi annak, hogy a' római törvénnyel éljen. De a' Hernikusok (Latium régi lakosai) a' magok törvényeit sokkal többre becsülték, midőn a' Rómaiaknak törvényét nem akarták elfogadni

Nem lehetnek pedig a' törvények egyébként hasznosok és jók, hanem ha azok valamelly nemzetnek fekvéséhez, szükségéhez, characteréhez, gondolkodása módjához vannak alkalmaztatva, mert lehetetlen az, hogy azok a' nemzetek, mellyek a' culturának különböző grádusán vagynak, ugyanazon törvények által jól igazgattassanak. A' Tűz földje pallérozatlan és csaknem érzéketlen lakosinak más törvény kell, más a' pallérozott Európaiaknak.

§. 13.

Valamint pedig az elöszámlált módok által a' polgárokba a' törvény eránti tiszteletet és engedelmességet legjobban beléjek lehet önteni: ugy ellenben meggyengül bennek ez a' törvény eránti tisztelet és engedelmesség ez által:

1-ör Ha a' törvények minduntalan változnak; mert maga a' törvényhozó hatalom megesmeri roszaknak lenni az illyen törvényeket, annálfogva le-

hetetlen, hogy a' polgárok is ugy ne gondolkozzanak és legalább ugy ne gyanakodjanak, hogy a' törvényhozó hatalom nem találta még el ez ideig a' köztársaság boldogsága elömozdítására való eszközöket és törvényeket, minthogy azokat szüntelen változtatja. Csak ugy lehetnek pedig a' törvények állandók, ha azok a' társaság czéljához, politica és természeti állapotjához vagynak alkalmaztatva. A' törvénynek ezen állandósága pedig nem azt teszi, mintha minden törvényeknek a' polgári társaságban változhatatlanoknak kellene lenni, mert az ollyan rendeléseknek és törvényeknek, mellyek csak rendkívülvaló környülállásokban tétettek és hozattak, természetek hozza magával, hogy azok állandók ne legyenek, illyenek sok politikai rendelések. De magoknak a' törvényeknek is az idők, történetek és az ország állapotjával, változásával ollykor ollykor változni kell; mert a' melly törvények a' polgári társaság első kezdetében jók és annak környülállásihoz alkalmaztatva helyesek voltak, lehetetlen, hogy azok akkor is jók legyenek, mikor idő jártával a' társaság állapotja megváltozik, annak lakosi megvilágosodtabbak, pallérozottabbak lettek. A' mint ezek változnak, szükség ezek szerént a' törvényeknek is idő jártával változni. Anglia Constitutiója szerént, valamikor a' király változik, mindannyiszor megvizsgálhatja a' Parlamentum a' törvényeket, és a' hol szükséges, jobbitást tehet azokon.

Lok ugy javasolja, hogy minden század végén szükséges azokat, ha nem egészen is, valamelly részben változtatni. De bajos megszorítani a' törvények megjobbításának idejét, akkor szükség azokon változtatni és jobbítást tenni, mikor az ország java és boldogsága kivánja, melly nincsen bizonyos idohöz szabva. Minthogy pedig a' régi törvények eránt a' polgároknak mély tiszteletek szokott lenni, akkor is, midőn az illyen régi törvények megváltozását az ország boldogsága kivánja, a' polgárok gondolatját szükség az illyen változásokra előre készitgetni, hogy a' mennyire lehet, a' törvények változásának okát azok is általlássák, a' mit az egyenesszívűségekről a' nemzet elott esméretes könnyen irók tehetnek meg.

§. 14.

2-or. Alább száll a' törvények méltósága és az azok eránti tisztelet, ha a' törvényeket szabad a' törvénytudóknak a' magok tetszése szerént magyarázni; mert a' melly törvények helyes értelme felol magok a' törvénytudók sem egyeznek meg, hogy viseltethetnének az ollyan bizonytalan értelmű törvények eránt tisztelettel a' társaság több lakosai? Hogy lehetnének az illyen törvények reguláji és sinórmértéki a' lakosok cselekedetinek? Nem különben az is igen káros, ha a' törvények magoknak ellenek mondanak, ezek az ellenkező törvények, vagy antinomiák, kiváltképen abból

származnak, ha a' törvények felette számosok, ugy hogy azok a' legkisebb cselekedetekre is kiterjednek, és minden magokat előadó uj alkalmatosságokkal uj törvények állittatnak meg. E' szerént a' törvénykönyvben semmi egymással ellenkező törvényeknek nem kell lenni, és ezért dicsérte meg *Plato* a' Lacedaemonbélieket, illyen értelemben van *Tacitus* is, a' ki azt mondja: *Corruptissimae Resp. plurimas leges habent.*

§. 15.

3-szor Alább száll továbbá a' törvények méltósága és az azok eránt való tisztelet, ha a' világos törvények ellen gyakorlott cselekedetek, vagy az ugy nevezett *Szokás*, azokat kötelező erejektől megfosztják, mert az illyen cselekedetek nem egyebek, hanem törvény ellen valók, és az az eránt való engedetlenség. Még az ollyan történetekben is, a' mellyekben az idők változása miatt a' törvény és annak megtartása már nem volna ollyan jó és hasznos, mint azokban, a' mellyekben hozódott, az ollyan törvényeket is jobb valóságos törvények által eltörleni, mintsem annak meg nem tartását csak elnézni, és megengedni, hogy az azzal ellenkező szokással enyészszen el annak a' törvénynek kötelező ereje, mert hogy a' vétkes, vagy a' törvény ellen való cselekedetből jó törvény légyen, képtelenség.

§. 16.

4-szer. Alább száll utóljára a' törvények méltósága és az erántok való tisztelet, ha a' törvénynek közönséges kötelező ereje alól némelly hazafiak különös Privilegium által felszabadíttatnak. Veszedelmes az, hogy mintegy jutalmul engedődik meg valakinek, hogy a' közönséges törvénynek ne tartozzék engedelmeskedni, mert az ollyan törvényt, a' mellynek megtartása alól feloldozódik valaki, lehetetlen a' több hazafiaknak jónak tartani, az azok eránt való engedelmességet lehetetlen hasznos kötelezésnek esmerni; példa erre Wlad. D. 1. ar. 102. D. 2. ar. 15. D. 3. art. 39.

II-dik SZAKASZ.

A' Polgároknak szabados cselekedetekben való bátorságáról.

§. 17.

A' polgári társaság tagjainak belső bátorsága és csendessége abban áll, hogy azok szabados cselekedeteikben és foglalatosságaikban senkitől meg ne háboríttassanak. A' természet állapotjában lévő embernek mindazt szabados cselekedni, a' mit a' természet törvénye meg nem tilt; a' melly ember pedig a' polgári társaságban él, annak cselekedeteit már szorosabb határok közzé szorítják a' társaság törvényei, mert a' polgári társaságban

csak azok lesznek szabados cselekedetek, a' mellyeket a' polgári társaság törvényei meg nem tiltanak, vagy a' polgári társaság czéljával nem ellenkeznek. Jóllehet pedig a' polgári társaságban a' társaság tagjainak több cselekedetei lésznek tilalmasok, mint a' természet állapotjában, de csakugyan a' polgári társaságban is az uralkodó hatalomnak szükség lesz arra vigyázni, hogy ha csak a' köztársaság boldogsága elmulhatatlanúl nem kívánja, a' polgároknak szabados cselekedetei, sem a' törvények által szükségtelen határok közzé ne szoríttassanak, sem polgártársaiktól azoknak gyakorlásában meg ne akadályoztassanak.

§. 18.

A' törvények terhesek és a' társaság tagjaira nézve igazságtalanok lehetnek, mihelyt ollyan szabados cselekedeteket tilalmaznak, a' mellyeknek megtiltását a' társaság boldogsága nem kívánja. *Dejoces* felől beszéli *Herodotus* az első könyvben, hogy a' Médusoknak megtiltotta, hogy köpni és nevetni ne merjenek. *Montesquieu* irja *Carpin* után, hogy a' Tatárok törvénye szerént halálos vétek a' kést a' tűzbe vetni, a' lábat az embernek egymásra tenni, a' lovát a' kantárjával megütni. Mindazáltal sok első tekintettel magokban ugyan ártatlanoknak látszó szabados és indifferens cselekedetek némelly környűlállásokban tilalmasok lehetnek a' nélkül, hogy a' társaság tagjai az illyen

különben szabados cselekedetek tilalmazásáért panaszolkodnának; p. o. Persiában a' fejedelem (Sophi) megtiltja, hogy senki hegyes és előre csüggő turbánt ne viseljen, a' cselekedet ugyan magában szabados; de megtiltja a' persiai fejedelem, mert azok az öszveesküdtek, kik a' Magusokat királyi székektől megfosztották, illyen turbánt hordoztak jelűl. Angliában egyszer megtiltották, hogy senki kereken metszett hajat ne viseljen, minthogy a' *Cromvellisták* kereken nyírt hajat hozdoztak. Francziaországban XIV. *Lajos* alatt megtiltódott, hogy az aszszonyok szalmából csinált virágokat melyeken ne hordozzanak, mert azok az aszszonyok, kik az ugy nevezett *Fronde* factiónak pártfogóji voltak, illyen szalmából csinált virágokat hordoztak melyeken. Ez a' factio támadt XIV. Lajos alatt, midőn még alkalmatlan lévén az igazgatásra, helyette felesége Austriai *Anna*, és a' minister *Mazarini* uralkodtak.

§. 19.

Továbbá hogy a' társaság tagjai tudhassák, mellyek a' társaság törvénye által megtiltatott szabados cselekedetek, és hogy a' meg nem tiltottakat bátran minden tartózkodás nélkűl gyakorolhassák, szükség, hogy a' társaság törvényei:

1-ör Világosak legyenek, hogy azokat az egyűgyű ember is megérthesse.

2-or A' dolgot, mellyről szó van, szorosan meghatározzák, hogy azokat sem a' törvénytudók, sem a' birák ne magyarázzák, ne legyen helye az ugy nevezett extensiva, vagy restrictiva magyarázásnak, mert különben a' törvények, nem hogy sinór mértékei lennének a' polgárok cselekedeteinek, hanem az illyen törvények inkább zűrzavarba hozzák őket.

3-or A' mennyire lehet, rövidek legyenek, hogy azokat annál könnyebben meg lehessen tanulni és tartani.

4-er A' törvényeknek mindenek előtt esmereteseknek kell lenni, mellyre nézve szükség, hogy a' társaság tagjainak született nyelvén legyenek írva a' törvények, hogy ezek nyomtatásban közönségessé tétessenek, hogy minden ember tudhassa, különben épen oda megy ki a' dolog, mint *Sonnenfels* mondja, mint azt *Caligula* cselekedte, a' ki igen apró betűkkel iratta a' törvényeket, és magos helyre felfüggesztette, 's mégis a' ki vétett ellenek, keményen megbüntette.

§. 20.

Gyakran megakadályoztatnak a' szabados cselekedeteknek gyakorlásában a' polgárok más polgártársaik által is, a' kiknek erőszakos ellentállása ellen a' törvénynek kell védelmezni a' társaság tagjainak szabadságát, hogy mind azokat a'

szabados cselekedeteket gyakorolhassák, mellyeket a' törvény megenged.

III-dik SZAKASZ.

A' polgári társaság tagjainak személybéli bátorságáról.

§. 21.

A' polgári társaság tagjainak személybéli bátorsága abban áll, hogy a' társaság törvényei és rendelései által mind azok a' dolgok megtiltassanak, a' mellyek a' polgári társaság tagjainak személyét és életét veszedelembe hozhatják. Nem abból áll hát a' társaság tagjainak ezen személybeli bátorsága, hogy a' világos és nyilván való gyilkosok ellen, a' kik erőszakosan vetnek véget az emberek életének, kemény törvények légyenek, és a' vétkes cselekedet a' mint nagyobb, vagy kisebb, a' szerént bűntettessék e; hanem abban is, hogy a' polgárok jó hire 's neve megsértése bűntetetlenül ne maradjon.

§. 22.

Ide tartoznak továbbá ezek is:

1-ör Hogy a' mások méreggel való elvesztése ne csak kemény büntetés alatt tiltassék meg, hanem az is megakadályoztassék, hogy ne minden ember kaphasson mérget; mert minthogy könnyebb az embereket méreg által elveszteni, mint más erő-

szakos módon, ennek a' bűnnek végbevitelére még az ollyan ember is könnyen határozza magát, a' ki a' gyilkosságot más módon nem merné végbevinni. Ez okon ezen vétek ellen annál keményebbnek is kell lenni a' büntetésnek, minthogy nehezebb a' méreg által lett halálnak szerzőjét kitanúlni, mert lehet a' mérget úgy elkészíteni, hogy az egynéhány hét, hónap, esztendő mulva ölje meg az embert, mellyre példa az úgy nevezett *aqua tofana*, mellyet Olaszországban készítenek; de ennek készítését nagy titokban tartják.

Hogy pedig minden ember ne kaphasson mérget, szükséges: *a*) Hogy az ollyan mérgeknek, vagy mérges materialéknak árúlása, mellyek akármi módon veszedelmesek lehetnek az ember életének, kevés és bizonyos személyeknek engedtessék meg. *b*) A' méregvevőkre szoros vigyázatnak kell lenni, még azokra nézve is, a' kiknek mestersége az illyen materiálékat megkivánja. Erre nézve a' méregvevőnek nevét, lakását, a' méreg mennyiségét, és hogy mi végre vette, szükség az azt árúlónak feljegyezni, hogy ha netalán abból valami szerencsétlenség következnék, a' dolog kivilágosodjék; annyival inkább pedig az ollyan embereknek, a' kiknek mestersége semmi mérget nem kiván, nagy szükség nélkül soha sem kell mérget adni. Hogy pedig a' mérgek és mérges materiálék árúlásában és vevésében semmi hiba és tévelygés ne essék, szükséges, hogy ahoz értő or-

vosok collegiuma által ne csak a' mérgek, hanem még a' mérges materiálék és mind azok a' dolgok, mellyek az emberek életének és egészségének kárára és veszedelmére lehetnének, megneveztessenek, és lajstromba feljegyeztessenek; az illyen méreggel kereskedőknek pedig szoros kötelességek légyen, hogy az illyen mérgeket külön helyen zárva, és kivált az ollyan materiáléktól elrekesztve tartsák, mellyek szinekre és formájokra nézve az illyen mérgekkel megegyeznek, a' mellyekkel könnyen el lehetne téveszteni, és az illyeneknek árúlását ne minden inasra és személyre bízzák. Ide tartozik a' réz edényekkel mint főző edényekkel való élés. Az ebből következő kár és veszedelem nem ollyan szembetűnő ugyan, de épen azért veszedelmesebb, különböző időkben már jutalmok tétettek fel annak számára, a' ki a' réz edények állandóbb czínezésének módját, vagy valami más módot találna, melly által megakadályoztassék, hogy a' főzésbe a' réz particulák ne olvadjanak, és a' benne főtt étel az egészségnek káros ne légyen; de még eddig senki sem nyerte el a' jutalmat. Svecia a' korona nagy jövedelmét áldozta fel a' lakosok egészsége fentartására az által, hogy minden rézből való főző edények meg vagynak tiltva.

Millyen károk esnek a' méreg által vigyázatlanságból, megtetszik abból, hogy a' porrá resolvált arsenikummal, melly ekkor ollyan, mint a' hajpor

(puder), két felhajporozott személyek midőn a' tánczba nekihevülvén, a' fejeket elfutotta volna a' méreg, megholtak. Így nem régiben Bécsben az árvák házában sok gyermek halt meg, hogy az ecsetet, mellyel czicz-kártont festettek, megnyalták.

§. 23.

Tilalmasoknak kell lenni a' Duellumoknak, mellyek felől még mind e' mai napig meg van ez a' képzelődés, mintha a' megsértetett becsületet az által lehetne megszerzeni, ennek a' helytelen képzelődésnek szerző oka volt a' régi időkben sok nemzet között a' törvényszékeknél becsúszott helytelen szokás, hogy gyakran annak megitélésére, hogy a' két perlekedő fél közűl mellyiknek van igazsága, a' duellum parancsoltatott.

Haszintén a' törvényszékeknél nincsen is ez szokásban, mégis kemény tilalmak által is nehéz kiverni az emberekből ezt a' képtelen vélekedést és vétkes szokást, a' mellynek egy fő oka az is lehet, hogy az illyen egymással bajt vivó személyek, haszintén egyik a' másikat megöli is, az életben megmaradott fél, mihelyt az ország határán kivül megy, bátorságban van, nem úgy, mint más gyilkosok, a' kik más országokban is elfogattatnak és kézhez adatnak.

Továbbá azt a' vétkes cselekedetet tilalmazó törvény és az ez ellen megállíttatott halálos büntetés, azért nem eléggé erős ennek a' véteknek

megakadályoztatására, mert a' kik azon képzelődésben vagynak, hogy a' magok becsületét többre nézik, mint az életet, azokat a' halálos büntetések nem rettenthetik el. Erre nézve *St. Pierre* franczia apát leghathatósabb büntetésnek tartotta azt, ha az illyenek a' bolondok házába rekesztetnek; mások pedig az örökös becstelenséget, hogy többé ne tarthatnák azt a' becsület fentartása eszközének, a' mi által a' becsületet örökre elvesztik.

§. 24.

Nemcsak mások ellen kell védelmezni a' társaság tagjainak személybéli bátorságát, hanem még arra is kell vígyázni, hogy senki magát eltökélett szándékból meg ne ölje. Magok gyilkosai lesznek az emberek, vagy eltökélett szándékból, vagy elmebéli háborodásból.

A' kik meghatározott szándékból ölik meg magokat, azokat nem fogja elrettenteni attól az a' gyalázat, melly rajtok halálok után esik, hogy hóhér által vitetnek ki, hogy az akasztófa alá temettetnek. Leghathatósabb eszköz erre ez, hogy az emberekbe még kicsiny korokban mélyen csepegtessék be a' vallás és a' józan okosság, hogy haszintén némelly okaik lehetnek is az élet megúnására, ezt még se végezzék el annak akaratja nélkül, a' ki azt adta. *Plato* in dialogo de anima azt mondja: *Nefas est statione isthac decedere, donec is, qui te horsum illocavit, abire jusserit.*

Mert különben ha azon hibás gondolatban vannak, hogy életeknek, mihelyt azt megunták, véget vethetnek, mindenképen veszedelmes a' polgári társaságra nézve, mert egy az, hogy ez a' vétkes képzelődés sok tagjaitól megfosztja a' társaságot; más az, hogy az ezen vélekedésben lévő ember minden gonoszságra könnyen elszánja magát, mert nem fél az a' bűntetéstől, ki a' halált megutálja. Megesik néha az öngyilkosság a' kétségbeesett embereken, kivált azokon, a' kik gonosz cselekedeteikért fogva vannak, és halálos büntetést vonnak magokra. Az illyeneket is szoros vigyázat alatt kell megakadályoztatni, hogy öngyilkosokká ne lehessenek, azokra nézve is hasonlóképen, a' kiktől lehetne tartani, hogy elmebéli háborodásból magok gyilkosai ne légyenek, szoros vigyázatnak kell lenni, vagy magános házaknál, vagy pedig az arra rendeltetett bolondok házánál.

§. 25.

Megkivántatik a' vigyázat arra is, hogy a' született és születendő csecsemők élete veszedelemben ne forogjon, és minthogy ezen gyilkosságot könnyebben el lehet titkolni, azért e' vétek ellen a' bűntetéseknek is keményebbeknek kell lenni.

A' polgári társaságra nézve mindegy, akár a' már született csecsemő haljon meg erőszakosan, akár a' még annya méhében lévő gyermek kemény

szerek által öllettessék meg, 's hajtassék ki az annya méhéből, mind a' két történetben egy tagjától fosztatik meg a' polgári társaság. Ennek a' vétkes cselekedetnek megakadályoztatására tehát szükséges ollyan rendeléseknek lenni, hogy a' patikákban és egyéb boltokban is az orvos praescriptiója nélkül senkinek ollyan szerek ne adassanak, a' mellyek által az annya méhében lévő gyermek megölethetnék, vagy kihajtathatnék. Francziaországban Aquitumában fogatott el négy ollyan személy 1802., kik az illyen szerekkel kereskedvén sok kárt okoztak a' polgári társaságnak.

Minthogy pedig az illyen csecsemők megölésének a' megesett személyeknek gyalázattól való félelme szokott az oka lenni, erre nézve szükség, hogy az illyen személyek hibás cselekedetekért gyalázattal ne illettessenek, és azok, a' kik már különben is szerencsétlenek, még szerencsétlenebbekké ne tétessenek, melly végnek elérésére leghathatósabb eszköz lehet az, hogy jó vígyázás alatt szülőházak állíttassanak fel, a' hol az illyen személyek befogadtassanak, és szükséges gondviselést és segítséget találjanak a' nélkül, hogy tartozzanak neveiket kijelenteni, gyermekeik pedig felneveltessenek.

Ritkán esik meg, hogy annya azért öli meg gyermekét, hogy szegény, vagy hogy tartani nem tudná, az illyen történetben inkább teszi azt, hogy a' történetre bizza szerencsétlen magzatjának jó-

vendőbéli állapotját, az illyen utolsó szükségből származott cselekedetnek megakadályoztatására szükséges, hogy az illyen szerencsétlen kitett gyermekek a' köztársaság költségén neveltessenek fel, kiosztván azokat a' parasztoknak, hogy fizetésért viseljék gondjokat, mivel az úgy nevezett árvák házában ritkán lehet elérni a' feltett czélt, mert tapasztalt dolog Francziaországban, hogy az árvák házában lévő 95000 gyermek közül 12 esztendő alatt 80600 holt meg. Gyakran veszedelemben forog a' csecsemők élete, az annyoknak, kiváltképen pedig a' szűlő anyák körül forgolódó bábáknak gondatlansága, vigyázatlansága és tudatlansága miatt. Ennek eltávoztatására szükséges, hogy mindenütt tanult és examinált bábák legyenek, a' tudatlanok erre a' szolgálatra fel ne vétessenek, mindenkor pedig, midőn ezeknek gondatlansága és vigyázatlansága oka a' veszedelemnek, keményen megbüntettessenek.

A' teherben lévő anyákra nézve továbbá jó rendelések által minden ollyan dolgokat meg kell tiltani, a' mellyektől való megilletődés, vagy megképzés, vagy idő 's nap előtt való, vagy formátlan, vagy idétlen szülést okozhatna. Erre nézve meg kell tiltani, hogy a' tagjaitól megfosztott, vagy iszonyodást okozó formájú koldusok utczánként és házanként ne koldúljanak; tilalmasoknak kell lenni az úgy nevezett maskaráknak, lárvás személyeknek is; vígyázni kell arra is, hogy

a' teherben lévő bűnös személyek azután büntetődjenek, midőn terhektől megszabadultak.

§. 26.

Veszedelmekre lehetnek a' társaság tagjai személybéli bátorságának a' számtalan szerencsétlen történetek, mellyek ellen minden jó rendeléseknek szükség megtétetődni; de minthogy a' szerencsétlenségek különböző nemei szerént az azok ellen való rendelések is sokak, itt csak a' nevezetesebbeket számláljuk elő. Meg nem kell engedni az utczákon, a' hol emberek szoktak járni, hogy a' kocsik, szekerek és lovas emberek nyargalódzva járjanak; kiváltképen pedig a' hídakon, kapuk alatt, utczák szegletin, a' hol a' veszedelem leghamarább megeshetnék. A' ki azon törvény ellen vét, haszinte kárt nem okozott is, annyival inkább, ha kár is következett belőle, keményen megbüntettessék. A' hol pedig egy időben sok kocsiknak és embereknek kell öszvegyűlni, mint a' komediák és országgyűlés alkalmatosságával, minden történhető szerencsétlenségeknek eltávoztatására még az utczáknak is meg kell határozva lenni, hogy mellyiken jöjjenek és menjenek el a' kocsik, a' hidak, meredek mélységek mellett való útak jó állapotban tartassanak, és ha a' szükség úgy kivánja, bé is kerittessenek; valamint szintén azok a' helyek is, a' hol építenek, vagy el legyenek kerítve, vagy valamelly

jel által megintessenek az emberek, hogy az épűlethez ne közelítsenek. A' gödrök, ujonnan ásatott kútak, vermek, az utczákon menő csatornában való nyilások bekeríttessenek, legalább éjszakára nyitva ne hagyattassanak.

§. 27.

Veszedelemben foroghat a' polgári társaság tagjainak élete, ha a' holtak hirtelen eltemettetnek, az ártalmas gőzben és vizben megfúltak és a' hideg miatt megfagyott emberek minden segítség nélkűl magokra hagyatnak, még erről csak 1774-dikben kezdettek gondolkodni, hogy a' hirtelen való eltemetésből sok kár következhetik; m. u. t. i. *Reaumur*, *Brohier* tapasztalták volna, hogy az érverés (pulsus) elcsendesedése, a' lélekzet megállása, a' test meghidegedése és megmerevedése nem bizonyos jelei a' halálnak. E' veszedelemnek eltávoztatására tehát szükséges hoszabb időt rendelni a' halottak eltemetésére nézve, mígnem t. i. a' halálnak bizonyos jele a' rothadás elkezdődik.

A' mi a' megfultakat, vagy megfagyottakat illeti, az illyeneket sem kell segítség nélkül hagyni, sőt szükséges, hogy mindenütt az ehez megkívántató eszközök készen legyenek, és az ahoz értő emberek még jutalom által is serkentessenek arra, hogy az illyen szerencsétlen embereknek, mennél elébb lehet, siessenek segítségekre. Erre

a' végre állott össze Londonban egy társaság, melly 1774-től fogva 1790-ig 2015 font sterlinget osztogatott ki a' holtforma szerencsétlenek felélesztőjinek.

A' vizbe való fúlásból következő veszedelem megakadályoztatására szükség, hogy a' veszedelmes vizekbe való fördés megtiltassék. Minthogy pedig az egészség fentartására szükséges a' fördés, módot kell abban találni, hogy a' hol nagyobb és veszedelmesebb vizek vagynak, fa szálakra készült fördőhelyek készíttessenek, még a' szegényebbek számára is, a' hol fördőpénz nélkül is megfördőhessenek.

Télnek idején pedig a' nagyobb vizeknél szorgalmatosan vigyázni kell, hogy vakmerőségből senki a' veszedelemre ki ne tegye magát, és meg kell akadályoztatni, hogy míg a' viz jól bé nem fagyott, vagy mikor a' jég kezd olvadni, senki által ne bocsáttassék a' vizen.

§. 28.

A' polgári társaság tagjainak személybeli bátorsága megkívánja azt is, hogy egészségek fentartására jó rendelések légyenek. Ezen kötelességeket az egészségre vigyázó Biztosságnak (Commissio) kell megtenni, mellynek fundamentoma az orvosi tudomány helyes tanitása, hogy igy alkalmatos Doctorok, Seborvosok, Bábák, Patikariusok készíttessenek, a' kik ne csak esmerjék mesterségeket,

hogy tanúlták, hanem kiváltképen hogy próbából, tapasztalásból, a' beteg ágya körül látták és tapasztalták azt. Szükség tehát, hogy az ország nagyságához képest az illyen alkalmatos Doctorok Seborvosok, Bábák illendő számmal legyenek, és minthogy a' szegényebbeknek nincsen abban módjok, hogy azokat fáradságokért illendőképen megjutalmaztassák, a' közönséges pénztárból fizetődjenek. Szükséges ezenkivül, hogy elegendő patikák, azokban fris és jó orvosságok legyenek. Erre a' végre a' bennek találtató orvosságok gyakran megvizsgáltassanak, a' roszak kivettessenek, a' szükségesek meghozattassanak, és az orvosi szerek a' Dispensatorium szerént készíttessenek, a' szegények számára a' szükséges orvosságok ingyen is adattassanak; a' kik pedig a' betegek közül ollyan szegények volnának, hogy még csak alkalmatos helyek, annyival inkább szükséges szolgálatjok nincsen, ezeknek számára szükséges Kórházaknak, vagy Ispotályoknak lenni, mellyek szoros vigyázat alatt legyenek, hogy sem az orvosok restsége, sem a' betegek körül szolgálóknak gorombasága és gondatlansága miatt, az illyen betegek könnyebbségére rendeltetett helyek az illyen ügyefogyottaknak kínzóhelyévé ne változzanak.

Hogy pedig az illyen rendeléseknek kivánt hasznok legyen, szükség, hogy a' köznép ebben a' részben t. i. a' nyavalyákról, az orvosságokkal való élésről megvilágosíttassék, mert mindaddig,

míg a' köznép tudatlanságból inkább folyamodik a' vén aszszonyokhoz, míg a' hóhérok is orvosi szereket osztogatnak a' hozzájok folyamodóknak, míg sok csábítók viszszaélnek a' köznép tudatlanságával, addig a' társaság leghasznosabb rendelései által is czélját el nem éri. Ide tartoznak a' bolondok házai is, a' hol az akármi módon elméjekben megháborodtak jó gondviselés és vigyázat alatt szoktak tartatni és gyógyíttatni.

Az egészség fentartására szükséges továbbá az is, hogy a' hol orvosi források, meleg fördők vagynak, azokra gond és vigyázat legyen, és jó alkalmatosságok mulató, sétálóhelyek legyenek, hogy igy az illyen helyeken sok gazdagok és még idegenek is megjelenhessenek, 's az által arra is mód szolgáltatódjék, hogy a' szegényebbek számára is illyen fördőhelyek nyittassanak, és az illyeneknek élelméről is kisebb és meghatározott áron lehessen gondoskodni.

§. 29.

Minthogy pedig a' nyavalyák, a' mellyek az ember egészségének ártalmára vagynak, ragadósok is lehetnek, ez okáért minden orvosnak szükséges az illyen nyavalyákat, észrevévén azokat, azonnal bejelenteni. Illyen nevezetesen a' ragadó nyavalyák közül:

1-ör A' *Pestis*, a' melly pusztító nyavalyára nézve kétféle rendeléseknek kell lenni; t. i. vagy

arra nézve, hogy más nemzetektől be ne hozódjék, vagy azért, hogy ha már itt kiütötte magát, annak tovább való terjedése megakadályoztassék.

Hogy más tartományokból, a' mellyek gyanúsok a' pestisről, bé ne hozódjék a' pestis, szükséges az országszéleken az ugy nevezett *Cordon* vagy *őrvonat;* katonák vigyázzanak a' széleken, hogy a' határon belől sem embert, sem barmot, sem valami jószágot, vagy portékát bé ne bocsássanak az ollyan gyanús országból mindaddig, míg azok a' kirendelt tisztúlás idejét el nem töltik, melly időt a' török széleken Contumacziának, közönségesen Quarantainnak szoktak nevezni, melly név azt mutatja, hogy elejinte a' megtisztúlás ideje 40 napra volt határozva, melly napokat kénytelenek voltak arra épűlt és a' helységektől távol lévő házaknál eltölteni. De már a' megtisztúlás ideje sokkal kevesebb időre szoríttatott, minthogy *Senot* hires doctor tapasztalása után bizonyos, hogy a' pestises ember 8 nap alatt vagy meghal, vagy megéled, és hogy nem az uj portékák által, hanem a' viselt ruhák által ragad és terjed el; de csakugyan mégis az uj portékák is le szoktak rakatni a' contumaczházaknál, a' hol kiszellőztetnek, kifüstöltetnek, és ugy bocsáttatnak bé az országba.

Ha pedig a' pestis már valamelly részében az országnak kiütette magát, ebben a' történetben az a' környék, a' hol a' pestis mutatja magát, az ország több részeitől elszakasztódjék cordon által,

hogy az illyen szerencsétlen helyeknek az egészséges helyekkel semmi közösülések ne lehessen, 's ez a' pusztító nyavalya tovább ne terjedhessen, a' bérekesztettek számára pedig, minthogy már ezek nem szánthatnak 's nem vethetnek, sem a' kereskedés által élelmeket nem kereshetik, elegedendő eleség vitettessék, és az orvosok minden módokat elővegyenek, a' mellyek által mind ezek a' szerencsétlen bérekesztettek meggyógyúljanak, mind pedig a' ragadó nyavalyának tovább való terjedése megakadályoztassék. Nevezetes ennek a' ragadó nyavalya mérgének meggyengítésére a' már a' Francziák által próbált béoltása, mellyet már itt nálunk is Doctor *Weszprimi* egy dissertátiojában nagyon javasolt volt. Anglus Doctor *Witto* tett a' pestisről több experimentumokat, magába kétszer óltatta bé, de egyszer sem fogant meg, harmadszor is megpróbálta, a' midőn három napi betegeskedése után megholt. Minthogy pedig a' marhadög is épen ollyan ragadós, mint az emberekre nézve a' pestis, ennek tovább való terjedése is leghathatósabb eszköz, hogy az ollyan marhák külön rekesztessenek, és az egészségesekhez soha ne bocsáttassanak.

§. 30.

2-or Illyen ragadó nyavalya a' *Himlő*, melly 1707-ben lett esmeretessé legelőször Európában. Igen sokáig pusztította ez a' ragadó nyavalya min-

den ellentállás nélkül az embereket, úgy hogy csak magában Francziaországban a' 18. század elején esztendőnként számlálván, 30,000en holtak meg a' himlőben, és még csak a' legközelebb múlt század elején jött bé a' himlő-béóltás Angliába, mellyet oda a' konstantinápoli követ *Ladimont* felesége vitt volt be, a' honnét terjedt aztán el más országokra is, melly cselekedet sokaknak életét mentette meg a' haláltól, úgy hogy már ez által nem minden 5-dik, hanem 300, vagy 400 béóltott gyermekek közűl is egy alig holt meg. Ezen ragadó nyavalya mérgének elóltására találta fel az ujabb időkben *Jenner* anglus doctor a' tehénhimlőnek béóltását, mellynek szerencsés kimenetelét tapasztalta sok tudós orvosokból erre a' végre Londonban öszveállott társaság, melly a' maga tapasztalása szerént azt jegyzette meg, hogy 60,000 tehénhimlővel béóltatott gyermekek közűl csak 4 holt meg, ezek is pedig nem a' tehénhimlőnek mérge és rosz következései, hanem a' mint tapasztalták, más testekben lévő nyavalya által holtak meg. Próbálták annakutána azt is, hogy a' tehénhimlő béóltása után az ugy nevezett természetes himlőt is béóltották mintegy 10,000 gyermekekbe, de a' kiken aztán ezen természetes himlő beoltásának semmi nyoma nem látszott. Ezen tehénhimlőnek béoltása által igyekeznek már ma azon, hogy ezen veszedelmes nyavalyának többé Európában semmi nyoma ne láttassék, és annyira

is igyekeznek már ma ezen, hogy majd csaknem az országok minden nagyobb városaiban megtiltatván a' természetes himlő béoltása, csak a' tehénhimlővel teszik a' próbákat, mellynek szerencsés következése melly nagy hasznokra légyen a' köztársaságoknak, bizonyítják az elmult századnak ezen ragadó nyavalya mérge által kimúlt szerencsétlen halottjai.

§. 31.

Nem elég pedig a' polgári társaság tagjai egészségének fentartására, hogy a' már uralkodó nyavalyák gyógyíttassanak; hanem szükség, hogy a' származható nyavalyák megakadályoztatására is jó rendelések tétessenek. Vigyázni kell nevezetesen ezen két dologra:

1-ör Hogy az élet fentartására szükséges dolgok közűl a' mi csak az egészségnek ártalmas lehet,' az ollyat árúlni szabad ne légyen, vigyázni kell különösen a' *húsra*, hogy egészségtelen marhákat ne vágjanak, azoknak húsát el ne mérjék; ezen az okon a' levágott marhát soha addig elmérni szabad ne legyen, míg az arra rendelt személy által meg nem vizsgáltatik, és ugyanezért nem lehet megengedni, hogy sok ember vágjon és mérjen húst, mert ez a' szükséges vigyázat annyi sok emberre nem terjedhetne ki. Ha valahol marhadög uralkodnék, az ollyan helyről nemcsak a' marha béhozását és annak levágását kell kemé-

nyen megtiltani; hanem még a' tejnek, tejfelnek behozását is. Igy vigyázni kell arra is, hogy semmi megromlott hal, éretlen gyümölcs, melly sok nyavalyáknak oka lehet, ne árúltassék. Senki, a' ki a' veszedelmes gombákat a' jóktól meg nem tudja különböztetni, azokat árúlni ne merje. A' ki pedig az illyen rendelések ellen cselekednék, az ollyannak nemcsak árúba bocsátott veszedelmes jószágát kell elszedni, hanem még azonfeljül meg is kell bűntetni.

A' gabonákra nézve ebben a' tekintetben szükséges vigyázni, hogy a' gabona éretlen korában le ne szakasztassék, és azt a' szegény köznép a' maga élelmére ne fordítsa, melly meg szokott esni a' szűk esztendők után, a' midőn kifogyván a' köznép mindenéből, alig várja, hogy teljes légyen a' gabona szeme, azt azonnal aratja, kemenczében megszárasztja, kicsépeli, és kenyérnek megsüti, mert sokaknak vélekedése szerént ebből származik az a' nyavalya, mellyet formicationak neveznek, minthogy a' bőr alatt ollyan viszketség esik, mintha hangyák hemzsegnének, melly nyavalya sok ember életének véget vet, úgy hogy sokszor egész falukat kipusztít.

Hasonlóképen ki kell terjedni a' köztársaság vigyázásának az italok különbféle nemeire is, nevezetesen, minthogy a' *viz* legközönségesebb ital, vigyázni kell igen nagyon arra, hogy elegendő tiszta viz légyen, legalább a' folyóviz tisz-

taságára annyiban kell szorgalmatosan vigyázni, hogy feljűlrol, a' honnét a' víz foly, semmi, a' mi a' vizet megzavarhatná, utálatossá, egészségtelenné tehetné, abba ne bocsáttassék, és ne hányattassék, *kender* benne ne áztassék. A' hol pedig csak lehetséges, mindenütt azon kell igyekezni, hogy a' legegészségesebb víz, vagy forrás-csatornákra szorgalmatos gond legyen. Igy cselekedtek a' Rómaiak, kik az illyen csatornákra való költséget teljességgel nem kimélették, és az illyen csatornák az ő nagyságoknak valóságos monumentumi. Hogyha pedig ez sem lehetne, szükség, hogy elegendő kútak legyenek.

Az ital különbféle nemeihez tartoznak a' *bor*, *ser*, *pálinka*, vagy égett-bor, melly italok nemei körűl sok csalárdság szokott esni, mellyek a' vevőre nézve nemcsak károsok, hanem veszedelmesek is szoktak néha lenni. A' bort nevezetesen, melly megromlott, mérges dolgokkal szokták megvesztegetni, mellyet e' következendő módon szükség megpróbálni: egy diónyi oltatlan meszet tiszta vizbe el kell olvasztani, mellyből m. u. kétszer, háromszor itatós-papirososon (bibulán) megszűrték, lesz *aqua calcis vivae*, ezt a' megszűrt vizet valamelly edénybe a' tűz mellé kell tenni, és a' bele vetett büdöskő m. u. elolvad, ismét bibulán kell megszűrni, és ha az igy elkészült vizből a' gyanus borba egynéhány csepp eresztődik, a' bor megbarnulván, bizonyos jelét adja a' vele

való veszedelmes élésnek. A' sert is meg szokták vesztegetni az úgy nevezett *lolium temulentummal*, hogy részegítő ereje légyen. Igy esik sok csalárdság az égett-bor körül is, sok veszedelmes dolgokkal való elegyítés miatt, mellyeknek eltávoztatására szoros vígyázásnak és kemény büntetéseknek kell lenni.

§. 32.

2-or. Vigyázni kell a' levegő tisztaságára, minthogy a' bészorúlt levegő hirtelen ártalmas, a' tisztátalan szabad levegő pedig sok veszedelmes és pusztító nyavalyát okozhat.

Melly ártalmas lehet a' megszorúltt levegő, bizonyítja az a' szomorú történet, melly 1757. a' bengáliai 18 láb hoszszúságú, és 15 láb szélességű barlangban esett, mellyben, minthogy annak két kis ablakán ki 's bé nem eléggé járhatott a' levegő, egy éjszaka 146 elfogatott Angol közül 123-man holtak meg. Ezokáért minden közönséges épületeknek, ispotályoknak, tömlöczöknek úgy kell építve lenni, hogy azokat a' tiszta szabad levegőég járhassa, mert a' szomorú példák mutatják, hogy a' megromlott levegőbe zárva tartott raboknak nemcsak az, hogy egészségek megromlott, hanem betegségek még másokra is elragadt.

Káros lehet a' megromlott levegőég, haszintén szabadon van is az, és egész tartományokat, vagy nagy darab földeket egészségtelenekké tehet,

p. o. a' nagy álló tókból, mocsárokból való kigőzölgések nagy környékeket egészségtelenekké tesznek, mint a' *Paludi Ponteni* vagy pontiniai tó a' pápa birtokában, mellynek hoszsza 10, szélessége hol egy kettő, hol $2\frac{1}{2}$ mértföld. Ezeknek gőzölgéséből származható veszedelmek eltávoztatására tehát mindenütt, a' hol csak a' föld fekvése engedi, az illyen tókat és mocsárokat vagy árkokba kell venni, hadd follyanak el, vagy más módon ki kell azokat száraztani. Ha pedig az illyen tavak a' vizek kiáradásából vagy kiöntéséből származnak, az ollyan folyóvizeknek árkait ki kell tisztitani, és jól elkészült töltések által az illyen vizek kiöntését meg kell akadályoztatni.

Leginkább a' nagy városoknak fő hibájok az, hogy a' levegőég bennek büdös és megromlott, melly egészségtelensége a' levegőnek abból származik, hogy a' házak magasak, az utczák szorosak és görbék, úgy hogy azokat a' tiszta levegőég szabadon nem járhatja, hanem meg kell a' házak között rekednie és romlania. Ha már így el van hibázva a' nagy városok épitése, nem egykönnyen lehet ezen a' nagy híbán segíteni.

De származhatik a' levegőég egészségtelensége a' nagy városokban más okokból is, mint a' varosban ben lévő temetők kigőzölgéséből, erre nézve sem a' kriptákat, sem más temetőhelyeket a' városban belől megengedni nem kell. Már a' 9-dik században közönségesen meghatározódott a'

kriptákra nézve: ne Ecclesia venalis fiat; de mégis, minthogy ebből sok haszon jött bé, azután is megmaradt. A' kriptákba való temetkezéstől elvonhatná az embereket csak ez az egy példa is, a' mit *Pere Labata* olaszországi utazásában látott, a' ki azt mondja, hogy midőn ő a' templomba ment, a' sirásó épen akkor törte öszve a' kriptátában a' holttesteket, hogy az új holtaknak helyet készítsen. Az illyen templomokban, az alattok lévő kriptákba temetett holttestek kigőzölgéséből, a' mint a' szomorú példák sok helyeken mutatják, rothasztó hideglelést kaptak az emberek. Az innét következhető veszedelemnek is tehát, a' városban lévő temetőhelyek megtiltása által kell elejét venni, a' mint cselekedtek már ma minden nagyobb és jól rendelt városok. Tilalmasoknak kell lenni az ollyan műhelyeknek is a' városon belől való létének, a' mellyek büdösséget okozhatnak, millyenek a' marhavágó helyek, bőrt készítő műhelyek. Canálisoknak továbbá kell lenni a' városokban, a' mellyeken minden rútságok kifolyhassanak.

Ezenkivűl még szükséges az egészség fentartására az utczáknak tisztán való tartása, nem elég pedig erre nézve annak megtiltása, hogy az utczákra az udvarokból semmi csúnyaság ki ne hányassék, hanem ezenkivűl szükséges, hogy az utczák bizonyos kirendelt időkben megtisztittassanak; néha pedig rendkivűl is, midőn a' leesett hó, vagy eső megkivánják, a' melly legkönnyeb-

ben úgy csik meg, ha minden házi gazda köteles a' maga cselekedetei által, a' maga háza előtt lévő szemetet, vagy sarat egy rakásba hordatni, mellyet aztán az arra rendeltetett szekerek ki fognak hordani.

Az utczák tisztítása sok helyen sokba kerül, de a' lakosok egészségének fentartása mégis szükségessé teszi; p. o. Bécsben a' belső városnak tisztítása 9000 forintnál többe kerül. De vagynak ollyan szerencsés fekvésű városok, mint Brabanczia, a' hol nemcsak az, hogy semmibe sem kekerül, hanem minthogy az illyen városokban lévő szemét igen kövéríti a' földet, a' szomszéd helységbéliek, a' kiknek sovány földjök van, adót is fizetnek azért a' szabadságért, hogy azt onnét kihordhassák, nevezetesen a' florenczíai lakosok adót fizetnek az illyen rakásra gyűlt utczákon lévő dombocskáknak szántóföldjeikre, szőlejikbe való kihordathatása engedelméért.

§. 33.

A' társaság tagjai egy részének élete veszedelemben foroghat gyakran a' szegénység miatt, melly veszedelem eltávoztatására is jó rendeléseknek kell lenni. A' köztársaság ugyan senkit sem köteles addig tartani és táplálni, míg a' maga élelmét munkájával keresheti. De megesik, hogy valamelly történet által arra valaki alkalmatlanná lesz, a' kiről aztán a' köztársaság tartozik gondoskodni.

Ezen szegények tehetetlensége vagy csak ideig tartó, vagy pedig állandó. Illyen ideig tartó tehetetlenség az ollyan elbetegedett napszámosé, a' ki az ő minden napi munkájával is alig kereshetvén annyit, a' mennyivel naponként magát, annyival inkább háza népét táplálhassa, betegségében semmihez sem tud nyulni. Az illyeneket, minthogy a' költsön felvett pénzzel sem segíthetnek magokon, nem maradván semmi az ő élelmektől abból, a' mit egészséges korokban keresni fognak, a' szegények cassájából kell segíteni. Az ollyanokra nézve pedig, kézi munkájokkal nemcsak minden napi szükségekre keresnek elegendőt, hanem még félre is tehetnek abból, mindazáltal a' hosszas betegség, vagy más szerencsétlen történet által élelmek keresésében megakadályoztatván, és az egészséges korokban megkímélt és félretett keresményeket is már elköltvén az utolsó szükséghez közelgetnek, szükség közönséges költsönadó házaknak lenni (Domus fiduciariae), a' hol minden zálogra könnyen és kicsiny, vagy semmi interesre is költsön pénzt vehessenek fel, a' mellyet egészséges korokban könnyebben lefizethetnek, mint ha ollyan állapotjokban a' huzó vonó uzsorásokhoz folyamodtak volna.

Az illyen költsönadó házak elsőben Olaszországban kezdődtek, és mindjárt támadtak ollyanok, a' kik azt gondolván, hogy az illyen intézetnek csak a' nyerekedés a' czélja, ezt nem hagy-

ták helybe, mignem *X. Leo* pápa szabadosoknak itélte lenni az illyen költsönadó házakat, ha nem nyerekednek, és kis kamatot vesznek. Hogy az illyen intézetekben a' czélt el lehessen érni, a' kisebb summákra és kevesebbet érő zálogokra nézve a' kamatnak kisebbnek kell lenni; p. o. Prussiában 100-tól $\frac{1}{4}$, 500-tól $\frac{1}{2}$ procentet fizetnek.

Magyarországon is 1713. Pozsonyban állíttatott fel legelsőben illyen költsönadó ház, ma már Pesten is van. Az illyen költsönadó házaknál a' zálogokra kérők neveket megmondani nem tartoznak, és ennélfogva nem tetszik viszsza, ha az, a' ki más jószágát, mellyet 25 for. lehet becsülni, az illyen költsönadó házaknál zálogba veti, halál lal büntettetik.

§. 34.

Az állandó szegénység bizonyos értelemben köz lehet minden karban és állapotban lévő emberekkel. Illyen állapotra jut sok polgári társaság hivataljában megvénült és elerőtlenedett tisztviselő és annak özvegye szint úgy, mint a' maga élelmét minden napi kézi munkájával kereső napszámos. A' mint már az illyen gyámoltalanságra és szegénységre jutott emberek különböző rendből és classisból valók; e' szerént kötelessége a' polgári társaságnak, hogy ezeknek élelme felől gondoskodjék, a' társaság hivatalában elerőtlenedtekre nézve ugyan *Pensiók*, ezeknek gyámoltalan özve-

gyeire nézve pedig az *Özvegyek Cassája* által, hogy rangjokhoz illendően élhessenek, mert ha egy generalisnak sok esztendei szolgálatja után elgyengült állapotjában élelmére csak annyi volna kirendelve, mint egy invalidus közkatonának; ha egy elerőtlenedett polgári tisztviselőnek szinte ugy, mint egy elerőtelenedett napszámosnak a' közönséges ispotályokban kellene leélni vénségének hátra lévő napjait, azt épen ollyan igazságtalannak tartaná az ember, mint azt, hogy Belizáriusnak koldúlással kellett keresni kenyerét.

Az illyen tisztviselők özvegyeinek felsegélésére vagy rangjokjoz illendő tartásokra nézve vagyon az úgy nevezett *Özvegyek Cassája*, melly áll abból a' meghatározott summából, vagy pénzből, a' mellyet minden házas ember, a' ki azt akarja, hogy az ő felesége özvegységében ebből részt vehessen, akkor, a' mikor ebbe a' társaságba béáll, ebbe a' cassába le szokott tenni, és abba esztendőnként valami csekélységet szokott adózni.

Az illyen özvegyek cassájának felállítása, vagy annak meghatározása, hogy kiki, a' ki ide bé akar állani, mennyi summa pénzt tegyen le, és azután is esztendőnként mit fizessen, függ ezen három kérdésre való feleletektől:

1-ör. Mintegy mikor lehet azt gondolni, hogy az illyen aszszony özvegységre jut? mellyhez a' férje idejéből lehet vetni. Emberi mód szerént gondolkodván tehát, minthogy inkább lehet azt gon-

dolni, hogy az idősebb férj felesége hamarabb özvégységre jut, mint a' kisebb idejű férjé, erre nézve az idősebb többet tartozik ide bétenni, mint az ifiabb. Ez okáért az ollyan férfiak, a' kik 60 esztendőn túl vagynak, az özvegyek cassájába nem tehetnek bé.

2-or. Mintegy meddig lehet gondolni, hogy az illyen özvegyeknek az özvegyek cassájából kell fizetődni? Ezen kérdéshez abból lehet vetni, hogy mennyi idejű az aszszony, és emberi mód szerént szólván, mennyi ideig élhet? Az ifiabb személyre nézve a' cassába béteendő summának nagyobbnak kell lenni, mint az öregekre nézve.

3-or. Az özvegyeknek esztendőnként mennyi légyen a' jövedelmek az illyen Cassából: és ehez képest mind az ide béteendő summának, mind annak, a' mit ide esztendőnként tartozik befizetni, nagyobbnak, vagy kisebbnek kell lenni.

Ezen özvegyek cassáji nagy vigyázást kívánnak, minthogy ezeknek felállítása sok probális calculuson épűl, és a' helytelen administratio által is könnyen semmivé lehetnek. Vagyon Budán is illyen intézet.

§. 35.

A' közönséges rendű személyek utóljára, a' kik élelmek keresésére már alkalmatlanok, és a' kikről a' társaságnak kell gondoskodni, vagy meg-

öregedett katonák, vagy tehetetlen városi és falusi lakosok; mind ezekre nézve szükséges:

1-ör. Hogy az illyen elerőtelenedett személyek élelmére a' szükséges dolgok kiszolgáltassanak, a' melly megeshetnék úgy is, hogy hetenként, hónaponként a' szegények tartására rendelt cassából bizonyos meghatározott summát kapnának; de minthogy igy ha az illyen személyek avagy szegények széljel imittamott laknak, a' reájok való gondviselés a' társaságnak többe kerülne, mégis mind a' mellett is sok fogyatkozást látnának, azért sokkal helyesebb módja az illyen szegények tartásának, ha egy közönséges épületben egy arra rendeltetett ispotályban tartatnak, a' melly közönséges ispotályok még annyival kevesebbe fognak kerülni, és sokkal egészségesebbek is lesznek, ha faluhelyeken, vagy kisebb városokban lesznek, minthogy itt olcsóbb minden, és a' levegö is egészségesebb.

2-or. Szükséges arra vigyázni, hogy ide csak azok vétessenek bé, a' kik valósággal érdemesek erre a' könyörületességre, hogy ez által a' csalárdnak alkalmatosság ne adódjék a' henyélésre, és az ollyanok, a' kik még munkájokkal kereshetik élelmeket, a' társaság terhére ne légyenek. Ezért a' szegények közül mind azokat, a' kik még valamelly munkával kereshetik élelmeket, dolgozásra kell szorítani. Az illyen szegények intézetében tehát egy *dolgozóháznak* is kell lenni, a' hol kiki a' maga ereje és tehetsége szerént különbféle mun-

kákat találhasson, melly által ha nem egészen is, legalább részszerént, a' mint tőle telik, élelmére valót kereshessen.

§. 56.

Veszedelemben foroghat a' társaság tagjainak élete a' szükség és drágaság miatt, a' mikor az életre szükséges dolgokat vagy felette nagy áron, vagy teljességgel nem lehet kapni. Hogy az illyen életre szükséges dolgok illendő áron adódjanak, arra az kivántatik meg, hogy a' piaczokon a' vevők számához képest elegendő jószág légyen.

Ez a' szükség vagy drágaság származhat több okokból is; vagy azért:

1-ör. Hogy valósággal a' szükséghez képest nincs elegedendő élet az országban, és ez a' *valóságos szükség vagy drágaság.*

2-or. Hogy van ugyan elegendő élet az országban; de azok, a' kiknél van, nagyobb nyereséget kivánnak abból, és azért nem akarják árúba bocsátani, ebből származik a' *kinszerített drágaság.*

3-or. Hogy van elegendő élet, de az idők mostohasága miatt szűk esztendőtől tartanak az emberek, és ezen az okon félvén a' szükségtől, az életet megtartják, ebből származik *a' képzelt drágaság.*

Hogy az országban valóságos drágaság ne legyen, annak megakadályoztatására legjobb eszköz,

ha a' bő esztendőkben a' türhető szükséghez képest az országnak minden részeiben elegendő életet gyűjtenek öszve. Csak épen az itt a' kérdés: kire kell bizni, vagy kinek kell megengedni az élet ezen öszveszedését?

Némellyek ugy gondolkodtak, hogy a' következhető szükség eltávoztatására leghathatósabb lenne, ha közönséges *magazinumok* vagy élettartó hombárok építtetnének, a' mellyekbe a' szükségen feljűl való élet bészedetnék, mert ez által nemcsak valóságos drágaság nem lenne; de még kínszerített drágaság sem származhatnék; mert senki sem tartaná magánál az életet; sőt a' képzelt drágaság is elhárítódnék, mert tudnák azt az emberek, hogy a' magazinumokban elég élet van.

De az illyen magazinumoknak az a' fogyatkozások van, hogy a' bennek lévő sok gabonát jól conserválni nem lehet, és ha ott elromlik, sok károkat és nyavalyákat okozhat. Továbbá az illyen magazinumoknak építése, a' körűlette megkivántató munkásoknak, tisztviselőknek fizetése, a' felszedett életnek meszszeszállítása igen sok költségbe kerűl, a' melly költséget ha az élet árába kell tudni, felettébb eldrágítja az életet. Mindazáltal mivel ezen fogyatkozások mellett is úgy látszik, hogy az illyen magazinumok mind a' valóságos szükség idején, mind a' kinszerített drágaság ellen hasznosok lehetnek, az illyen roszak megakadályoztatására ezekre nagy szükség vagyon.

Igy vannak ezek a' magazinumok Prussiában, voltak a' bernai Cantonban is, a' hol mihelyt az élet az illendő áron feljűl ment, mindjárt megnyittattak ezek a' hombárok, és az életet illendő áron vették a' lakosok.

Azon dolgoknak ára, a' mellyek az élet fentartására a' búzán, gabonán kivűl megkivántatnak, e' szerént nevekedik, vagy alább száll, mint az élet ára: mihelyt tehát az életnek illendő áron kell menni, rendszerént a' több szükséges dolgokat is illendő áron lehet megszerezni; de mégis csakugyan ezekre az élet fentartására szükséges dolgokra nézve is jó rendeléseknek kell lenni. Némelly nemeire ugyanis ezen dolgoknak azt kell végbevinni, hogy mentűl több árúlók legyenek, a' kik ugyanazon egyféle dolgokat árulják. Melly czél elérésére ez a' kettő kivántatik meg:

1-ör. Hogy bizonyos rendes napjai legyenek a' vásároknak.

2-or. Hogy senkinek se légyen megengedve az illyen szükséges dolgoknak a' nyerekedés végett való megvásárlása.

§. 37.

Ha a' vásároknak bizonyos meghatározott napjai vagynak, és ugyanazon egynemű dolgot egynéhányan árúlják, szükségesképen ugyanazon egy napra sok árúlók fognak öszvegyűlni, és sok lévén az árúló, és az eladni való dolog, egymásra

nézve kénytelenek lesznek jószágaikat olcsóbban adni. Nem jó volna tehát az illyen dolgok árát meghatározni, és ezen az úton igyekezni arra, hogy illendő ára légyen a' dolgoknak, mert félő, hogy ez által az árúlók száma megkevesedik, sőt nagyobb részént, minthogy ezek a' dolgok minéműségekre nézve sokat különböznek egymástól, lehetetlen azoknak illendő árát is meghatározni. Igy szinte nem tanácsos az illyen eladandó dolgok árát az által igyekezni lejebb szállítani, hogy a' vásárra eladni hozott dolgokat ne legyen szabad viszszavinni, hanem kénytelen légyen azt, a' mit a' vásárra béhozott, eladni; mert az illyen rendeléseknek csak a' lesz a' vége, hogy mindenkor keveset fognak eladni, valamint béhozni, és igy az árúlóknak, és eladni való dolgoknak concurrentiája kisebb lévén, épen azon rendelés által fog minden drágább lenni.

Ha pedig a' szükséges dolgoknak a' nyerekedés végett előre való megvásárlása némellyeknek meg fog engedödni, minthogy a' megvett jószágon nyereséget kivánnak, elmúlhatatlanúl drágaságot fognak okozni. Mindazáltal ezen emberek között is különbséget kell tenni; mert némellyek ezek közűl a' falukra mennek ki, és ott vásárolván meg az illyen szükséges dolgokat, ugy hozzák a' városba eladni. Az illyenek nem annyira károsok, kivált ha az is meg van határozva, hogy a' várostól mennyi meszszeségre szabad nékik ezen dolgokat

megvásárlani. Igy p. o. *Maximilian* rendelése szerént, a' vaddal, tojással, sajttal kereskedők a' várostól 4 mértföldnyire vásárolhatják az illyen dolgokat. Némellyek pedig közülök a' vásárra jövő falusiaknak elejibe mennek ki; mások a' vásárra felgyűltektől szedik fel summásan vagy általjában az eladni hozott jószágot, és az illyeneknek, minthogy drágaságot okoznak, teljességgel meg nem kell engedni, hogy általjában előre felszedjék a' falusiaktól azoknak eladni hozott jószágait.

Az életre szükséges dolgok közül továbbá némellyek mesterség által készíttetnek el és tétetnek arra alkalmatosokká, hogy az ember vélek élhessen, illyenek kivált a' kenyér, a' hús.

A' kenyér árának meghatározására nézve legjobb fundamentom az, ha a' búzát fonttal mérik meg, és a' szerént határozzák meg, hogy egy font, vagy fél font kenyérnek mennyi légyen az ára.

A' hús árának meghatározása sokkal nehezebb, és ennek illendő áron való menésére legjobb az, ha, mint Spanyolországban, a' mészárszékeket azoknak adják bérbe, a' kik azt igérik, hogy a' húst olcsóbban fogják mérni.

IV-dik SZAKASZ.

A' polgári társaság tagjainak becsülete és jó hire 's neve védelmezéséről és bátorságáról.

§. 38.

Az élet után az embernek a' becsülete és jó híre 's neve a' legdrágább kincse, ennek elvesztése

sok károkkal van egybekötve a' polgári társaságban: azért a' társaság törvényeinek ezen megbecsülhetetlen vagyonját oltalmazni kell.

Elveszthetí valaki a' maga becsületét vagy azért, hogy azt a' törvény úgy rendelte, vagy legalább nem ellenzi, hogy attól valaki megfosztassék, vagy más polgártársának beszédje, vagy cselekedete miatt.

§. 39.

Veszedelemben forog tehát némellyeknek becsülete azért, mert azt a' törvény ugy rendelte, vagy legalább nem ellenzi, ugyanis:

1-ör. Némellyek születések által fosztatnak meg becsületektől.

2-or. Mások az élet módja vagy foglalatosságok által, mellyel élelmeket keresik.

3-or Némellyek valamelly cselekedet által, mellyet a' megrögzött vélekedés úgy néz, mint valakit becsületétől megfosztó cselekedetet.

4-er. Mások valamelly gonosz cselekedetekért bűntetésül fosztatnak meg becsületektől.

§. 40.

Születések által fosztatnak meg becsületektől; p. o. a' hóhéroknak gyermekei és a' fattyú gyermekek, a' kik már ez által minden mesterségre, becsületes hivatalra és foglalatosságra alkalmatlanok lesznek. Semmi sem lehet keservesebb az em-

bernek, mint mikor a' maga hibáján kivül ollyanokért fosztatik meg valamelly jóktól, a' mellyek nem állottak az ő szabadságában, hogy úgy legyenek, vagy sem. Azt sem lehet mondani, hogy ez a' szülék feslett életének büntetése, mert a' más hibájáért az ártatlant büntetni nem kell. Azonban az illyen büntetéseknek szomorú következései is lehetnek. Mert az illyen szerencsétlenek, minthogy az ő élelmeknek tisztességes úton való keresése megnehezittetik előttök, kénytelenek elszánni magokat, és rosz életre vetemedni. Szükség tehát, hogy az illyeneket a' kemény törvény szerencsétlenekké ne tegye; ma ezt nem úgy kell nézni, mintha a' fattyú gyermekeknek mindenben egyformán jusoknak kellene lenni a' törvényes házasságból származott gyermekekkel, mert itten csak arról van szó, hogy mint polgárokat születésekért meg lehet e' őket becsületektől és a' polgárok más jusaitól fosztani, nem pedig arról, hogy mint gyermekeknek mennyi jusok lehet.

§. 41.

Némellyek megfosztatnak becsületektől az élet módja, vagy foglalatosságok által, a' mellyekkel kenyereket keresik. Ha az illyen foglalatosságok és élet módjai a' társaságra nézve hasznosak és szükségesek, valljon ennek gyakorlásáért megfosztassanak e az illyenek becsületektől? Ha az illyen foglalatosságokra a' szükség nem kinszeritené az

embereket, valljon az illyen állapotban nem jutalmak által kellene e serkentgetni ez embereket, hogy ezen hivatalra adják magokat. Illyen becstelen hivatalnak tartják a' hóhérokat, dögnyúzókat és néhol a' szinjátszókat is. 1802-ben Francziaországban a' Charilon cotte d' or departamentumban történt, hogy a' szinjátszónak mint excommunicalt személynek gyermekét nem akarta a' plébánus addig megkeresztelni, mig azon departamentumnak praefectusa parancsolatot nem küldött ennek a' dolognak teljesitése eránt. Ugyan Franciaországban történt az is, hogy egy plébánus a' megholt szinjátszót nem akarta eltemetni.

§. 42.

Némellyek megfosztatnak becsületektől valamelly cselekedet által, mellyet a' megrögzött vélekedés úgy tart, mint embert meggyalázó cselekedetet. Igy p. o. gyalázatos dolognak tartják, ha valaki az illyen szerencsétlent, a' ki magát felakasztotta, leveszi, ámbár az illyen cselekedet sok szerencsétlenek életét megmenthetné. Hogy ez csak a' helytelen képzelödéstől veszi a' maga eredetét, megtetszik onnan, hogy dicséretes dolognak tartják azt, ha valaki a' magát vizbe ölni akarót megszabadítja, a' melly szint ollyan cselekedet, mint ha valaki a' hirtelen magát felakasztott embert levágván, azt az életre viszszahozná.

§. 43.

Némelly ember valamelly gonosz cselekedetéért fosztatik meg becsületétől. A' becsület elvesztése sok történetekben hathatós büntetés volna annyiban, hogy sok embereket, a' kik a' becsületet legfőbb dolognak tartják, sok helytelen cselekedetektől megtartóztatná; de más részről a' büntetés másik czélját, hogy a' bűnös megjobbuljon, nem lehet benne elérni. Mert a' ki becsületétől meg van fosztva, az a' becsületes emberek társaságából ki van rekesztve, melly gondolat a' bűnöst egészen elkeseríti, és minden vétkeknek végbevitelére könnyen reá veszi.

§. 44.

Veszedelemben foroghat némellyek becsülete azért, hogy más polgártársaiknak beszédje, vagy cselekedete által sértetnek jó hírekben, nevekben. Az illyen másokat alacsonyító beszédeknek vagy irásoknak, festéseknek, theatrumi daraboknak keményen meg kell tiltatni, és közönséges helyen kell viszszahúzatni, vagy ha ezek kárt is okoztak, és azt meg is lehet bizonyitani, ezt is szükség megtériteni. A' ki pedig cselekedet által; p. o. veréssel és más erőszakos cselekedet által sért meg valakit, minthogy már illyenkor kettős a' vétek; t. i. mind becsülete, mind személybéli bátorsága megsértetik a' polgároknak, a' környülál-

láshoz képest az illyen vakmerő cselekedetet halálos büntetés alatt kell megtiltani.

V-dik SZAKASZ.

A polgári társaság tagjainak jószágokra nézve való bátorságáról.

§. 45.

A' polgári társaság tagjainak bátorsága abban áll, hogy jószágokat, vagyonjokat senkitől se féltsék, és jusaik gyakorlásában meg ne akadályoztassanak. Ezen bátorsága a' polgároknak veszedelemben foroghat főképen a' magok rosz indulatú hazafiai miatt, a' mikor fekvő jószágokat vagy erőszakkal elfoglalják, vagy annak szabad birásában megakadályoztatják, vagy annak határit megkisebbitik. Ingó bingó jószágaikra nézve pedig, midőn azt vagy erőszakkal elragadozzák, vagy elfoglalják. Ezenkivűl megfosztathatnak vagyonjaiktól a' csalárdság 's ravaszság által, vagy az igazság szine alatt, vagy annak ki nem szolgáltatása által, végre pedig vigyázatlanságból, sőt történetből is.

§. 46.

Azon erőszakoskodásoknak, mellyek által valaki fekvő jószágaitól fosztatik meg, sok különböző nemei vagynak, mellyeket itt előszámlálni nem szükséges, mert azokról különösen beszélni a' törvénytudományra tartozik; hanem itt csak azt szük-

ség közönségesen megjegyezni, hogy ezen erőszakoskodásoknak a' magok különböző nemei szerént kemény büntetések által kell megtiltódni. Mert a' a' polgári társaság egy fő vége ez, hogy kiki a' maga jószágának bírásában bátorságos legyen.

§. 47.

Veszedelemben forog a' polgári társaság tagjainak ingó bingó jószágokra nézve való bátorsága, ha azokat az erőszakos ragadozók és tolvajok ellen a' törvény hathatósan nem védelmezi. Az illyenekre nézve kemény büntetéseknek kell lenni, mellyek a' szerént keményebbek, vagy lágyabbak légyenek, a' mint az illyen dolgokra vagy nehezebb vigyázni, vagy mentűl meghittebb embere cselekszi az embernek. Ezen az okon az útonálló tolvajt keményebben kell megbüntetni, mint azt, a' ki a' legelőről hajtja el a' marhát, és azt, a' ki tüzkor, vagy valamelly más zürzavarban lop, mint azt, a' ki a' szántóföldön hagyott életet lopja el. Így keményebben kell megbüntetni a' tútort, ki a' gondviselésére bizott jószágot eltagadja, és a' házi tolvajokat, vagy az ollyanokat, a' kiknek mesterségek a' lopásra könnyebb alkalmatosságot nyújt, millyenek a' lakatosok és az éjtszakai vigyázók.

§. 48.

Szükséges pedig, hogy nemcsak a' tolvajok, hanem az orgazdák is, a' kik az ellopott jószágot

elrejtik, vagy a' tolvajokat lappangtatják, minthogy ezek is részesi ennek a' lopásnak, keményen megbüntettessenek. Ezt pedig legjobban meg lehet akadályoztatni olly rendelés által, hogy minden köteles légyen számot adni arról, miből él, hogy így senki kóborlókat, vagy más haszontalan embereket magához kemény büntetés alatt be ne merjen fogadni.

§. 49.

A' lopásnak megakadályoztatására nem keveset fog használni, ha kemény büntetés alatt meg lesz tiltva, hogy senki semmi jószágot ollyan embertol meg ne merjen venni, a' ki felol kétsége lehet; p. o. az árulóra nézve kétséges lehet az ember, ha az esmeretlen gyermek vagy cseléd, az eladandó jószágra nézve pedig, ha az valamelly drága kő, gyöngy vagy más ritkaság, ha arany, ha ezüst darab, minthogy azok nem minden ember kezébe forganak, ezeknek pedig a' formájok önthet g anúságot az emberbe.

§. 50.

Szükséges figyelmezni a' zálogokra is, mellyek körül a' privatus emberek sokkal vigyázóbbak lehetnek, de a' közönséges *zálogházakra* vagy költsönadó házakra nézve igen nagy a' nehézség. Ezeknek ugyanis az a' czéljok, hogy a' szükségben lévőkön segítsenek a' nélkül, hogy a

költsönöző nevét megkérdené, hogy a' dolog titokban maradjon, melly czélt a' gonosz emberek könnyen rosz végekre fordíthatnak. Melly gonosz cselekedetet kemény büntetés alatt kell megtiltani, és épen ezért van a' magyarországi zálogházakról az a' törvény, hogy ha valaki ide 25 forintot érő más jószágát adja bé zálogul, halállal büntettetik.

§. 51.

Az ollyan tolvajságoknak megakadályoztatására, mellyek a' zároknak kinyitása által esnek meg, szükség, hogy a' lakatosoknak, és minden más illyen mesterembereknek keményen meg legyen tiltva, hogy semmiféle nyitó vasakat, vagy úgy nevezett generalis kúlcsokat, vagy p. o. viaszra kinyomott kúlcsokat ne csináljanak, söt az ollyan gyanús embereket, kik azt akarnák csináltatni, tartozzanak béjelenteni.

§. 52.

Minthogy a' legszorosabb vigyázás mellett is szoktak csakugyan tolvajságok esni, az ellopott jószágra nézve, hogy azt mentűl hamarább meg lehessen keríteni, és a' tolvajt ki lehessen tudni, szükséges, hogy az ellopott jószág formája, minéműsége, jegye közönségesen kihirdettessék, hogy a' ki az illyen lopott jószágot meglátná, arra könnyen reá esmérhessen, és így nemcsak az ellopott jószág, hanem a' tolvaj is kézre kerűljön.

Ide tartozik annak a' hibás és megrögzött vélekedésnek megakadályoztatása is, hogy az ember a' talált jószágot nem tartozik viszszaadni, mellyet a' jó nevelés, vagy a' büntetés tehet meg.

§. 55.

Veszedelemben foroghat a' társaság tagjainak vagyonja az által is, ha ravaszsággal, vagy csalárdsággal fosztattak meg attól. Itt nem lehet az illyen ravaszságoknak mindenféle nemeiről szólani, hanem kiváltképen azon nemei tartoznak ide, a' mellyekről, ámbár felettébb károsok, a' polgári törvények nem igen szoktak szólani. Illyenek p. o. a' pénzre való, kiváltképen az úgy nevezett szerencse-játékok. Ezek a' játékok a' csalárdságnak legfőbb alkalmatosságai, a' henye életnek legnagyobb okai, a' mellyek sok embert minden jószágától megfosztanak. Egy megszorult ember 100 forintot érő jószágot lop el, halálos ítéletet hoznak fejére, egy csalárd játékban 100000 forintjától foszt meg valakit, büntetetlen marad! Az illyen játékok ellen kemény büntetésnek kellene lenni, a' mellynek, hogy annál nagyobb ereje legyen, szükség, hogy az illyan pénzbeli büntetésnek, mellyet az ellen rendelnek, egy részét annak adják, ki az illyen szerencsés és veszedelmes játékokat feladja.

Ide tartoznak a' csalárd uzsorások, kik, mikor a' másikon segíteni kellene, épen az alatt

a' szín alatt azt vagyonjától megfosztják és szerencsétlenné teszik, azok tudniillik, a' kik a' contractust vagy adósságlevelet többről irják, mint a' mennyit valósággal költsön adtak, nem annyira azok tartoznak ide, kik nagyobb interest vesznek, mint a' mennyi meg van határozva. Az illyen csalárdságnak megakadályoztatására leghathatósabb eszköz az, hogy az illyen adósságoknak megvételében az illyeneknek a' törvény pártfogójok ne legyen, hanem még az illyen cselekedetekért meg is büntettessenek.

Más részről hasonlóképen az ollyan adósok ellen is kemény büntetések légyenek rendelve, a' kik csupa ravaszságból, csak hogy másokat megcsaljanak, nem lévén a' felől reménységek, sem akaratjok, hogy azt valaha viszszafizessék, a' sok pénzt másoktól felszedik. Nem különben azokra nézve is szoros vigyázatnak kell lenni, a' kik ravaszságból készakartva bankrótokká lesznek, hogy creditorokat a' fizetés terhe alól kiszabadithassák.

§. 54.

Veszedelemben foroghat az ollyanoknak vagyona és jószága, kik akármi okon magok alkalmatlanok annak gondviselésére, az illyenek mellé tutor vagy gondviselő rendeltetik, a' kikben foképen megkivántatik a' hűség. Az illyen gondviselőkre vagy tutorokra szoros vigyázatnak kell lenni, hogy a' rájok bizott kötelességben jól eljárja-

nak, a' gondviselések alá adott jószágokról szorosan számot adni tartozzanak; hűségtelenségekért pedig, avvagy csak azért kemény büntetéseket érdemlenek, hogy az illyen gondviselések alá bízott gyámoltalanokat igyekeznek megrontani, és a' bennek vetett nagy bizodalmat csalják meg.

§. 55.

Semmivel sem eshet több csalárdság, mint a' hamis mértékkel, vagy fonttal: köteles légyen tehát kiki az adásban és vevésben törvényes fonttal és mértékkel élni, mellyek közönséges bélyeggel legyenek megjegyezve, hogy azoknak törvényes volta felől kétség ne legyen. A' ki pedig az illyen előre való jó rendelés ellen cselekednék, vagy a' mértékkel és fonttal csalárdkodnék, az illyen meggátolására nem elég csak a' pénzbéli büntetés, hanem ehez még testi büntetésnek is kell járúlni. Így szintén az ollyan dolgokra nézve, mellyeknek becse, vagy érdeme, a' magok belső minéműsége szerént nagyobb, vagy kisebb lehet, millyenek az aranyból, vagy ezüstből készült munkák, mellyeket nem minden vevő próbálhat meg, szükséges, hogy az ollyan dolgokra a' mesteremberek bélyege mellett a' közönséges bélyeg is reá legyen ütve, melly bizonyosokká tegye arról a' vevőket, hogy valósággal annyi próbás légyen az arany, vagy ezüst.

Az országban forgó (circuláló) pénzre épen azért van a' közönséges czimer reá ütve, hogy az bizonyosokká tegye az embereket annak belső jóságáról. Ezekre a' pénzekre nézve ekképen történhetik meg a' csalárdság, vagy úgy, hogy hamis pénzeket csinálnak a' jók formájára; vagy körülmetélik a' pénzeket. A' hamis-pénzverőkre nézve a' büntetésnek keménynek, sőt halálosnak kell lenni, úgy a' pénzt környülmetélők is érdemek szerént büntettessenek. Hogy pedig ezeknek csalárdságát annál könnyebben észre lehessen venni, azért szokták a' pénznek kerületét vagy rovátkosan bévagdalni, vagy pedig betűket írni annak kerületére, a' mellyeken a' legkisebb reszelés is könnyen megtetszik, azért mérik meg az arany pénzeket is.

§. 56.

Megkárosodhatik valaki vagyonjában és jószágában az igazság kiszolgáltatásának színe alatt, hogy ez meg ne essék, szükséges igazságszerető törvényszékeknek lenni, a' hol valóságos, meghatározott és nem szabad tetszések szerént magyarázható törvények szerént itéljenek, minden polgár a' maga jusát, vagy vagyonját szabadon kereshesse, a' sok formalitások által az igazság kiszolgáltatása ne húzodjék, és ne halasztódjék, mentül kevesebb költségbe kerüljön, mellyre legtöbbet tenne, ha azon személyek, kik a' pert folytat-

ják, azaz Ügyvédek vagy Prokátorok, nem a' perlekedő felektől, hanem a' társaságtól fizettetnének, és ezek a' reájok bízott pereket kötelesek volnának folytatni; a' kiválasztott ítélő Birák jó fizetést kapnának, hogy az ajándékokra ne lenne szükségek.

§. 57.

Veszedelemben foroghat a' társaság tagjainak jószága, sőt gyakran még élete is részszerént a' társaság tagjainak vigyázatlansága, részszerént szerencsétlen történetek miatt, millyen a' tűz és a' víz áradása.

§. 58.

A' tűz származhat vagy vigyázatlanságból, vagy történetből, melly szerencsétlenség ellen háromféle rendelések kívántatnak meg, vagy azért, hogy a' szerencsétlenség akadályoztassék, vagy arra nézve, hogy a' már támadt tüzet a' lakosok megtudhassák; és annak tovább való terjedését megakadályoztassák, vagy arra a' végre, hogy miképen segíttessenek fel a' kárvallottak.

1-ör. A' történhető szerencsétlenségnek, a' tűznek megakadályoztatására nézve szükséges a' házak építésére vigyázni, hogy a' mennyire csak lehet, kőből, vagy téglából építtessenek, a' házak fedelei is inkább cserépből, mint más könnyen éghető materiából legyenek, a' kémények téglából rakattassanak, és bővek legyenek, gyakran meg-

sepertessenek, az útczák bővek légyenek, a' hoszabb utczáknak több kis utczák által légyen közösülések a' más utczákkal, hogy szükség idején a' meszszebb lévő utczákról is annál könnyebben lehessen jönni segítségre. A' nagy városokban a' tűzfalak nagy oltalmára vagynak a' házaknak; a' falukon pedig, a' hol ez nem annyira telik ki a' lakosoktól, magos és terepély élőfákkal kell a' házakat körűlplántálni.

Nem elég pedig a' házakat jól építeni a' tűz ellen, hanem ezenkivűl szükség, hogy semmi könnyen éghető materiálék a' városba nagy mennyiségben bé ne hordassanak, és semmi nagy tűzzel 's veszedelemmel járó mesterségek a' városban belől ne gyakoroltassanak, millyen p. o. a' harangöntés. A' puskaporral kereskedőknek sem kell megengedni, hogy házoknál vagy boltjaikban sok puskaport tartsanak, hanem a' városon kivűl valamelly épűletben tartsák, és onnét hordják bé kis mennyiségben.

Továbbá szükség, hogy az istálókban, csűrökben, házak padlásán, ha a' szükség az illyen helyekre való menetelt éjszaka is megkiványá, senki lámpás nélkül gyertyával ne járkáljon az utczán, az udvaron ne pipázzon, az alacsonyabb épületű városokban, vagy a' hol sok fa házak, vagy sok szalma- és nádfedelű házak vagynak, senki égő fáklyával ne járjon, senki a' városban ne lövöldözzön, és tűzi játékok a' városban ne tartassanak.

Ezenkivül szorgalmatos vigyázatnak kell lenni, hogy semmi idegen kóborló, úti levél (passus) nélkül járó a' városba bé ne bocsáttassék, annyival inkább az illyeneket senkinek se légyen szabad szállásra magához befogadni, sőt mindennek kötelessége légyen az illyet a' magistratusnak bé-jelenteni.

§. 59.

2-or. Ha már tűz támad, abban a' történetben arra kell jó rendeléseknek lenni, hogy azt a' lakosok mentül hamarább megtudhassák, és annak tovább való terjedését megakadályoztassák. Erre nézve szükséges, hogy a' tornyokban, vagy más helyeken szűntelen nappal és éjjel vigyázók legyenek, a' kik az ő vigyázásokat cselekedettel is megmutassák, hogy ha tűz támadna, azt azonnal vagy lövés, vagy dobolás, vagy a' harang félreverése által a' lakosoknak tudtokra adhassák; sőt hogy a' lakosok könnyen felvehessék, hogy a' tűz merre van, és hova kelljen menni segítségre, a' tornyokból nappal zászlót kell kifüggeszteni, éjjel pedig égő lámpást a' felé az útcza felé, a' merre a' tűz van, az ollyan, ki az illyen támadást vagy tüzet legelsőben észreveszi és hírűl adja, jutalmat érdemel, a' ki pedig még titkolni akarja, büntetésre is méltó.

Minekutána már a' tűz hírűl van adva, a' tűz megoltására elég embernek, azok között jó rend-

nek, sok számú edényeknek és eszközöknek kell lenni.

Minden házi gazda köteles légyen a' háza nagyságához képest bizonyos számú bőr vedreket, vízhordókat, lajtorjákat és lámpásokat tartani készen. Ezenkivűl kell lenni közönséges költségen készült számos bőr vedreknek, jó kútaknak, vízzel megtölt kádaknak, mindenkor készen szekeren álló hordóknak, nagyobb lajtorjáknak, erős vas horgoknak és jól készült vízi puskáknak, mellyeknek a' város nagyságához képest a' város minden részeiben illendő számmal mindenkor készen kell lenni. Mihelyt a' tűz hírűl adódik, azonnal ezekkel az előszámlált eszközökkel a' tűzhöz kell sietni, erre a' végre a' vizes hordóknak, a' vízi puskáknak idejében való elhozására mindig lovaknak kell készen állani, és annak számára, ki vízzel, vagy vízi puskával legelőször jelenik meg a' tűznél, jutalmat kell rendelni, valamint ellenben az ollyanokat, kiknek kötelességek volna előállani, és mégsem állanak elő, keményen meg kell bűntetni.

Hogy pedig a' tűz oltására elég ember légyen, szükséges, hogy minden czéheknél ki légyen rendelve, hogy kik és hányan tartoznak a' tűz oltására megjelenni. Ezenkivűl még a' házi gazdák is, a' mint tőlök kitelhetik, egy vagy több embert küldjenek a' tűz oltására, és az ott öszvegyűlt embereket nem bottal, hanem szép szóval kell ser-

kentgetni, az ollyanokat pedig, a' kik csak bámúlni gyűltek öszve, azonnal el kell küldeni, hogy a' tűz oltásában foglalatoskodóknak akadályokra ne legyenek.

Minekutána az emberek a' tűz oltására megjelentek, az egész munkájokban rendnek kell lenni, meg kell előre határozva lenni, és tudni kell minden czéheknek, hogy a' tűzoltás körűl kinekkinek közűlök micsoda kötelesége lészen, némellyeknek ugyanis vízhordók, puskák körűl, másoknak a' vashorgok, lajtorják, másoknak a' kútak és bőr vedrek körűl, másoknak ismét a' házaknak tetején 's körűlötte kell foglalatoskodni, mert különben egyik a' másiknak fog akadályára lenni, és egymásnak lármáját nem fogják érteni.

Vigyázni kell arra is, hogy a' tűz tovább ne terjedjen kivált szélben, hogy az üszköt más távol lévő helyre ne vigye, a' melly ha megtörténnék, az igazgatóknak gondosságokat és vigyázásokat meg kell osztani, hogy a' már másutt is kiütött tűz erőt ne vehessen és tovább ne terjedhessen. Ezen az okon világos, hogy a' tüzet oltó eszközöknek nagyobb számmal kell lenni, hogy egyszerre több helyekre is lehessen azokat alkalmaztatni.

Továbbá a' tűzveszélynél könnyen megtörténhető rendeletlenség eltávoztatására szükség, hogy vigyázók, őrzők legyenek, a' kik a' szükségesebb helyekre felosztassanak, nevezetesen az útcza

végén, mellyben tűz van, hogy az illyen alkalmatosságot hasznokra fordító tolvajok semmit el ne vehessenek, mások az égő házak körűl, mások az ollyan helyeken, a' hova a' kárvallottak hordták jószágaikat, a' megtörténhető tolvajság megakadályoztatására vigyázzanak.

§. 60.

3-or Arra a' végre kell jó rendeléseknek lenni, hogy m. u. már a' tűz megszűnt, a' kárvallottak miképen segíttessenek fel, az illyen kárvallottaknak felsegélésére szokásban van néhol, hogy a' társaság több tagjainak könyörűletességéhez folyamodhassanak; vagy hogy házanként kéregessenek, vagy közönséges helyen kihírdettessenek; de a' tapasztalás tanítja, hogy ezen mód által a' megégettek kára csak kevés részben pótolódik ki. Néhol a' tűz által okozott kárnak kipótolására társaságba állottak a' házak tulajdonosai: kinekkinek a' háza megbecsűltetett, és azon becsű szerént tartozott kiki esztendőnként bizonyos summát bétenni a' cassába. De minthogy az illyen esztendőnként való adózás a' lakosokra nézve terhes volt, más módját találták az illyen károk kipótolásának; t. i. sok lakosok, helységek, vagy városok az ahoz értő emberek által megbecsűltetvén házaikat, egy társaságba állanak, és ha valamellyik közűlök a' tűz miatt kárt vall, azon kár a' társaság tagjai között felosztódik, a' szerént, a' mint

kinekkinek többet vagy kevesebbet érő háza van, a' mikor kiki a' reá esett summát letévén, a' kár viszszatérítödik, és ez a' mód még eddig talán leghelyesebb a' tűzből következett károknak kipótolására. Angliában pedig és másutt is vagynak úgy nevezett bátorságositó (assecuráló) társaságok, a' kik a' tűzből következett károknak viszszatérítését magokra válalják, ha a' ház becse szerént bizonyos procentet fizetnek nékik.

§. 61.

Veszedelemben foroghat a' társaság tagjainak mind életek, mind vagyonjok a' víz kiáradása miatt, és e' történetben is a' szükséges rendeléseket három classisra lehet felosztani, ugyanis némelly rendelések a' víz kiáradása előtt szükségesek; mások akkor, mikor a' víz kiárad, némellyek, mikor a' víz áradása elmúlt.

1-ör. A' víz kiáradása előtt szükséges rendelések vagy ollyanok, a' mellyeknek még az előtt meg kell lenni, m. e. a' víz kiáradásától lehetne tartani, vagy ollyanok, a' mellyeket ollyankor kell tenni, mikor már a' víz kiáradásától félni lehet. Ha a' víznek kiáradásától a' nagy esők, vagy más okok miatt tartani lehetne, szükség, hogy a' folyó vizeknek, a' mellyeknek elég széles és mély árkok nincsen, száraz időben jó árkok készíttessenek, azok, mikor szükséges, megtisztíttassanak, hogy ismét meg ne teljenek, sőt a' hol még mind

e' mellett is a' víz kiáradásától az esztendők némelly részeiben félni lehet, az ellen töltések és gátak készíttessenek, és ha megromlanak, megjobbíttassanak.

Ha mind az illyen jó készületek után is félni lehetne a' vízáradástól, akkor fognak aztán megkívántatni a' még következő rendelések. Mihelyt t. i. a' környülállások, nevezetesen tavaszszal, ha a' sok hó, vagy kemény tél után a' vastag jég olvadni és oszlani kezd; vagy nyárban soká tartó záporeső, vagy valahol felhőszakadás lévén, könnyen következhető árvízzel fenyegethetnek, szükség, hogy a' veszedelemnek kitett hídak, épületek jókor megvizsgáltassanak, ha valljon a' jég, vagy sebes víz dühösségének ellene állhatnak e, és ha gyengék, jókor megerősíttessenek. Vigyázni kell kivált arra, hogy a' jégnek szabad folyása légyen a' hídaknál, vagy másutt meg ne szoríljon, rakásra ne gyüljön, hogy így még nagyobb kárt, vagy kiáradást ne okozzon. Az ollyan dolgot, vagy jószágot, mellyet az árviz elvihet, vagy elronthat, mihelyt az előszámlált jelekből lehet tartani az árvíztől, jó bátorságos helyre kell szállítani. Magokra a' lakosokra nézve szükséges, hogy a' kiknek házai az árvizeknek ki vagynak téve, azokból jókor kiköltözzenek, azoknak felsőbb részeibe menjenek, minden jószágokkal együtt, nevezetesen pedig a' magokkal tehetetlen betegek jókor bátorságos helyre vegyék magokat.

Hogy pedig az illyen környülállásokban ezeknek elegendo élelmek légyen, arra kell vigyázni, hogy a' víz kiáradása előtt a' tehetősebbeknek meg légyen parancsolva, hogy előre gondolkodjanak, és szerezzenek elegendő eleséget a' magok népe számára. Az ollyan gyámoltalanokról pedig, kik mindennapi munkájokkal csak igen a' mindennapi kenyereket keresik meg, vagy erőtlenségek miatt semmit sem kereshetnek, minthogy illyenkor megakadályoztatnak élelmek keresésében, a' társaságnak szükséges előre gondoskodni.

Továbbá a' hirtelen megtörténhető szerencsétlenségeknek eltávoztatására szükséges, hogy nagyobb, vagy kisebb csónakok tartassanak készen, mellyeken a' víz kiáradása miatt veszedelemben forgó barmokat, jószágokat ki lehessen szabadítani. Hogy pedig a' lakosok annál nagyobb csendességben legyenek, szükség közönségessé tenni azt, hogy micsoda jó rendelések tétetnek, micsoda szorgalmatos vigyázat van éjjel 's nappal, és hogy micsoda jel által fog hírül adódni a' víznek nevekedése, és annak a' töltéseken kiütése, vagy kiáradása, hogy minden a' szerént gondolkodjék és vigyázzon.

§. 62.

2-or. Mikor már a' víz kiáradt, az alatt is szükség szoros vigyázatnak és rendelésnek lenni, melly jó rendelések szoros tekintetben csak a' fel-

jebb elöszámlált gondoskodásnak haszonra való fordításában állanak; t. i. a' víz kiáradását, vagy annak kiöntését hírül kell adni, vigyázni kell, hogy mikor a' jég megindúl, az sehol meg ne szoríuljon, hanem mindenütt szabad menetele legyen.

Már a' felöl tévén a' rendeléseket, hogy az élet fentartására szükséges dolgokról gondoskodjanak, minthogy nem mindenek fognak abban az állapotban lenni, hogy előre hoszszabb időre gondoskodhassanak élelmek felöl, kénytelenek lesznek az azzal kereskedőktől, a' kik az ollyan dolgokat eladás végett bészerzik, venni, az illyenekre naponként szoros vigyázatnak kell lenni, hogy az illyen szorúltsággal viszszaélvén felette drágán ne adják az életre megkívántató szükséges dolgokat, és minthogy illyenkor az árúlók concurrentiája által nem lehet olcsóbbá tenni az életet, az illyen környűllállásban az ollyan dolgok árát illendően meg is lehet határozni, azoknak számára pedig, a' kik tehetetlenek, a' közönséges társaság szerezze meg a' szükséges dolgokat.

Ha a' víznek nevekedése miatt az emberek, barmok, vagy valamelly jószágok veszedelemben forognak, ezeknek kiszabadítására elegendő csónakok és emberek legyenek készen, a' kik szűntelen vigyázzanak, hogy a' hol és a' mikor segítségre szükség lesz, azonnal megjelenhessenek. A' melly dolgokat pedig a' víz magával másunnan hoz, azok kifogattassanak, bátorságos helyre té-

tessenek és kihirdettessenek, hogy azoknak tulajdonosai tudják jószágokat hol keresni.

§. 63.

3-or. Némelly rendelések akkor szükségesek, mikor már a' víz árja elmúlt. Szükséges t. i. arra vigyázni, hogy a' vízbe fúlt állatok vagy mélyen a' földbe béásattassanak, vagy megégettessenek, hogy az azoknak rodhadt testéből való kigőzölgés a' levegőt meg ne vesztegesse, az utczákon, vagy másutt a' városokban megállott vizek kiereszttessenek, a' kútak kitisztíttassanak, a' megromlott csatornák, utczák és hídak megjobbíttassanak. Utóljára a' víz kiáradásából esett kárt conscribálni és a' kárvallottak illendő felsegélése módjáról gondoskodni kell.

II. RÉSZ.

A' polgári társaság tagjainak positiva boldogságáról.

I-ső SZAKASZ.

A' polgári társaság tagjainak gazdagságáról, melly magában foglalja a' földmivelést, mesterségeket és kereskedést.

I. A' Földmivelésről.

§. 64.

A' földmivelés széles értelemben vétetvén, kiterjed a' természetnek mind a' három országára;

de itt szorosabb értelemben vétetvén, csak a' plánták mivelését és barmok tenyésztetését foglalja magában; t. i. azon szükséges rendelésekről fog itt szó lenni, mellyek ezeknek előmozdítására megkivántatnak.

A' földmivelés ugyan virágzik, ha az országban minden földet és a' legjobb módon mivelnek; de hogy ezt a' földmivelők véghez vihessék, arra elegendő erejeknek és inditó okaiknak kell lenni; mert ha elegendő erejek nincsen, úgy nem mivelhetik a' földet; ha pedig restek, vagy elkedvetlenedtek, vagy illendő jutalma nincs fáradságoknak, úgy nem lesz kedvek mivelni a' földet.

§. 65.

Hogy a' földmivelőnek elegendő ereje nincs a' földmivelésre, ez a' tehetetlenség származhatik sokféle történetekből, tűzből, marhadögből, terméketlen idő miatt.

A' tűz miatt elszegényedhet a' földmivelő és alkalmatlan lehet földjének mivelésére, melly szerencsétlenség ellen a' falukra nézve a' már feljebb előadott jó rendelések hasznosok lehetnek, és azokon kivűl az, ha a' házak úgy építtetnének, hogy a' kertek a' házak között, nem a' végekben lennének, úgy a' tűz a' házak sűrűsége miatt nem terjedhetne ollyan könnyen el; a' csűröknek is, és egyéb takarmánytartó helyeknek a' helységen kivűl kellene lenni.

Egyébiránt pedig már a' tűz által megtörténhető kárnak kipótolására legjobb mód lenne talán, ha egynéhány helységek öszveállanának egy társaságba, és a' kárvallottakon egybevetett vállal segítenének, különben ha így egymáson nem fognak segíteni, úgy a' földes uraságokra fog a' teher hárúlni, a' melly szerencsétlen környűlállásban az illyen kárvallottak az által, hogy a' rendszerént való úr-dolgáról és fizetés alól felszabadíttatnak, nem fognak felsegítődni; hanem még ezenkivűl épűletre való fát 's más materialékat, élelemre és vetésre való magot kell adni, és gyakran a' földmivelésre szükséges marhával és szerszámokkal kell öket segíteni. A' marhadög is egy azon szerencsétlenségek közül, mellyek tehetetlenekké teszik a' földmivelőket a' földmivelésre. Mostan már minden országban taníttatik *a' marhák orvoslása* (ars veterinaria), melly tudomány sok jót ígér; de mégis annyi hasznot, a' mennyit lehetne, nem tehet, mivel gyakran a' marha orvoslása többe kerülhet, mint a' mennyit a' marha ér. Kiváltképen pedig a' marhadög ellen még eddig semmi hathatós orvosság nincsen; próbálták ugyan a' marhadög béoltását, csak hogy ebben az a' nehézség: ha már meg van vesztegetve a' marha, akkor már késő a' béoltás, ha pedig nincs: az ollyan helyre beoltás által vinni be a' dögöt nem tanácsos. Annyit már tudnak, hogy a' melly marha a' dög béoltása után abból kigyógyúlt, az ol-

lyan többé a' dögöt nem kapja el. Ezért Silesiában az illyen marha háromannyin szokott elmenni.

A' marhadög továbbterjedésének pedig megakadályoztatására még eddig a' legbizonyosabb eszköz az, a' mi a' pestis ellen; t. i. az *őrvonat* (cordon), hogy az illyen helyekről más helyekre semmiféle marha, téj, vaj, sajt ki ne hozattassék. *Suli* egy francziaországi tudós már régen panaszolkodott arról, hogy a' sónak drágasága nagy kárára van a' marhatartásnak, mert sok nyavalyájok abból következik a' marháknak, hogy a' szegény földmivelő, drága lévén a' só, nem vehet elegendőt marhája számára.

Gyakran a' terméketlen esztendők után nem mivelheti a' földmivelő a' maga földét az elvetni való mag nemléte miatt. Az illyen környűllállásban segítenek ugyan némellyek a' földmivelőkön; de úgy, hogy azután még nyomorúltabbakká teszik őket, többet kívánván tőlök, mint a' mennyit költsön adtak; p. o. költsön vesz fel pénzt a' szőlőmunkáltatásra: de ollyan kötés alatt adják azt neki, hogy szüretkor tartozzék mustját meghatározott kisebb áron adni a' költsönadónak, az illyen szerencsétlen állapotban tehát vagy a' társaság segítsen az illyen szegényeken, vagy azoknak, a' kik segítenek, nem kell megengedni, hogy azoknak szerencsétlen állapotjával a' magok hasznára éljenek.

§. 66.

Néha nem miveli földjét a' földmivelő azért, mert rest, melly ellen hasznos eszközök e' következendők:

1-ör. Ha lesznek a' mezei gazdaság folytatására vigyázó ahoz értő emberek, a' kik ha a' vigyázások alatt lévő földmivelőket resteknek találják, megbüntessék. Illyen vigyázók voltak Rómában: *Censores Agrarii.* Aul. Gell. lib. 4. cap. 72. azt mondja: Si quis agrum suum passus fuerit sordescere 's a' t.

2-or. Ha földére adó vettetik; minthogy ennek megfizetése kínszerítené ötet annak mivelésere, vagy pedig, ha csakugyan nem mivelné, elvevődnék tőle. Melly dolog a' birtokosok jusát nem sértené meg jobban, mint a' praescriptio.

§. 67.

Néha kedvetlenségből sem miveli a' földmivelő a' maga földjét úgy, a' mint kellene. Elesik pedig kedve a' földmiveléstől vagy az által, hogy a' földmivelőt mostani lakóhelyéről szabadon által lehet költöztetni más helyre, vagy az által, ha az adója olly nagy, hogy több hasznát fáradságának nem veszi, hanem hogy magát és háza népét nyomorúságosan táplálhatja, kivált ha még az is hozzá járul, hogy a' ki többet termeszt, annak többet is kell fizetni.

§. 68.

Nem miveli továbbá a' földmivelő a' maga földét illendőképen, ha az ő fáradságának illendő jutalma nincsen, ha az ő termesztményét illendő áron nem adhatja el, és ez a' társaságra nézve is káros: hogy tehát egy részről kárt, más részről veszedelmet ne okozzon, a' termesztményeknek illendő vagy közép ároknak kell lenni. Az illyen közép árát a' termesztményeknek taxálás által nem jó meghatározni; mert vagy az egyik, vagy a' másik félnek káros lenne, hanem magában meg fog ez határozódni az adók és vevők által, csak hogy az akadályok, mellyek ellentállhatnak, elhárittassanak; p. o. ha a' földmivelő semmi októl nem kínszerittetvén, önkényt viszi termesztményét a' vásárra, a' hol ha sok az áruló, megolcsódik az élet, és ha az árát nem szereti, némellyik viszszaviszi, némellyik lerakja. De ez a' concurrentia megeshetik néha kénytelenségből is, a' mikor aztán a' földmivelő a' maga kárával is kénytelen eladni a' maga termesztményét.

Az illyen akadályok elhárítására szükséges:

1-ör. Hogy a' földmivelő ne legyen kénytelen egyszerre minden termesztményét eladni azon az okon, hogy adóját egyszerre letehesse.

2-or. Hogy a' földmivelők számához képest elég vevő légyen, mert mihelyt nincsen elegendő vevő, azonnal olcsónak kell lenni a' termeszt-

ménynek; ugy lesz pedig elegendő vevő, ha a' mesteremberek a' földmivelőkkel, a' városok a' a' falukkal illendő arányban (proportioban) vagynak, ezért épittetett *II. Katalin* muszka czárné 200 apróbb várost, hogy így a' földmivelők látván azt, hogy elég emésztő (consumens) van, a' szorgalmatossággal fel ne hagyjanak.

3-or. Az ország más részeibe szabad ne légyen a' gabonát minden harminczad nélkül általszállitani.

4-er. Azon kell igyekezni, hogy mentűl több emésztő légyen, a' szegények házai, a' kórházak falukon legyenek; sőt a' manufakturák és fabrikák is mind azért, mivel az emésztés vagy fogyasztás (consumtio) nevekedik, mind azért, hogy a' manufakturákból sok különben heverő ember keresi élelmét.

5-ör. Minthogy a' gabonatermő helyeken sokkal többet termesztenek, mint emésztenek, hogy az élet ára az illyen bőség miatt alább ne szálljon, meg kell engedni a' gabona kivitelét mindaddig, míg az illendő áron feljűl nem megy. Így cselekedtek az Angolok 1689; sőt még olcsóság idején jutalom által is serkentgették a' kereskedőket a' gabona kivitelére; mihelyt pedig a' meghatározott áron feljűl ment, mindjárt megtiltották annak kivitelét.

§. 69.

A' privát polgárok birtokában lévő földeken kivűl találkoznak ollyan földek is, mellyek az ország, vagy fejedelem birtokában vagynak; p. o. az országutak, mellyek ha nem csináltak, vagy nem mesterséggel készűltek, nemcsak nem hasznosak, hanem még károsak is a' társaságnak, minthogy más felé is csaphatják az utakat, a' mikor ezek szélesen terjedvén, a' privatusok földjében is kárt tehetnek.

Azok a' helyek továbbá, mellyek a' fejedelem birtokában vagynak, vagy ollyanok, hogy már lakják és mivelik, millyenek a' dominiumok, vagy ollyanok, a' mellyek még miveletlenek, vagy ollyanok, a' mellyeket még előre kell készíteni arra, hogy mivelhetőkké lehessenek, millyenek a' nagy tavak. Miveletlen lesz a' föld, ha az ország nagyságához képest kevés az ember és a' földmivelő. Igy p. o. a' muszka birodalom ázsiai részében sok föld miveletlenűl hever, minthogy a' muszka birodalom 60 millio lakosai közűl ott csak 12 millio lakik, ámbár az $\frac{2}{5}$ részét teszi a' muszka birodalom kiterjedésének. Megfogy pedig a' földmivelő vagy azért, hogy sok városi cselédek vagynak, mint Spanyolországban, hol a' nagyobb urak százanként tartják az inasokat, a' melly pompa, hogy a' köztársaságnak káros, tagadni nem lehet, mert ez által sok ember elfogó-

dik a' földmiveléstől. Az illyen helytelen pompa ellen azt javasolják némellyek, hogy az inasok számától bizonyos summa pénz fizetődjék; de félő, hogy mihelyt ez a' pompa többe kerül, az urak előtt annál kedvesebb lesz. Vagy azért, hogy sokat közülök katonának visznek: hogy tehát az ebből következhető kár kevesebb légyen, minthogy csakugyan szükséges a' felesszámú katonaság a' köz csendesség fentartására, némelly politikusok a' Capitulátiót javasolták, t. i. hogy csak bizonyos ideig tartozzék katonáskodni, a' melly idő eltelvén, viszszajöhet. De minthogy a' tapasztalás után tudva van, hogy az illyen hazájokba viszszakerűlt katonák, hozzá szokván a' könnyű élethez, a' földmivelésben nem igen szorgalmatosak, némellyek ugy is gondolkodtak, hogy a' katonáknak egyszer egy, másszor másik része a' közönséges utak és canalisok készítésére fordíttassék békeség idején, hogy így a' munkától el nem szokván, midőn hazájokba visszajönnek, szorgalmatos földmivelők legyenek.

A' hol az a' hiba, hogy az ország nagyságához képest nincs elég földmivelő, oda gyarmatokat (coloniákat) kell szállítani; mellyeknek megtelepítése körűl ezeket kell megjegyezni;

1-ör Hazafiakat kell az ollyan miveletlen földekre küldeni, minthogy a' külső országokból jött gyarmatok nagyon ritkán szoktak hasznosak lenni, mert a' földmivelők és mesteremberek,

hacsak vallásokért nem üldöztetnek, nem hagyják el hazájokat. Bizonyítják ezt a' Francziaországból kiköltözött Hugonották, és Németországból mostan legközelebb a' Muszkabirodalomba Astrakánba költözött gyarmatok.

2-or. Hogy egyszerre ne sokan, hanem kevesen szállíttassanak, kivált az idegen helyekre, mert megtörténhet, hogy azonkivűl, hogy semmi haszon nem következik belőle, sok költségbe és ember életébe kerűl, megtetszik ez a' Franczia'k 1763. Gujanába küldött 12 ezer emberből álló gyarmatjának szerencsétlen történetéből, a' kik oda a' sok esőzések békövetkezése alatt érvén, mind meghaltak.

3-or. A' helyet, a' hol megtelepednek, jól ki kell nézni, hogy vizek, erdejek és agyagok légyen, a' miből téglát készítsenek.

4-er. A' gyarmatokat segíteni kell, mentűl hamarabb és könnyebben való felépítésekben, ezenkivűl marhával, a' földmivelésre megkívántató eszközökkel és szükséges naturalékkal. Az uj gyarmatok pénzzel való segítése nem hasznos azért, mert az illyen puszta helyeken pénzért sem kaphatja el az ember azt, a' mit akarna. Ezenkivűl szükséges, hogy míg felveszik magokat, minden közönséges terhektől, adóktól, katonaállításoktól legalább 10, vagy 20 esztendeig mentek legyenek.

§. 70.

A' közönséges földek ollyanok is lehetnek, mellyeket előre kell készíteni arra, hogy mivelhetőkké, vagy haszonvehetőkké legyenek, millyenek az ollyan helyek, a' hol nagy erdők, tók vagy mocsárok vagynak.

A' mi a' nagy erdőket illeti, ma már ezeknek kiírtására, hogy a' szántóföld szaporodjék, nem igen fog szükség lenni; sőt sok helyen, a' hol a' fa nem igen bőven van, arról kell gondoskodni, hogy erdők plántáltassanak. Ha pedig csakugyan volna ollyan hely, a' hol a' fa bősége miatt a' szántóföld kevés, ottan inkább hamuzsírt készitő helyeket és üveghutákat kell felállítani, mintsem az erdő meggyujtatván, minden haszon nélkül semmivé légyen, mint cselekedtek Modera szigetében. De m. e. az erdő kiírtatnék, szükség előre megvizsgálni, ha valljon alkalmatos lenne e szántóföldeknek az erdőtől megtisztíttatott hely vagy sem. Mert többnyire az illyen kiírtott erdők helye terméketlenné és haszonvehetetlenné lesz. A' tavak, mocsáros helyek mindenkor megérdemlik, hogy a' mivelésre alkalmatosokká tétessenek; mert nemcsak az, hogy többé az egészségnek veszedelmesek nem lesznek, hanem még szántóföldek is leendenek belőlök, és azt közönséges költségen kell végbevinni, minthogy magok a' privatus emberek erre elégtelenek. Igy hasonlóképen az

ollyan földeket is, mellyek a' sivatag homok miatt terméketlenek, közönséges költségen kell haszonvehetőkké tenni.

§. 71.

Minden földet a' legjobb módon kell mivelni, melly végre szükséges, hogy a' földmivelő értse a' földmivelés mesterségét, és tudja, miképen kell a' földnek legtöbb hasznát venni, hogy meg ne akadályoztassék földjének legnagyobb hasznavehetésében, hogy a' melly termesztmények hasznosabbak és szükségesebbek, azok miveltessenek inkább, ugy hogy mindenféle termesztmények között arány legyen.

§. 72.

A' földmivelés mesterségének megtanulására legjobb ut volna az, ha a' paraszt legényeknél szintugy szokásban volna a' vándorlás, mint a' mesterlegényeknél, mert így nemcsak az, hogy különbféle módját látván a' földmivelésnek, a' magáét a' szerint mivelné, hanem még a' munkában való gyakorlás szorgalmatosabbá is tenné. Szokásban van ez Pomeraniában a' Prussus birtokában; de minthogy ez még ez ideig nem közönséges, és nem lehet reményleni, hogy a' mezei gazdaság mostanában ez által elömozdíttassék, szükségesek e' következendő rendelések.

1-ör. Hogy a' paraszt gyermekek még kicsiny korokban taníttassanak a' földmivelés mesterségére.

2-or. A' földmivelőkre nézve a' kelendáriumoknak ugy kellene készítődni, hogy minden hónapoknak a' végén elő lennének adva azon munkák, mellyeket azokban hasznosan lehetne végbevinni, és ezt ollyan stilussal kellene előadni, mellyet könnyen megérthetne mindenik.

3-or. Minthogy pedig próbálás és tapasztalás után lehet leginkább reményleni a' mezei gazdaság jobbúlását, erre a' végre szükséges, hogy minden országban a' mezei gazdaság előmozdítására tagok álljanak öszve ollyan emberekből, kik mind theoretice, mind practice értenek a' mezei gazdasághoz, kik a' mezei gazdaságot segítő tudományokat: a' Chemiát, Botanikát értsék; kik a' szükséges jobbításokat tudják projektálni, és értékek is legyen, hogy azon projectumokat meg is próbálhassák, hogy annak következése felól bizonyosok legyenek.

Minthogy pedig a' parasztok, a' közönséges gazdák az illyen nagy urak által tett próbákat, ha hasznosok is, nem igen követik; kellene némelly közönséges értelmesebb paraszt gazdákat is kiszemlélni, és azokat serkentgetni, sőt segíteni, hogy az illyen hasznos jobbításokat vegyék bé mezei gazdaságokba, mert az illyen magokhoz hasonló emberek által tett próbák után, ha azok jól elsülnek, sokkal hamarabb indulnak mások is.

Szükséges továbbá, hogy az ebben a' társaságban lévő emberek a' magok találmányait nyomtatás által is közönségesekké tegyék; sőt másokat is még jutalom által is szükséges a' társaság által a' mezei gazdaság megjobbítására feltett kérdésekre való feleletre serkentgetni, hogy ez által is a' mezei gazdaság nagyobb tökéletességre mehessen.

§. 73.

Szükséges továbbá, hogy a' földmivelő a' maga földjének nagyobb haszonnal való mivelésében meg ne akadályoztassék. Illyen akadály lehet:

1-ör. Ha sok a' mivelni való földe, és nincsen elegendő ideje és ereje annak illendőképen és idejében való mivelésére; mert a' mezei munkák bizonyos időszakaszokhoz lévén kötve, hogy az időből a' földmivelő ki ne maradjon, nyakra főre kell neki sietni a' munkával, és ha sok a' földe, vagy egy, vagy más részét miveletlen kell neki hagyni, vagy pedig egyiket sem mivelheti úgy, a' mint kellene.

2-or. Akadály lehet sok helyett, hogy az úr dolgának rende és ideje nincsen meghatározva; mert így az uraság tisztjei a' legjobb időben fogják a' földmivelőt az úr dolgára hajtani, a' mi miatt aztán a' maga földe vagy miveletlen marad, vagy alkalmatlan időben kell mivelnie.

3-or. Akadály lehet a' helységeknek mód nélkül való nagysága; mert így nagy lévén a' hely-

ség határa, meszszire fog a' földmivelő földe lenni, úgy hogy csak az odamenetellel és viszszajövetellel eltelik az idő.

4-er. Akadály lehet, hogy a' földmivelő a' maga földének annyi hasznát nem veheti, mint a' mennyit vehetné, ha a' marháknak tarlókon való legeltetése szokásban van; mert így már meg lesz kötve a' földmivelő, hogy földébe csak ollyat vessen, a' mit akkorra takaríthasson, mikor a' tarlókon való legeltetés elkezdődik, ámbár az a' föld más productumnak, de a' melly később érik, termesztésére alkalmatosabb volna.

Míg az illyen és az ezekhez hasonló akadályok el nem háríttatnak, mindaddig lehetetlen, hogy a' földmivelő a' maga földét, a' mint tudná, használhassa; elháríttatván pedig ezen akadályok, m. u. némelly földmivelők a' mezei gazdaságot nagyobb tökéletességre vitték, meg nem kell szorgalmatosságokat az által fojtani, hogy az illyen szorgalmatosságok által termesztett productumokra újabb teher és adó vettessék.

§. 74.

Utóljára arra kell vigyázni, hogy a' melly productumok hasznosabbak és szükségesebbek, azok termesztessenek inkább.

Ha e' részben semmi vigyázat nem lesz a' földmivelésre, gyakran káros következése lehet annak; így p. o. Angliában *Erzsébet* alatt a' juhok tar-

tása annyira megszaporodott, hogy a' juhok tenyésztetésének törvényekkel kellett határt szabni. Az újabb időkben pedig a' lótartás van nagy fogyatkozására a' mezei gazdaság több részének, és azolta nem visznek már ki az Angolok életet eladni, miolta sok szántóföldeket rétekké változtattak. Igy sok helyen a' jó termő szántóföldeket bortermő helyekké változtatják. A' termesztmények közti való helyes arányt nem lehet egyébképen meghatározni, hanem ha az országban lévő minden fabrikáknak, manufakturáknak minden esztendőben helyes tabellák készűlnek, mellyekből lehessen látni, hogy mindegyiknek ezek közűl micsoda termesztményekre 's minő mennyiségben van szüksége, és hogy honnan veszik azokat, mind pedig más részről a' mezei gazdaság állapotjáról is illyen helyesen készült tabelláknak kell lenni; hogy t. i. minden részeiben az országnak, micsoda productumok, minő mennyiségben teremnek, mennyi a' mivelt és miveletlen föld, és micsoda minéműségű. Az illyen két rendbéli tabelláknak öszvevetéséből lehet aztán megitélni azt, hogy a' productumok közt, mellyeket termesztenek, megvan e a' hasznos arány; és azok szerint lehet aztán hasznos rendeléseket tenni; p. o. ha a' posztómanufacturáknak nincsen elegendő gyapjok, ámbár az országban eleget és jót lehetne termeszteni, illyenkor szükséges a' juhtartásra serkentgetni az embereket; de nem parancsolattal, hanem jutalommal.

II. A' Mesterségekről.

§. 75.

Mihelyt a' természet productumin munka által valamelly változás esik, ezt széles értelemben *mesterségnek* lehet nevezni.

A' kézi mesterségeknek, fabrikáknak, manufacturáknak általjában az a' czéljok, hogy a' természet productuminak becsét neveljék, 's azokat a' haszonvételre alkalmatosabbakká tegyék. Szorosabb értelemben kézi mesterségeknek és mesteremberekнek hívjuk azon mesterségeket és embereket, kik valamelly mesterséget kicsinyben folytatnak; manufacturáknak és fabrikáknak pedig, mikor valamelly mesterséget nagyban sok emberek folytatnak.

Továbbá a' manufacturák és fabrikák között némellyek azt a' különbséget teszik, hogy manufacturáknak csak azokat hívják, a' hol tűzzel nem dolgoznak, fabrikáknak pedig azokat, a' hol tüzzel dolgoznak.

A' manufacturák és fabrikák közül némellyek hasznosabbak és szükségesebbek, 's e' szerént minden országban elébb kell igyekezni a' hasznosabb és szükségesebb manufacturák és fabrikák bévitelén.

§. 76.

A' fabrikák és manufacturák felállítása körül meg kell jegyezni legelsőben, hogy ollyan fabri-

kák és manufacturák állíttassanak fel, a' mellyeknek ollyan productumokra van szükségek, minők az országban termenek; mert különben vagy azon productumoknak termesztése fog félbeszakadni, vagy ha azokat idegen nemzetek fogják elkészíteni, azokat nagy áron fogják viszszaadni, 's így az országnak tulajdon természtményivel fognak azok meggazdagodni.

Továbbá ollyan manufacturákat és fabrikákat kell felállítani, a' mellyeknek ollyan productumra van szükségek, melly magában az országban is teremhetne; mert különben a' fabrikák és manufacturák egyedűl csak attól a' nemzettől fognak függeni, a' mellytől vásárolják a' szükséges productumot. Mihelyt ugyanis maga állít fel az a' nemzet ollyan productumokból dolgozó fabrikákat, azonnal el fognak romlani a' más nemzetnél ugyanazon productumból dolgozó fabrikák.

§. 77.

A' manufacturák és fabrikák annál hasznosabbak az országnak, mentül több ember talál körülöttek foglalatosságot; mentül több embernek van azoknak productumira szüksége.

Mind ezen tekintetekre nézve a' posztó-manufacturák, a' gyólcs és vászont szövő székek érdemlik meg leginkább a' figyelmetességet; mert nemcsak az, hogy az ezek körűl való munka sok dolgozó kezeket kíván, hanem még sokaknak is

van reájok szükségek; p. o. a' gyapjúnak, a' lennek fonása mennyi embernek ád foglalatosságot! Angliában úgy számlálják, hogy minden szövőszék hat embert tart el; a' manufacturákból 3 millio ember él, kik közül másfél millio posztócsináló. Utoljára a' posztó-manufactura azért is legjobb a' manufacturák között, mert ennek mindenütt leghamarabb és szerencsésebb előmenetele szokott lenni. Elébb kell hát mindenütt a' posztó-manufacturák felállításán igyekezni, mint a' porczellánt készítő, vagy czukrot rafinirozó fabrikákon.

§. 78.

Minden manufacturáknak és fabrikáknak, hogy azok előmehessenek és virágozhassanak, természetekhez képest legalkalmatosabb helyet kell kiválasztani; p. o. a' posztó-manufacturákat nem volna jó ollyan helyre tenni, hol kevés a' nép, kicsiny az impopulatio, hanem ollyan helyet kell választani, hol a' helységek sűrűen vagynak, az impopulatio nagy, és terhesen élnek, mert különben a' manufactura nem fog elegendő gyapjúfonókat kapni, vagy ha kapna is, azokat drágán kellene fizetni, és ennélfogva a' manufactura productuma is drágább lenne. Egy illyen manufactura mellett 20 's több ezer ember is dolgozik.

Továbbá a' manufacturákra és fábrikákra nézve arra kell vígyázni, hogy a' szükséges materiálékat

ne kellessék meszsziről hordani; mert így ha sokat kell fizetni a' vitelért, vagy fuvarért (vecturáért), a' manufactura productumának is drágábbnak kell lenni. Minthogy pedig a' manufacturák productumit meszsze lévő helyekre, vagy külső országokra is ki fognák hordani, igen hasznos lesz azokat, ha lehet, nagyobb hajókázható folyó vízek mellé tenni.

§. 79.

Hogy a' fabrikák, manufacturák és mesterségek valamelly országban előmehessenek és virágozhassanak, megkivántatik, hogy azoknak productumi *olcsók*, *jók*, *szépek* és *különbfélék* légyenek.

A' manufacturák és fábrikák productumira nézve olcsóknak nevezzük, mikor két egyforma jóságú productumok közül az egyiknek ára kisebb, mint a' másiké, és így ezen értelemben annak a' fabrikának és manufacturának productuma olcsó, a' melly ugyanollyan jóságú productumot, mint a' micsodás a' más manufacturáé, kisebb áron, vagy ugyanollyan áron jobb minéműségü productumot ád. E' szerént a' manufacturáknak és fabrikáknak, hogy virágozhassanak, azon kell igyekezni, hogy ők a' magok productumit olcsóbban adhassák, és még se valljanak kárt benne, mellyre nézve sok dolgokat kell előre megfontolni. Ugyanis, hogy a' mannfacturák ne veszejtsenek, a' productomokat ollyan áron kell adni,

hogy abból a' productumra tett minden költségek kiteljenek, és azonfeljűl még nyereség is legyen.

Ez a' manufacturákra, fabrikákra és azoknak productumira tett szükséges költség áll e' következendőkből:

1-ör. A' manufactura vagy fabrika épűletére költött summának kamatjából, és így a' melly manufacturák, vagy fabrikák épűletei pompásabbak, minthogy többe kerülnek, az ezek productumi árának is drágábbnak kell lenni.

2-or. Ide kell számlálni azon productumoknak árát, mellyekre a' fabrikáknak és manufacturáknak szükségek van, mert a' mint ezek drágábbak, vagy olcsóbbak, a' szerént kell a' manufacturai, vagy fabrikai productumoknak is drágábbaknak vagy olcsóbbaknak lenni.

Ezen productumok, mellyekre a' manufacturáknak és fabrikáknak szükségek vagyon, vagy az országban termenek, vagy más országból, más nemzettől hozzák azokat. Ha az illyen productumok az országban termenek, ha látják a' földmivelők, hogy ezeket ő tőlök illendő áron megveszik a' manufacturák számára, nem lesz arra szükség, hogy jutalom és privilegium által serkentessenek azoknak termesztésére, és igy a' manufacturák számára elegendőt fognak termeszteni.

De gyakran megtörténhetnék az, hogy az illyen productumok megdrágúlnának, ha ezeket a' külső országi fabrikák a' magok számára kivihe-

tik az országból; de hogy ennek ellent lehessen állani, nem jó volna általjában megtiltani ezen productumoknak kivitelét, mert a' tapasztalás tanítja, hogy mentűl nagyobb a' mezei gazdák reménysége a' felől, hogy a' magok productumit eladhatják, annál többet termesztenek, és így annál olcsóbb lesz a' productum. De csakugyan más részről az országban lévő manufacturákra nézve nem lehet egyáltaljában megengedni, hogy az ezek számára megkívántató productumokat mindenkor szabadon lehessen kivinni, mert megtörténhetnék az, hogy a' külső országi manufacturák, csakhogy az országban lévő fabrikákat elronthassák, az ollyan productumokat a' szükségen feljűl is megvásárolnák.

Az országban lévő manufacturák bátorsága tehát azt kívánja, hogy az illyen környűlállásokban, vagy máskor is, mihelyt az illyen productumoknak ára úgy felmegy, hogy már a' miatt az országban lévő fabrikák nem adhatják ollyan olcsón a' magok productumit, mint a' külső országiak, az illyen productumoknak kivitele nehezebbé és terhesebbé tétessék.

Gyakran az illyen manufacturák számára szükséges productumoknak az országból való kivitelét azért is szokták megtiltani, hogy az idegen nemzetek fabrikáji elromoljanak, kivált ha az a' nemzet a' neki szükséges productumokat abból az országból hordja. De hogy az illyen tilalom a' me-

zei gazdáknak káros ne légyen, és a' feltett véget el lehessen a' tilalom által érni, arra kell vigyázni, hogy az illyen megtiltott productumokat ne lehessen más nemzetnél megkapni, és hogy ne könnyen lehessen azt ott, hol szükség van reá, termeszteni; mert mihelyt más nemzetnél is lehet ollyan productumat kapni, vagy mihelyt a' nemzet maga tenyésztet ollyan productumot, nemcsak a' czélt nem lehet a' tilalom által elérni, hanem még magának az országnak okoz kárt az illyen tilalom.

Némellyek az *Erzsébet* királyné példáját hozzák elő, ki a' flandriai posztó-manufacturák megrontására általjában megtiltotta a' gyapjúnak Angliából való kivitelét, és hogy ez által a' gyapjú produkálása alább ne szálljon, kihírdettette, hogy akármennyi gyapjút produkáljanak az országban, azt mind meg fogja venni, és készebb volt a' feleslegvaló gyapjút megégetni, mintsem azt ki hagyni vinni. El is érte benne czélját; mert a' flandriai manufacturák elromlottak, és a' bennek dolgozó mesteremberek Angliába költöztek által; de ennek oka az volt, hogy ezeket a' Spanyolok vallálásokért üldözték, nem pedig az, hogy gyapjút nem kaphattak volna, mert elég gyapjú volt Spanyolországban. Hogyha pedig az országban lévő manufacturák külső országokból hozott productumokból dolgoznak, erre nézve azt kell meggondolni, hogy valljon azokat a' productumokat le-

hetne e az országban termeszteni, vagy nem. Ha lehet, ugy azon kell igyekezni, hogy azon productumok az országban termesztessenek, mert ha az országból magából kitelik, kár akkor idegenektől vinni. Csakhogy azt kell itt gondolóra venni; ha valljon az illyen productumoknak termesztése nem fog e más hasznosabb productumok termesztetésének ártalmára lenni; p. o. Anglus termeszthetne lent, kendert az országban; de mégsem termeszt elegendőt, mert ennek termesztése más hasznosabb productum tenyésztetésébeu lenne akadály, és így a' kár nagyobb volna, mint a' haszon.

Ha pedig az illyen productumoknak termesztése nem igen hasznos, vagy pedig nem is lehet az országban ollyan jót produkálni, a' millyen a' manufacturáknak szükséges, az illyen környűlállásban nem kell azért a' manufacturákkal felhagyni; mert azért azok hasznosok lehetnek; p. o. a' pamutszövő székek, hanem azon kell igyekezni, hogy mentűl olcsóbban lehessen attól a' nemzettől, a' mellynél az illyen productum terem, ezt megvenni, kiváltképen, ha lehetséges, csere által.

3-or A' manufacturák árába kell számlálni a' munkásoknak és mesteremberekneк bérét: mentűl kevesebb lesz tehát a' munkának ára, annál olcsóbban lehet adni a' productumokat.

§. 80.

Hogy a' munkás vagy mesterember olcsóért dolgozzék, e' következendők kivántatnak meg.

1-ör Hogy lakása 's élelme sokba ne kerüljön, ha a' fák nagy városokban vagynak, a' hol a' házbér és az élelemre szükséges dolgok drágábbak, a' munkás bére is a' szerént nagyobb fog lenni. Erre nézve jobb volna tehát, hogy a' manufacturák a' falukban lennének, de ezt nem lehet elérni, mert gyakran a' mesteremberek sem mennek az illyen kis helyeken lévő manufacturákba dolgozni.

2-or Minthogy a' manufacturák körűl dolgozó mesteremberek bérének annyinak kell lenni, hogy abból nemcsak elélhessenek, hanem még valamijek maradjon is: tehát világos, hogy mentűl több innepnap fog lenni egy esztendőben, annyival drágább lesz a' manufacturák productuma; p. o. ha egy manufactura mellett dolgozó legénynek 2 forintot fizetnek egy hétre, 's ez a' legény naponként 5 réf posztót készít el, és így 6 nap alatt 30 réfet, minden réfre esik 4 xr. az árából; de ha abban a' hétben egy innepnap van, azon a' héten csak 25 réf posztót fog elkészíteni, és igy minden réf posztóra a' munka árából csaknem 5 xr. fog esni, melly miatt minden réf 1 xral drágább fog lenni. Már ha egy esztendőben 60 innepnap lesz, az $\frac{1}{6}$ részét fogja tenni az egész esztendőnek, és igy a' productum árának is $\frac{1}{5}$ részét, és igy ez által a' productum csaknem 17 procentóval fog drágább lenni.

Továbbá a' manufacturák körűl dolgozó mesteremberekнek bére annyival nagyobb lesz, mentűl kevesebb mesterembereket lehet kapni. Illyen környűlállásban semmit sem használ, hogy ezen mesteremberekнek bérét meghatározzák, mert maga, a' ki a' manufacturát tartja, kénytelen lesz többet adni, csakhogy dolgozó mesterembereket kaphasson. Erre nézve minden akadályokat el kell hárítani, a' mellyek által részszerint magok a' mesteremberek sokakra nézve nehézzé és kedvetlenné teszik mesterségeket, részszerint némellyeket a' mesterség tanúlására sem bocsátják, sőt néha, nevezetesen a' katonafogdosáskor, az illyen manufacturákban dolgozó legényeket meg kell kiméleni.

Utoljára a' manufacturák körűl dolgozó legények bérét az is neveli, ha az a' nemzet, a' hol dolgoznak, pompásabban vagy együgyűbben él.

§. 81.

Minthogy tehát a' munka ára a' manufacturák productumit drágábbá teszi, főképen azon kell igyekezni, hogy a' munka mentűl kevesebbe kerűljön, mellyre nézve hathatós eszköz a' manufacturákban:

1-ör Az, hogy a' manufacturák productuma, míg tökéletesen elkészűl, több ember kezén menjen keresztűl, tapasztalásból tudjuk, hogy igy sokkal hamarabb megy a' munka, sokkal több

productum készűl el, ésígy munkája nem fog annyiba kerűlni; p. o. egy gombostőnek, míg elkészűl, mintegy 18-or kell a' mesterember kezében megfordúlni, és igy ha a' gombostő körűl egy embernek kellene minden munkát végbevinni, ugy igen szorgalmatosan kellene neki dolgozni, hogy egy nap 400 gombostőt elkészíthessen, ha pedig a' fabrikában készítik, a' hol legalább 10 ember kezén megy egy gombostő keresztűl, míg tökéletesen elkészűl, a' mint a' tapasztalásból tudják, ez a' 10 ember egy nap, ha szorgalmasan dolgozik, 48 ezer középszerű nagyságú gombostőt készít el, mellyből egy emberre esik 4800, ésigy 12-er annyit készítene el, mintha maga egy ember vitte volna a' gombostő körűl megkivántató munkákat véghez.

2-or Hathatós eszköz a' manufacturákban a' munka nagy árának megakadályoztatására az erőmivekkel (machinákkal) való élés, mellyek a' munkát vagy könnyebbé teszik, vagy pedig kevesebb idő alatt megy véghez. Az illyen erőmíveknek rendszerént nagy ellenségei szoktak lenni elejinte az emberek, kivált a' kik ez által kenyerektől elesnek. Erre van példa Vespasianus idejében, a' mikor egy ember valamelly emelő csigát találván fel, a' mellyel a' legnagyobb köveket, és kevés erővel fel lehetett húzni, ezért annak jutalmat adott; de az erőmivet megégetteté, azt mondván: „*Sineret se plebeculam putare.*“ Angliában

pedig az újabb időkben (1802-ben) történt, hogy midőn a' Wilthir nevű grófságban egy posztónyíró erőmivet találna fel, ezt azok az emberek, kik ez által élelmek keresésében megakadályoztattak, megégették, a' melly cselekedetek által 100000 font sterling árú kárt csináltak. Igy midőn a' könyvnyomtatás elkezdődött is, sokan, kivált a' klastromok nagyon ellene voltak, mert többnyire a' könyvek írása által keresték élelmeket.

Az erőmívek ugyan többnyire az igaz, hogy sok embert megfosztanak élelmek keresésétől; p. o. Birminghámban Angliában ugy számlálják, hogy annyi erőmű van, hogy ha azok nem volnának, 50000 munkásnál több kellene a' fabrikák körűl. De csakugyan nem lehet ugy gondolni, hogy ezek az emberek elvesznének az országra nézve; mert azok találhatnak magoknak más foglalatosságot; különben pedig ha ezen erőmívek nem volnának, Anglia a' kereskedésben a' több európai nemzetekkel nehezen állhatna meg.

§. 82.

Drágák fognak a' manufacturák productumi lenni, ha azokra, mikor az országból kiviszik, nagy harminczadot vetnek. Az illyen productumokra nézve a' harminczad felette káros; mert már e' miatt a' manufactura nem adhatja a' maga productumit azon az áron, mint más idegenek adhatják. De más részről az illyen harminczadban

azt a' czélt sem lehet elérni, hogy jövedelmet hozzon bé, mert mihelyt a' manufactura productuma a' reá vetett harminczad miatt drágább lesz, mint más nemzeteké, azonnal viszsza kell magát vonni a' kereskedésből, mert különben a' manufacturáknak kárt kellene vallani, ésigy a' harminczad semmi jövedelmet nem fog béhozni.

§. 83.

A' manufacturák productuminak árába kell számlálni azoknak nyereségét, ez szokta felserkenteni a' szorgalmatosságot, és vagy kisebb, vagy nagyobb lehet, de hogy a' manufactura felállhasson, legalább annyinak kell lenni, hogy abból tisztességesen elélhessen a' manufactura tulajdonosa, és ennélfogva a' manufacturára költött tőkepénze esztendőnként nagyobb kamatot hozzon bé, mintha azt a' pénzt csak költsön adta volna ki; mert ha bátorságos helyre adott pénze szinte annyi kamatot hoz bé, mint a' mennyi a' nyeresége a' manufacturában lévő pénzéből, ugy senki sem fogja pénzét a' manufacturába szerencséltetni. E' szerént tehát a' manufacturában lévő tőkepénznek legalább kétannyi kamatjának kell lenni, mint a' költsön adott pénznek, az egyik kamat jő a' tőkepénzért, a' másikat pedig érdemli szorgalmatosságáért. Igy tehát világos, hogy mentűl kisebb procentot fizetnek valamelly nemzetnél, annyival kisebb nyereséggel megelégedhetik a' fabrika tulajdonosa, és

a' concurrentiában is annyival olcsóbban adhatja productumát.

§. 84.

Megkívántatik továbbá a' fabrikák productumiban, hogy *jók* legyenek; mellyre nézve szükséges, hogy a' materiálék mind jók legyenek; a' dolgozó legények a' munkához jól értsenek; a' manufacturát ahoz értő ember igazgassa, és hogy a' fabrikák productumira jó vígyázat légyen.

1-ör. A' fabrikához megkivántató materialéknak kell jóknak lenni; ezen materialék tehát ha az országban teremnek, azon kell igyekezni, hogy mentűl jobb minéműségüek légyenek; p. o. a' posztó-manufacturákra nézve azon kell igyekezni, hogy mentűl jobb minéműségü gyapjút lehessen az országban produkálni. Nemcsak a' fő materialéknak kell pedig jóknak lenni, hanem a' melleslegvalóknak is, mert azoktól is nagyon függ a' manufacturák productuminak jósága; p. o. az Anglus a' maga jó minéműségű posztót tisztító agyagjának mennyit tulajdoníthat arra, hogy az ő posztóji ollyan jók. Ha pedig azok a' manufacturák számára megkívántató materialék külső országból valók, azon kell igyekezni, hogy ahoz értő emberek által ollyan helyről, a' mellyről tudva van, hogy ott azok a' materiálék nagyobb mennyiségben produkáltatnak, szereztessenek meg a' manufacturák számára.

2-or. Haszintén a' materiálék jók is; de ha a' dolgozó legények nem értik a' munkát, a' manufacturát igazgató ember tudatlan, nem fognak jók lenni a' fabrikák productumi. Erre nézve ahoz értő dolgozó legényeknek és mesteremberekneк kell a' manufacturák körűl lenni. Sőt minden kézi mesterségeket csak illyen ahoz értő embereknek kell folytatni.

E' czélnak elérésére állíttattak fel régen az úgy nevezett *Czéhek*, vagy a' mesteremberek társaságai, mellyek a' mennyiben ezen czélt előmozdítják, hasznosok; de sok tekintetben a' mesterség virágzására és előmenetelére nézve károsok is lehetnek. Ugyanis ezek a' Czéhek vagy ollyanok, mellyek meghatározzák a' mesteremberek számát, hogy egy helyen mennyin lehessenek, az illyenek felette károsok; mert már e' meghatározás által monopoliumok van, könnyen megegyezhetnek egymással, hogy productumaikat micsoda áron adják. A' mesteremberek számának nem a' czéhek statutuma által kell meghatározódni, hanem az azokra való szükség határozza azt meg, a' mint a' város lakosai szaporodnak, a' szerént több mesteremberre lesz szükség.

De valamint káros volna a' czéhek statutuma által a' mesteremberekneк számát meghatározni: úgy más részről nem volna tanácsos egyáltaljában megengedni, hogy a' mesterségeket minden ember gyakorolhassa. Ennek megakadályoztatására tehát

szükség czéheknek lenni; de ezt ne az által akadályoztassák meg, hogy a' mesteremberek számát határozzák meg, hanem senkinek a' mesterség gyakorlását meg ne engedjék, a' ki tulajdon munkája által meg nem tudja bizonyítani, hogy jól érti azt a' mesterséget, semmit sem tekintvén arra, ha valljon azt a' mesterséget gyakorló emberek fia e, vagy nem. Hogy illyen mesterségekhez értő emberek nevelkedjenek, szükség, hogy azt a' mesterséget, mellyet gyakorolni kivánnak, annak rende szerént tanulják, és így először inasok legyenek, melly inasi esztendő nemcsak a' szerént különböző, a' mint a' mesterségek nehezebbek, vagy könnyebbek, hanem úgy lehet tapasztalni, hogy az országok szokása szerént is; p. o. Angliában többnyire 7 esztendő szokott lenni.

Legtöbb függ az inasi esztendőkre nézve attól, hogy miképen tölti azt el, mert ha nem a' mesterség, hanem más dolgok körül dolgoztatják őket, úgy haszontalanúl fogják tölteni idejeket.

Minekutána már inasi esztendejit helyesen eltöltötte, és a' mesterember, a' kinél tanúlt, bizonyság lehet a' felől, hogy már más vígyázása alatt eldolgozhat, akkor legénnyé lesz, vagy a' mint szokták mondani, felszabadúl.

A' felszabadulás alkalmatosságával károsok némelly mestereméreknél szokásban lévő helytelen, sőt gyakran kegyetlen szokások, mellyeknek czélja részszerént az, hogy arra a' mesterségre sokan

ne álljanak, hanem attól elidegenedjenek, mint az úgy nevezett Hansei kereskedő városok társaságánál szokásban volt, hogy mikor a' legény felszabadúlt, lábbal akasztották fel a' kéménybe; de az illyen szokások felette károsak; mert ha érdemesek az illyenek arra, hogy felszabaduljanak, kár illyen haszontalan, söt káros szokások által nehezíteni a' dolgot: ha pedig nem érdemlik, az ollyanokat nem kell felszabadítani; részszerént pedig az illyen szokások arra valók, hogy ezek által pénzt kerítsenek, a' min vendégeskedhessenek. Illyen a' szabadúló levelek drágasága is; de a' melly levelek már ma nevezetesen Prussiában nyomtatásban vagynak, és azoknak, a' kik megérdemlik, olcsón adatnak.

De más részről a' legényekre nézve igen helyes szokás a' vándorlás, ha ezt arra a' végre fordítják a' legények, a' mi ennek valóságos czélja, hogy t. i. ollyan helyekre mennének tapasztalni, hol az ő mesterségek a' legjobb állapotban és legnagyobb virágjában van. És valósággal a' mesterségek előmozdítására leghathatósabb eszköz volna, ha a' jól készült értelmes legények segíttetnének, és ollyan helyekre küldetnének, hol a' mesterségre nézve sok hasznos dolgokat találhatnának.

Minekutána több esztendeig való gyakorlása 's tapasztalása után a' legény a' maga mesterségét kitanulta, mesteremberré lesz, maga kezére fog dolgozni, és másokat fog igazgatni a' mesterségben.

Hogy mesteremberré lehessen, szükség, hogy megmutassa azt, hogy a' maga mesterségét érti, és ennyiben a' czéhek szokása dicséretes; de már az káros, ha különben a' magok mesterségéhez értő, sokat próbált legényeknek a' czéhekbe való béállását az által teszik nehézzé, hogy az sok költséggel van öszveköttetve; részszerént a' szokásban lévő vendégeskedések miatt; részszerént az úgy nevezett *remek* miatt, melly rendszerént némelly régi formájú szokásban nem lévő dolgokból áll, mellyeknek az árát soha senki meg nem adja, részszerént pedig csak húzások 's vonások, a' mit az illyen legényeknek a' hibáért kell fizetni. Az illyen hibák, ha valóságos tetemes hibák, nem pénzbéli fizetést, hanem azt érdemlik, hogy az ollyat a' czéhbe nem kell bévenni; ha pedig csak keresett hibák, büntetést nem érdemlenek. Mind az illyen helytelen szokások felette károsok, nem csak azért, hogy az alkalmatos ember azért nem foghat sok mesterség gyakorlásához, hogy az illyen költségekre nincs pénze; de azért is, hogy az illyen uj mesterember épen akkor fosztatik meg kevés költségétől, mikor legnagyobb szüksége van arra, hogy azzal mesterségét elkezdhesse.

3-or. Minekutána már értelmes emberek és jó legények dolgoznak a' manufacturák körűl, arra kell vigyázni, hogy úgy dolgozzanak, a' mint ahoz értenek, a' mint legjobban lehet, azért *vigyázó* vagy *vizsgáló hivataloknak* kell lenni, mellyek

az illyen manufacturák poductumit szorosan megvizsgálják.

Ezen vizsgáló hívataloknak ollyan emberekből kell állani, a' kik értenek a' manufacturákhoz, és jól tudják, miben áll az ezek productuminak jósága, a' kik meghatározzák azt, hogy mennyi légyen a' productumnak mind szélessége, mind hoszszúsága; p. o. a' posztónak, vagy vászonnak, és az illyen kiadott regulamentum szerént kell azokat megvizsgálni, és ha minden megkívántató minémüségek feltaláltatnak benne, úgy kell a' vizsgáló hivatal jegyével megjegyezni.

Ha illyen vizsgáló hívatalok nincsenek, lehetetlen a' manufacturák productuminak külső kereskedésbéli czikkelyeknek lenni, mert arra nincsen ideje a' nagy kalmárnak, hogy minden darabot egyenként felbontson és megmérjen, ő darab számra vásárolja olly bizodalom alatt, hogy az jó portéka. Ez volt az oka, miért hogy ez előtt a' linczi gyolcsot mind a' mellett is, hogy jó volt, a' kereskedők nem vásárolták; mert a' darabok különbféle szélességüek és hoszszúságúak voltak, miólta pedig már megvizsgálják azokat, és a' daraboknak mind szélessége, mind hosza meg van határozva, azolta már örömest elveszik a' kereskedők.

Sehol sincsenek pedig ollyan szoros vizsgáló hívatalok, mint Angliában, hol minden posztót, mig az országból kimegy, háromszor vizsgálnak

meg, és ha az utolsó vizsgáló szék hibát talál benne, nemcsak az, hogy a' portékát viszszaveti és ki nem bocsátja, hanem még a' két vizsgáló hívatalt meg is bünteti, és ez az oka, hogy mind a' mellett is, hogy drágák az angliai portékák, a' kereskedők előtt becsesek, és örömest elveszik; mert bizonyosok azoknak jósága felől.

§. 85.

Utoljára a' manufacturák productuminak nemcsak olcsóknak és jóknak, hanem szépeknek is kell lenni. Hogy a' manufacturák productuminak valóságos szépségek légyen (a' melly gyakran különböző az uralkodó módi szerént), arra a' kivántatik meg, hogy a' manufacturáknál légyenek olyan emberek, a' kik a' rajzoláshoz és a' szép mesterségekhez értenek, vagy legyenek úgy nevezett Secretisták, a' kik értik, de titokban tanítják a' festés módját, mind ezek nagyon nevelik a' manufacturák productuminak becsét.

§. 86.

Gyakran még mind az elöszámlált tulajdonságok sem fogják némelly nemzet előtt becsesekké tenni a' manufacturák productumit, hanem ha azok a' módihoz alkalmaztatva és különbfélék lesznek, és így még a' manufacturák productumit gyakran a' vevők ízlése, az uralkodó módi, és gyakran a' vevők tehetsége teszik becsessekké. E'

részben hát a' manufacturák a' vevőkre tartoznak vigyázni, és a' melly nemzet azt legszerencsésebben kitanulja, annak productumi legbizonyosabban elkelnek. Igy rontották meg egy ízben a' Francziák és Hollandusok az Anglusok Levántéra való kereskedését, a' hova a' Francziák és Hollandusok vékony, de szines posztókat vivén, az Anglusok erős és jó posztóját senki sem akarta venni.

Nem használ hát az illyen környűlállásban sem az, hogy a' productum jobb, és arra a' végre, a' mint megkivántatik, alkalmatosabb, az uralkodó módihoz kell alkalmaztatni a' fabrikáknak magokat. Egy Franczia az Archipelagus szigetei közül egyben, hol a' lakosok koppantó helyett ollóval vették el a' gyertya hamvát, mellyet ez a' franczia kereskedő hordott az ő számokra, javasolta nékik a' koppantót, és azt gondolván, hogy annak alkalmatosabb volta felől meg vagynak győződve a' lakosok, az ollók helyett koppantókat hozatott Francziaországból; de a' lakosok csak az olló mellett maradtak, és minthogy Francziaországból nem jött olló, más nemzettől vásárlottak.

Nemcsak a' módihoz kell pedig alkalmaztatva lenni a' manufacturák productuminak; hanem különbféléknek is kell azoknak lenni a' vásárlók tehetsége szerint, jobbaknak és alábbvalóknak, mert ebben a' részben a' vevőnek haszontalan azt mondani, hogy a' jobb productumnak ha több is

az ára; de mégsem drágább, mint az alávaló olcsó áron, mert nincs neki annyi pénze, hogy a' jobból vásároljon. Az illyen alábbvaló, és kisebb becsű portékák avvagy csak azért is szükségesek a' kereskedésben, mert az illyenekre a' lakosok nagyobb részének van szüksége, azért az illyenekből sok elkel.

§. 87.

Minthogy pedig az illyen nagy manufacturákat nehéz felállítani, mivel sok pénzbe kerülnek, ritka ember mer hozzá fogni; sőt gyakran a' már felállított manufacturák is félbehagyatnak, erre nézve szükséges, hogy a' manufacturáknak felállítására az azokhoz értő emberek ne csak nógattassanak, hanem valósággal segíttessenek is.

Felsegíttetnek pedig az illyen emberek a' szükséges manufacturák felállítására és tovább való folytatására a' költsön adott pénz által; de az illyen pénzbéli segítség nem mindenkor tanácsos; mert sok csalárd emberek az illyen pénzbéli segítséget elvesztegetik, eltékozolják, rosz végre fordítják, vagy pedig megszöknek vele. Legelsőben is tehát az ollyan embereket, a' kik manufacturákat akarnak felállítani, és segítségre van szükségek, a' manufacturákhoz megkívántató műszerek megszerzése által kell felsegíteni. Hogyha pedig az illyeneknek csakugyan pénzre volna szükségek, nagy summában egyszerre soha sem kell adni,

hogy az illyen szemes vigyázás és gondoskodás mellett a' ravasz és csalárd embernek ne legyen könnyű módja feltett szándékában boldogúlni és csalni.

§. 88.

Legtöbbet tesz pedig a' manufacturák előmozdítására az, ha productumaik illendő áron elkelnek. Az ugyanis az új fábrikákra nézve a' nehéz dolog, ha azt akarják, hogy productumaik elkeljenek, minthogy ezeknek az új mauufacturáknak épen ollyan olcsón kell adni a' magok productumait, mint a' régieknek, ámbár, mivel többnyire költsön felvett pénzzel épülnek, a' költsön felvett pénz kamatját is tartoznak fizetni. Gyakran pedig a' régi manufacturák még valóságos károkkal is olcsóbban adják productumaikat csak azért, hogy az új manufacturák félbeszakadjanak; de a' melly kárt ezeknek félbeszakadása után bőven ki fogják nyerni.

Hogy tehát a' manufacturák a' magok productumit bizonyosan eladhassák, ezen végnek elérésére némellyek azt javasolják, hogy vagy a' külső országi manufacturák productumainak béhozását kell megtiltani, vagy legalább nagy harminczadokat kell azokra vetni, vagy az országban lévő kalmárokat kell arra kinszeríteni, hogy az országban lévő manufacturák productumit légyenek kötelesek árulni, vagy pedig csak mellesleg való eszkö-

zökkel kell őket arra venni, t. i. hogy a' fabrikáknak megengedődjék, hogy ne csak summásan, vég számmal adhassák a' magok productumit, hanem réfekkel is mérhessék; némellyek pedig azt javasolják, hogy maga az uralkodó és az ország egyes akarattal vegyék ezeknek productumit. Mindezen különböző eszközöknek haszna és foganatja (effectusa) is különbözik.

§. 89.

Hogy tehát a' manufacturák a' magok productumit az országban eladhassák, némellyek szerént e' végre hathatós eszköz az, hogy az ollyan productumoknak más országból való béhozását meg kell tiltani, a' világos, hogy egy eszköz sem vezethetné az embert egyenesebben a' feltett czélra, mint ez, és a' hol ezen eszközzel ugy lehet élni, hogy a' kereskedésre nézve ebből nagyobb kár nem következik, mint haszon, ott bátran lehet vele élni. De minthogy a' nemzetek a' kereskedésre nézve egymással összeköttetésben (nexusban) vagynak, és egymással csak úgy szeretnek kereskedni, ha az a' nemzet, a' kitől vesz valamit, ő tőle hasonlóképen vesz. Erre nézve mindig szükség az illyen összeköttetéseket gondolóra venni, hogy a' más nemzet ezen tilalom miatt fel fog e hagyni a' velünk való kereskedéssel, vagy nem, és ha ez a' miatt meg fog szűnni, valljon az ebből következheto kár nem nagyobb fog e lenni,

mint az illyen tilalomból várt haszon, mert különben az idegen productumok béhozásának megtiltása káros fog lenni. Sőt azt is gondolóra kell venni, ha valljon az idegen productumok béhozásának megtiltásából nem fog e az következni, hogy az országban lévő manufacturák productumi alább valók lesznek, bizonyosok lévén a' felől, hogy ha roszak is, elkelnek, a' midőn, ha concurrentiában volnának, kénytelenittetnének azoknak tökéletesebben való elkészítésén szorgalmatoskodni.

Némellyek tehát azt javasolják, hogy nem kell általjában megtiltani az idegen productumoknak béhozását, hanem csak nagyobb harminczadot kell azokra vetni, hogy az ollyan productumokat a' nagy harminczad miatt kénytelen légyen a' kalmár nagyobb áron adni, de ezen eszköznek is csaknem a' lesz a' következése, a' melly az általjában való tilalomnak, mert a' más nemzet is azt fogja cselekedni az ő hozzá kimenő productumokra nézve, és így itt is megeshetik néha, hogy a' kár nagyobb fog lenni, mint a' haszon.

De más részről e' nagy harminczad által a' czélt sem lehet úgy elérni, mint az idegen productumoknak általjában való megtiltása által, mert sokan fognak találkozni, kik épen azért, hogy a' külső országból béhozott productumok drágábbak, nagyobb pompának fogják tartani, ha abból vesznek a' magok szükségére. Azonban ez által a' csalárd kereskedésre fog út nyitódni, mert a' kal-

mároknak annál nagyobb lehet a' nyereség felől való reménységek a' harminczad megtiltásából, minthogy az illyen csalárd kalmár így fog calculálni: ha valamelly productum béhozásáért, a' melly 20 forintot ér, 5 forint harminczadot kell fizetni, hogy a' kalmárnak nyeresége légyen, nem adhatja alább 27 forintnál; de a' ki ezt bélopja, 5 forint harminczadot nem fizet: az illyen tehát ha csak 23 és $\frac{1}{2}$ forinton adja is a' maga productumát, másfél forinttal többet nyer, mint az első. Már most így okoskodik, hogy legalább hatszor bélophatja addig a' productumát, míg egyszer rajta veszt, mégis nyeresége több lesz, mint vesztesége, mert nyeresége 21, vesztesége 20 forint fog lenni; 's a' mint a' productumokra vetett harminczad nagyobb, a' szerént nevekedik a' haszna is az illyen csalárd kereskedőnek.

§. 90.

Harmadik eszköz arra, hogy az országban lévő manufacturák productumi annál bizonyosabban elkeljenek, némellyek szerént az volna, ha az országban lévő kereskedők tartoznának ezeknek productumit elvenni és árúlni.

Ezen eszközre nézve azt lehet megjegyezni, hogy ha az országban lévő kalmárok erre parancsolat által kínszeríttetnek, az eszköz egy kicsinyt erőszakos fog lenni, mellyel ha valahol, a' kereskedésben nem jó élni; azonban más részről ez bi-

zonyosan azt vonná maga után, hogy a' manufacturák productumi alábbvalók lennének, mert bizonyosak lennének a' felől, hogy úgy is elkelnek.

Ha pedig e' dolgot csak magokra a' kalmárokra hagyják, úgy sem lehet reményleni, hogy a' feltett czélt el lehessen érni, mert a' hazai kalmárok a' külső országi productumokat inkább szedik, mint azok a' régibb manufacturák, tovább várakozhatnak, és várakoznak is a' productumok áráért, azonban a' hazai productumokon való nyereségek nem is ollyan nagy.

Némellyek tehát úgy is gondolkoztak, hogy a' hazai kalmárokat jutalom által kell arra serkenteni, hogy az országban lévő manufacturák productumit megvegyék és árulják, nevezetesen ez által, hogy a' mennyi darab productumot vesznek az országban lévő manufacturákból, annyi darabot hozhatnak bé az idegenektől is; de ebben a' részben is a' tapasztalás tanítja, hogy sok csalárdságok estek, mert sok kalmárok a' szegényebb fabrikáktól vettek csalárd bizonyságlevelet arról, hogy ennyi 's ennyi productumot vettek meg, 's ez által engedelmet kaptak az idegen productumok béhozására.

Továbbá gyakran az illyen környűlállásokban magok a' kalmárok igyekeznek az illyen rendeléseket az által haszontalanokká tenni, hogy öszvebeszélvén, a' manufacturáktól egyszerre annyi productumot kívánnak, a' mennyinek elkészítésére

azok elégtelenek, ekkor aztán ezen az okon sürgetik ezen rendelés alól való felszabadításokat.

§. 91.

Némellyek negyedszer azt javasolják, hogy ezt nem egyenesen kínszerítés által kell véghez vinni, hanem csak mellesleg való eszközökkel, megengedvén t. i. a' fabrikáknak, hogy ne csak általjában vég számmal adhassák el a' magok productumit, hanem réf. számra is kereskedhessenek azokkal, és ez valósággal hathatós eszköz is lehet arra, hogy a' manufacturák a' magok productumit eladhassák, 's ne legyenek a' kereskedők akaratosságának kitéve, mert igy olcsóbban adván a' manufacturák a' magok productumit, ezeket inkább fogják venni, mint a' kalmárok külső országból hozott drágább portékájit.

§. 92.

Utóljára talán a' leghathatósabb eszköz lenne arra, hogy az országban lévő manufacturák productumi elkeljenek, az, ha az uralkodó és az ország egy akarattal vennék ezeknek productumit. A' fejedelemnek sok módja van benne, hogy az illyen manufacturáknak productumi nagy mennyiségben elkeljenek, mennyi kívántatik ugyanis csak a' katonák számára! A' jobb minéműségü posztókra nézve pedig legtöbbet tesz az, ha a' fejedelem udvarában semmi idegen productumot nem

viselnek, ez fogja ama' helytelen vélekedést kivenni az emberek fejéből, mintha a' hazai productumoknál a' külső országi manufacturák productumi általjában jobbak volnának.

Sokat segíthetnek az illyen manufacturákon a' fejedelem példája után az ország nagyjai, ha ők is megegyezett akarattal semmi külső országi manufacturabeli productumot nem viselnek, melly hathatós légyen az illyen megegyezés, az Anglus példája mutatja, a' hol egy időben a' franczia manufacturák elhatalmazván, egy társaság állott öszve, mellynek tagjai irással kötelezték magokat arra, hogy Francziaországból jött portékát nem fognak viselni, melly megegyezésből nagy haszon következett.

§. 93.

Minekutána már az országban lévő manufacturáknak elegendő keletek van, azon kell igyekezni, hogy az illyen productumok a' külső országi kereskedésnek is czikkelyei lehessenek. Minthogy pedig itt sok idegen nemzetekkel jönnek concurrentiába, a' melly állapotjokban csak az a' szerencsésebb, a' ki egyforma jóságú productumot olcsóbb áron ád; ezen az okon legalább addig, míg az illyen productumokkal való kereskedés jó lábra nem áll, nemcsak az, hogy az illyen productumoknak kivitelét minden harminczad nélkűl meg kell engedni, sőt jutalommal is kell őket arra serkentgeni, különös privilegiumokkal és szabad-

ságokkal kell segíteni, hogy a' concurrentiában annyival olcsóbban adhassák productumaikat. Az ollyan hasznos embereket pedig, a' kik illyen hasznos manufacturákat állítanak fel, meg kell különböztetni, jutalmaztatni; de úgy, hogy se magok, se maradékaik ne tartsák alávaló dolognak a' manufacturát folytatni.

III. A' Kereskedésről.

§. 94.

Ha a' manufacturák és fabrikák már az ország szükségére elegendőt produkáltak, még itt nem kell a' szorgalmatosságnak megállapodni, hanem még azon kell igyekezni, hogy abból a' külső nemzetek is vigyenek eladni, vagy hogy kereskedjenek véle, minthogy nincsen egy nemzet is, a' mellynek mindene volna, és valamiben más nemzetre ne szorúlna, és ezen az okon már ma elmúlhatatlanúl szükséges a' külső nemzetekkel való kereskedés.

Ez a' külső nemzetekkel való kereskedés kétféle, mert vagy az, hogy valamit visznek ki az országból idegen nemzetekhez, vagy az idegen nemzetek hoznak bé valamit az országba. Illyen kereskedés neme még az is, mikor valamelly portékát béhoznak ugyan az országba, de nem azért, hogy itt consumálódjék, hanem hogy ismét más nemzetekhez vigyék, a' mellynek nyereséggel el-

adják, és ezen nemét hívják gazdasági (oeconomica) kereskedésnek.

Az a' neme a' kereskedésnek, melly által az idegen productumok béjönnek, káros az országra nézve, ha ugyanazok az országban consumáltatnak. Ha pedig csak keresztülmennek az illyen productumok az országon más nemzetekhez, úgy még hasznos is lehet. Az a' neme pedig a' kereskedésnek, melly által az ország manufacturájinak productumi kimennek az országból, hasznos.

§. 95.

Ha az országba idegen nemzettől hoznak bé productumot, az a' productum vagy tökéletesen el van már készítve, vagy csak úgy, a' mint a' természet adta. Amazokban nagyobb a' veszteség, mint ezekben, mert ezek körül, míg tökéletességre mennek, még sok ember keresheti a' maga élelmét. Ugyan ezen okon a' béjövő productumokra vetett harminczadnak úgy kell különbözni, hogy a' behozott productum mentül több készítést és munkát kíván, annál kevesebb legyen a' reá vetett harminczad, feltévén azt, hogy azon productumot szintúgy tudják elkészíteni az országban, mint az idegenek. Így p. o. Ausztriában egy mázsa pamuttól, ha még teljességgel nincsen elkészítve, a' bévitelért kell 5 kr. harminczadot fizetni. Ha pedig már meg van a' pamut gerebelve és gombolyagba csinálva, fizet 6 forintot is. Ha pedig

már meg van fonva, a' rendszerént való fejér fonaltól 10, a' festettől 12 forintot fizet. Ausztriában pedig minthogy a' pamutot nem tudják jó vékonyra fonni, a' vékony pamut fonalra csak 6 forint harminczad van vetve, a' mikor a' rendszerént való vastag fonaltól 10 harminczadot kell fizetni.

Az illyen idegen országból behozott productumokra nézve azon kell lenni, hogy az ebből következhető kár kisebb légyen. Így sokkal hasznosabb lesz, ha a' külső országi productumokért az országban lévő manufacturák productumit adhatja cserébe az ország, mint ha azokat kész pénzzel kell fizetni.

§. 96.

A' mi az országból kimenő productumokat illeti, azokból a' nemzetnek haszna szokott lenni. Ez a' haszon lehet nagyobb, vagy kisebb, melly e' következendő módon változik: nagyobb a' haszon, ha a' manufacturák tökéletesen elkészült productumit kész pénzen veszi meg az idegen nemzet, kisebb, mikor az illyen productumokért még el nem készített materiálékat ád, vagy mikor a' tökéletesen elkészített productumokért, tökéletesen elkészült productumot ád cserébe; vagy a' még tökéletesen el nem készült productumokért elkészülteket ád, legkisebb pedig akkor, ha a' még el nem készült productumokért a' manufacturák tökéletesen elkészült productumit adja.

§. 97.

Gyakran a' productumokat nem azért hozzák bé a' keresdők, hogy azok általjában adassanak el és consumáltassanak; hanem azért, hogy azokat az országon keresztűl más nemzetekhez vigyék eladni. E neme a' kereskedésnek a' manufacturákra nézve a' szorgalmatosságát nem neveli ugyan a' nemzetnek, m. u. csakugyan nagy hasznot hajthat; p. o. a' kereskedő másutt megveszi a' posztót 10 forinton, a' kalmár fáradsága, költsége megy 4 forintra, melly 4 forint az országra nézve nem veszett el, mert lakosinak élelmére adódott, eladja az idegeneknek a' posztót 18 forinton, a' nemzet nyeresége 8. a' kalmáré 4 forint.

Minthogy e' nemét a' kereskedésnek nemcsak ollyan productumokkal lehet folytatni, mellyek az országban, a' mellyen azokat keresztűlviszik, nem teremnek, hanem az ollyan productumokkal is, mellyek az országban bőséggel vagynak, vagy a' mellyeknek béhozása általjában meg van tiltva, azért szorosan kell vigyázni, hogy az illyen környyűlállásokban ezen neme a' kereskedésnek káros ne légyen.

Ha tehát ollyan productum bőségben van az országban, a' millyennel ezt a' Transito-kereskedést folytatja valaki, ezen az okon ezt a' káros kereskedés nemét meg kell tiltani, az illyen productumokra vetett nagy harminczad által, hogy

ez által megdrágulván ez a' productum, ne lehessen azt ollyan olcsón adni a' külső nemzeteknek, mint az ország productumát.

Ha pedig ollyan productummal folytatják a' kereskedést, mellynek az országba hozása meg van tiltva, minthogy attól lehet tartani, nehogy azon szín alatt, hogy azok ki fognak vitetődni, a' behozott productumok az országban ne adassanak el, ennek megakadályoztatására az a' legjobb eszköz, hogy mikor az illyen productumot az országba behozza, az első harminczadon valamelly meghatározott summát tartozzék letenni, (melly summának legalább kétszer annyinak kell lenni, mint a' mennyi nyereséget reménylene annak az országban való eladásából) és ezt a' summát, mikor az országból a' productumot ki akarja vinni, az ország szélén lévő harminczad tartozzék neki viszszafizetni, előmutatván bépecsételt jószágát és a' harminczad bizonyságlevelét.

§. 98.

A' kereskedés most közelebb előszámlált különbféle nemeinek előmozdítására találták a' régibb időkben az ugy nevezett *szabadságokat*, nagyobb és kisebb *vásárokat;* de már ma a' kereskedés nagyobb tökéletességre menvén, ezen intézetnek nincsen többé az a' haszna, a' mi lehetett a' régi időkben. Ma is ugyan még némellyek azt

mondják, hogy az illyen vásároknak nagy hasznaik vagynak:

1-ör Mert az illyen vásárok által a' kalmárok a' magok szükségeit könnyebben kipótolhatják, minthogy sok nemzetbeli kereskedők gyűlnek öszve, és ha egyiknél nem kapnak elegendőt, a' másiktól kipótolják.

2-or Az illyen nagy vásárokra öszvegyűlt sok idegenek nagy consumtiót csinálnak az országban.

De ezen hasznok nem valóságos hasznok arra a' helyre és nemzetre nézve, a' hol e' nagyobb vásárok tartatnak, mert épen az a' káros annak a' nemzetnek, hogy illyenkor sok idegen productumokat megesmert, és azokat mások hozták ő hozzá. A' mi továbbá a' consumtiót illeti, az meglesz akkor is, mikor a' productumokat minden illyen nagy vásárok nélkül is el fogják adni, vagy pedig az országból kiviszik, vagy béhozzák.

Más részről károsok az illyen nagy vásárok, mert a' nemzet kereskedését bizonyos tekintetben szenvedőleg (passive) való kereskedéssé teszik, az illyen alkalmatossággal béjövő és kimenő productumokra nézve a' szekerezést, vecturát a' nemzet egészen elveszti, mert minden idegen kalmár, mind az eladni való portékákat a' vásárra maga hozza, mind pedig a' bévásárlott portékát maga viszi el. Ez okon nincsenek a' nagyobb kereskedő nemzeteknek: az Anglusoknak, Francziáknak, Hollandusoknak illyen vásárjaik.

Minthogy pedig ezen külső kereskedést privatus embereknek kell folytatni, a' kiknek a' kereskedés folytatását érteni és nagy tehetségeiknek kell lenni, hogy sok illyen emberek adják magokat a' kereskedésre, szükség, hogy a' kereskedés ne tartassék valami megalacsonyító hivatalnak, mert különben a' gazdag kereskedőnek fija nem fogja az attya kereskedését folytatni, hanem az attyától keresett pénzen inkább rangot és titulust fog magának szerezni, hogy igy nagyobb becsülete légyen, a' mellyet a' közvélekedés szerint, kereskedő lévén, el nem érhetett volna. Anglia egyedűl annak köszönheti kereskedésének virágzását, hogy ott az első familiák sem tartják rangjok felett való dolognak a' kereskedést folytatni.

§. 99.

A' kereskedés folytatására továbbá elmúlhatatlanúl szükséges dolog a' productumoknak, vagy portékáknak általszállítása arra a' helyre, a' hol azokat eladják. Ez a' productumok általszállítása vagy úgy esik meg, hogy azon productumokat, mellyekre a' nemzetnek szüksége van, más nemzet hozza helyébe, és ugyanaz a' nemzet a' neki szükséges productumokat maga viszi el, vagy pedig maga veszi más nemzettől. Az első történetben a' nemzet kereskedése *passive* van, melly által elvész az a' haszon, melly a' portékák általszállításából a' nemzetre háromlana; az utolsó történet-

ben pedig a' nemzet kereskedése *active* való, és ekkor a' productumok általszállításából való egész haszon a' nemzetre hárúl. Világos tehát, hogy az active való kereskedése a' nemzetnek hasznosabb, a' passive valónál. Erre nézve a' mennyire csak lehet, azon kell igyekezni, hogy a' nemzetnek active való kereskedése légyen.

Ebben a' részben az Anglusok legszerencsésebbek, a' kik még 1660. megállították active való kereskedéseket az úgy nevezett *Navigativa Acta* által, kihírdetvén azt, hogy minden nemzet csak a' maga productumit vigye Angliába, még pedig azt is csak úgy, ha a' hajós legényeknek ¼ része Anglus lesz. Az illyen navigativa acta nem minden nemzeteknek lehet hasznos, a' mint bizonyitja Sveczia, a' hol hasonló navigativa acta hírdettetvén ki, az Anglusok többé nem onnan, hanem a' muszka birodalomból hordtanak a' magok számára vasat. Azonban ha minden nemzetek illyen navigativa actát állítanának fel, a' productumok ára nagyon megnevekednék, mert a' hajóknak üresen kellene viszszamenni.

Utoljára az active való kereskedésről azt kell megjegyezni, hogy nem mindig annak a' nemzetnek van általjában haszna, mellynek kereskedése activa; p. o. ámbár az Anglusnak a' Muszkával active való kereskedése van, mindazonáltal még a' Muszka nyer, mert nem visz annyi productu-

mot az orosz birodalomba az Anglus, mint a' mennyit onnét elvisz.

DE BALLAGI GÉZA

§. 100.

A' kereskedésbéli productumok egy helyről más helyre vagy szárazon, vagy vizen szoktak szállíttatni.

Természet szerént a' melly nemzet a' maga productumit vizen vagy tengeren szállíthatja, az sokkal olcsóbban adhatja a' maga productumát, mint az, a' kinek szárazon kell szállítani, mert a' szárazon való általszállításra tett költség ugy van a' tengeren való szállításra tett költséghez, mint 1 a' 18-hoz, azaz 18-szor többe kerül a' szárazon, mint a' tengeren való szállítás. A' szárazon ugyanis egy ló, ha szekérbe fogják, elvisz 10 mázsát, a' viz ellenébe pedig 100 mázsát, melly terhet a' szárazon 10 ló visz el. A' tengeren 100 mázsára számlálnak egy embert, melly teher mellé a' szárazon 40 ló és 10 ember kivántatik, ezeknek tartása és fizetése pedig sokba kerül.

Minthogy tehát a' productumoknak általszállítása különben is drága a' vizen, vagy tengeren való transporthoz képest, azon kell igyekezni, hogy a' mennyibe csak lehet, olcsóbb légyen a' productumoknak a' szárazon való általszállítása, a' mit az által lehet végbevinni, ha az országban lévő utak jó állapotban tartatnak, ha elég szekeresek lesznek, továbbá ha a' kereskedő-városokban

lesz ollyan hivatal, a' hol minden szekeresek béíratják magokat, hogy hova és mennyi terhet vihetnek el, hasonlóképen a' kereskedők is itt jelentenék magokat, hogy hova és mennyi portékát szándékoznak elküldeni. Ezenkivűl szükséges, hogy az illyen utakon mind az utazókra, mind azoknak barmaira nézve alkalmatos vendégfogadók légyenek.

§. 101.

Minthogy a' productumoknak vizen való szállítása kevesebbe kerűl, ez okon, a' hol csak lehet, azon kell igyekezni, hogy vagy folyóvizeken, vagy tengeren szállítódjanak a' productumok. A' mi a' vizen azaz folyóvizen való szállítást illeti, ez által sokat könnyebbűlhet a' productumoknak egy helyről más helyre való általszállítása, hogyha pedig az illyen folyóvizeknek a' tengerbe szakadása is az ország határában van, ez már a' kereskedésre nézve igen nagy jó!

Az illyen folyóvizek vagy már hajókázhatók, vagy könnyen hajókázhatókká lehet őket tenni, vagy már egymással közösülésben vagynak, vagy pedig mesterség által kell őket öszvekötni. Ha már hajókázhatók a' folyóvizek, arra kell főképen vigyázni, hogy valamiképen akadályok ne tétessenek a' hajókázásban; p. o. vagy a' hidak helytelen épitése által, vagy hogy a' privátusok az illyen vizeket egy helyről más helyre szabad tetszések szerént elvehetik, és igy elapasztják. Ha pedig

még nem hajókázhatók, hanem azokká lehet őket tenni, haszinte nagy költségbe kerűl is, azon kell igyekezni, hogy azok a' terhes hajókat is megbirják, mert a' belőle való haszon bőven viszsza fogja adni a' reá tett költséget.

Ha továbbá az illyen hajókázható folyóvizek egymással öszveköttetésben vagynak, már ez által az ország egyik részéből a' más részébe való általszállítása a' productumoknak nagyon megkönnyebbedett, a' kereskedés jobban virágozhat, minden olcsóbb lehet. Ez okon minthogy ebből az országra nézve ollyan sok haszon következik, szükség, hogy a' melly hajókázható folyóvizek még nincsenek egymással egybekötve csatornákkal, köttessenek öszve. Nevezetes Francziaországban az úgy nevezett Langvedoki csatorna, melly Bourdeautól Marseilleig menvén, öszveköti az aquitaniai oceanust a' közép tengerrel, melly ha nem volna, és a' Levántera akarnának menni, Spanyol és Portugallia országokat meg kellene kerűlni. Ezért minden nemzetnek, melly a' maga kereskedését virágzóvá akarja tenni, azon kell igyekezni, hogy hacsak lehet, minden hajókázható folyóvizek egymással öszve legyenek kötve.

§. 102.

A' mi a' tengeri kereskedést illeti, nagy tengeri kereskedése csak ollyan nemzetnek lehet, a' mellynek számos és alkalmatos *kikötőhelyei* vagy-

nak, ésigy legalább egy darab részét az országnak tenger határozza; mert a' melly országnak kevés kikötőhelye van, nagy akadályok állanak ellent, hogy szélesen kiterjedő kereskedése ne lehessen, mindazonáltal az illyen környülállásban is az illyen nemzet csakugyan az illyen kisebb kereskedésnek is nagy hasznát veheti.

A' tengeren való kereskedésnek folytatására sok dolgok kivántatnak meg; tudniillik:

1-ör Hogy légyen a' nemzetnek, vagy legalább könnyen szerezhessen hajók építésére megkivántató fákat; légyenek a' hajók építését jól értő mesteremberei és a' hajók építésére alkalmatos helyei.

2-or Minekutána már jól készült hajóji vagynak a' nemzetnek, a' hajók igazgatásához jól értő személyekre lesz szüksége, a' melly személyek állanak a' tengeri hajós tisztekből, t. i. a' hajóskapitányból és közönséges hajóslegényekből, vagy az ugy nevezett matrózokból, a' kiknek próbált embereknek kell lenni.

De még mind a' mellett is, hogy a' hajót tanúlt hajóstiszt igazgatja, és azon próbált hajóslegények vagynak, szerencsétlenség érheti a' hajót a' rajta lévő jószággal 's emberekkel együtt; vagy a' tengeri kóborló tolvajok miatt, vagy a' tengerben lévő kősziklák és szélveszek miatt, a' mellyek a' nemzet tengeri kereskedését megronthatják, vagy megakadályoztatják.

§. 103.

Veszedelemben foroghat a' tengeren kereskedő hajó a' tengeri rabló tolvajok miatt, vagy háború alkalmatosságával az ellenségnek vigyázó tengeri ereje miatt.

Az ellenség tengeri ereje ellen csak úgy lehet oltalmazni a' kereskedő hajókat, ha elegendő tengeri erő kíséri őket, a' mi pedig a' kóborló rabló hajókat illeti, a' micsodások kiváltképen a' tunisi, tripolisi és algiri rabló hajók, az illyen rabló nemzetek ellen a' kereskedést bátorságossá szokták a' nemzetek tenni vagy a' kereskedő hajókat kísérő fegyveres hajók által; vagy pedig valamelly hatalmas nemzettel; mellynek nagy tengeri ereje van, ollyan egyességet köt a' nemzet, hogy annak vitorlája alatt kereskedhessék; vagy hogy annak hadi hajóji kísérjék, vagy védelmezzék a' nemzet hajójit. De az illyen egyességre nehezen lehet az ollyan nemzetekkel lépni, minthogy tulajdon hasznok kívánja, hogy más nemzet tengeri kereskedést ne folytasson, vagy pedig utóljára az ollyan nemzetek, mellyeknek elegendő hadi erejek nincsen, hogy kereskedő hajójikat az illyen rabló nemzetek ellen bátorságba helyheztessék, bizonyos summa pénzen vásárolják meg kereskedő hajójik bátorságát. Igy a' svecziai király a' tripolisi basával 1802. kötött békeség ereje szerént esztendonként 8 ezer piasztert tartozik annak fizetni

azért, hogy a' tengeren kereskedő hajóji bátorságban lehessenek azon rabló nemzet ellen.

§. 104.

De még ha az illyen rabló nemzetek ellen bátorságban van is a' nemzet kereskedése, a' tengeren lévő szélvész, a' kősziklák miatt sok szerencsétlenségnek vagynak kitétetve, ez okon sok ember nem fogja reá adni magát a' tengeri kereskedésre, ha attól kell neki tartani, hogy a' kereskedésben lévő pénze egy illyen szerencsétlenség által oda veszhet. Hogy tehát a' kereskedők nekibátoríttassanak, szükség, hogy bátorságosító (assecuráló) emberek, vagy pedig társaságok légyenek, a' kik a' kereskedőknek a' szerencsétlenség miatt történhető kárát magokra válalják, és azt megfizessék a' bátorságosított jószágtól fizetendő bizonyos procentoért. Illyen társaságok már a' 12. században voltak, és ez legnagyobb tökéletességre ment az Anglusoknál.

Az illyen bátorságosító társaságok a' magok hasznát nagyon probabilis calculuson fundálják; tapasztalásból tudják ugyanis, hogy egy esztendőben 100 kereskedő hajó közűl is egy; de az is igen ritkán fog elsülyedni. Már most ha felvesszük, hogy ezen 100 kereskedő hajó mindegyikén 2000 forintot érő portéka van, a' portékák ára mindöszve lesz 200000 forint, e' summát feltévén, hogy 2 procentoért assecurálja valaki, fog tenni

az assecuratioért adandó summa 4000 forintot, már ha az assecurált hajók közűl egy elsülyedne is, és a' rajta lévő portékáknak árát, a' 2000 forintot, ki kellene is fizetni, nyereségnek maradna még 2000 forint, sőt ha kettő elsülyedne is, és igy a' 4000 forintot ki kellene is fizetni, csakugyan volna valami kis nyeresége az assecurálónak, mert minthogy az illyen assecuratióért való summát előre le kell tenni, mig a' szerencsétlenség érhetné a' hajót, az interesét az assecuráló szedné.

Illyen assecuratiókat néhol csak privátus emberek, másutt egész társaságok szoktak felválalni; mint Triestben is, hol az actiák állanak 250 forintból, mellynek $\frac{1}{4}$ részét kész pénzben, $\frac{3}{4}$ részét zálogban kell lefizetni.

§. 105.

A' kereskedés folytatására elmulhatatlanúl pénz kivántatik, mert csupa csere által igen ritka történetben lehet már ma a' kereskedést folytatni, még pedig e' pénznek vagy aranynak, vagy ezüstnek kell lenni, minthogy az ércznemek közt ennek van minden nemzetek előtt kitünő becse.

Pénzt tudni való hogy minden ország verethet a' maga számára arauyból, ezüstből és rézből, meg is határozhatja minden darab pénznek becsét, és az országban azt meghatározott becséért minden elveszi. De mihelyt idegenekkel foly a' kereskedés, ezekre nézve nem lehet azt törvénnyel meg-

határozni, hogy egy darab pénzt annyiban vegyenek el, a' mennyiben ki van adva, mert akkor a' külső kereskedők csak azt fogják nézni, hogy azon darab pénzben mennyi a' tiszta arany, vagy ezüst, a' mit nékik adnak. Csak ezekből tehát már világos az, hogy ha azt akarja a' nemzet, hogy az idegenekkel való kereskedésben ne veszessen, szükséges:

1-ör Hogy minden darab pénzben annyi valóságos arany, vagy ezüst légyen, a' mennyiben ki van adva.

2-or. Hogy az arany pénz az ezüsttel olly arányban légyen, mint a' millyenben van annál a' nemzetnél, a' mellyikkel kereskedünk.

Szükséges tehát először, hogy minden darab pénzben annyi valóságos arany vagy ezüst légyen, a' mennyiben ki van adva; mert különben majd mikor fizetni kell, a' külső kereskedőnek vagy az, hogy az illyen pénzt a' maga kárával más pénz nemére elváltani, vagy pedig ha elveszi az illyen pénzt a' külső kereskedő, bizonyos procentoért fogja elvenni. Mikor pedig a' nemzeti kereskedőnek fizet, azt a' pénzt meghatározott értékében (valorában) fogja adni. E' szerént akár az idegen kalmár fizessen a' nemzeti kalmárnak, akár a' nemzeti kalmár az idegennek, mindenképen a' nemzeti kalmár vallja kárát. Minthogy pedig e' valóságos kárt a' kalmár nem viselheti maga, hogy ez neki viszszapótolódjék, portékáját fogja drágábban adni a' nemzeti vevőnek.

Szükség továbbá, hogy az arany pénz az ezüsttel olly arányban legyen, mellyben van a' külső nemzetnél, mellyel kereskedünk; mert különben az adásban és vevésben meg fog csalódni a' nemzet; mert ha valamit vesz az idegen nemzettől, az ollyan pénz nemével fogja magát fizettetni, a' mellyet a' nemzet eléggé nem becsül. Ha pedig az idegen tartozik fizetni, az ollyan pénz nemével fizet, a' mellyet a' nemzet kelleténél jobban becsül, sőt még az eléggé nem becsült pénz nemét az által magájévá igyekszik tenni, hogy azt magához váltja a' kelleténél feljebb becsült pénz neme által; p. o. a' Chinaiaknál az arany az ezüsttel ollyan arányban van, mint 1 a' 10-el. Ha már az európai kereskedő a' Chinaiaktól vásárol, arany pénzben alkuszsza azt meg; de ezüst pénzben fizeti ki. NB. Európában az arany az ezüsthöz, mint 1 14-hez közönségesen. Felteszem tehát, hogy egy font aranyat ér a' productum, az alku szerént azért fizet 10 font ezüstöt, mellyért Európában 14 fontot kellett volna fizetni. Ellenben mikor a' chinai kereskedő vásárol az európaitól, ezüst pénzben fog az európai kereskedő vele megalkudni, és arany pénzben fogja magát kifizettetni, ha tehát 14 font ezüstben alkudott meg véle, a' chinai kereskedőnek 1 és $\frac{4}{14}$ rész font aranyat kell fizetni, a' mikor Európában csak 1 font aranyat adtak volna. Így van a' pénzváltásban is a' dolog.

Ezektől az arany és nagyobb ezüst pénzektől, a' mellyek által lehet a' kereskedést folytatni, meg kell különböztetni a' kisebb nemeit az ezüst pénzeknek, és a' réz pénzeket, mellyek inkább csak a' belső kereskedés folytatására és annak könnyebbítésére vagynak minden országban. Ezek minthogy az országban maradnak, és az adásban 's vevésben a' magok meghatározott becsekben folynak, a' külső kereskedésre nézve semmi kárt nem okoznak, csak hogy az idegen nemzetnek illyen aprólékos ezüst vagy réz pénze az országba bé ne jöjjön; mert különben félő, hogy az alább való ezüst és réz pénzei által magához váltaná az országban lévő jobb pénzeket.

A' mi pedig az idegen nagyobb nemű arany és ezüst pénzeket illeti, azokat a' pénzverő-házaknál megvizsgáltatván, meg kell határozni, és közönségesen ki kell hírdetni, hogy mellyek és micsoda becsben vétetődnek el a' nemzetnél, vagy az országban a' köz adásban és vevésben is.

§. 106.

Nem elég az, hogy az országnak elég pénze van, hanem a' szorgalmatosság előmozdítására az kivántatik meg, hogy az a' summa pénz, melly az országban van, mentül többször legyen forgásban (circulatióban); mert p. o. ha valamelly országban a' pénz maszszája egy millio forintot tészen, de esztendőben csak egyszer fordúl meg,

vagy csak egyszer megy circulatióba, csak annyit tesz, mint a' hol a' pénz maszszája egy millio forint; de ha 10-szer megy circulatióba 's a' t. E' szerént, hogy valamelly országban a' szorgalmatosság, kereskedés annál nagyobb légyen, azon kell igyekezni, hogy azon okok, mellyek a' pénz forgását vagy egészen lehetetlenné, vagy legalább nehezebbé tennék, elháríttassanak.

Lehetetlenné teszik a' pénz forgását valamelly országban:

1-ör. Ha a' pénzt az országból akármicsoda szín alatt kiküldik, némellyek hát úgy gondolkodtak, hogy ezt tilalom által lehetne megakadályoztatni, de az illyen tilalom vagy *feleslegvaló*, vagy pedig azt megtartani lehetetlen.

Ha a' nemzetnek a' külső nemzettel való kereskedése hasznos, az illyen környűlállásban a' pénz kiküldésének megtiltása feleslegvaló; mert maga a' kalmár a' maga tulajdon hasznáért a' maga adósságát inkább csere által fogja lefizetni, mint kész pénzben. Ha pedig a' nemzet veszt a' kereskedésben, úgy lehetetlen lesz a' tilalmat megtartani; mert azon summát, a' mennyivel ő az idegen nemzettol többet vesz, kész pénzzel kell kifizetni, vagy pedig az egész kereskedésnek meg kell szünni; azt sem lehet pedig reményleni, hogy az illyen tilalom által azt lehetne végbevinni, hogy majd az ollyan nemzet, mellytől több productumokat vesz az ország, minthogy a' pénzt az

országból ki nem szabad vinni, csere által fogja folytatni a' kereskedést, mert mikor a' nemzetnek az illyen csere által való kereskedés hasznos, azt parancsolat nélkül fogják folytatni, különben pedig az idegen nemzetet semmi tilalom, vagy parancsolat által nem lehet kínszeríteni.

A' pénz kiküldése az országból nemcsak a' más nemzetekkel való káros kereskedés miatt történhet meg, hanem más okon is; p. o. némelly emberek kiköltöznek az országból, és pénzeket magokkal együtt elviszik, hogy a' jószágok birtokosai az országon kívül lakván a' jövedelmeket utánok kell küldeni, vagy pedig idegeneknek adják azt költsön, mindezeknek, 's az ezekhez hasonló pénz kiküldése útjainak megakadályoztatására nem elég a' tilalom, mert ez ugyan nehezebbé teszi, de általjában meg nem akadályoztatja, minthogy cserelevelek, vagy más titkos útak által mégis gyakran ki fog menni az országból, hanem mindazon környyűlállásokban a' dolog természetéhez képest különböző módon kell azt megorvosolni.

2-or. Kisebb lesz a' pénz forgása az országban, ha az uralkodó kincset gyűjt. Ha az országban a' pénz bőségben, a' földmivelés, manufacturák, fabrikák virágjokban vagynak, úgy nem lesz szükség kincset gyűjteni, mert az uralkodó, ha szüksége van a' kincsre, ollyan állapotjában az országban könnyen fog pénzt találni. Ha pedig különben is kevés az országban a' pénz, a' kincs-

gyüjtése által még kevesebb lesz. Egyedül csak azon tekintetben nem káros, söt hasznos a' kincs gyüjtése, ha az országban sok a' pénz.

3-or. Kisebb lesz a' pénz forgása az országban, ha a' nemzet az arany és ezüst készületekben tartja a' pompát; mert ez által sok arany és ezüst vétetődik ki a' circulatióból.

§. 107.

Itten kérdésbe lehet tenni: ha valljon káros e, vagy hasznos a' *Luxus* (fényüzés) az országra nézve?

Hogy ezen kérdésre megfelelhessünk, azt kell legelöször meghatározni: mi a' luxus? A' luxus az ember szükségének és gyönyörüségének válogatott eszközök által való megelégítése. Innen világos, hogy a' luxusnak tárgya (objectuma) sem nem a' gyönyörüségben, sem nem a' szükségben, sem nem annak megelégítésében áll; hanem abban, hogy szükségét és gyönyörüségét válogatott eszközökkel pótolja ki az ember. Mikor hát ez a' kérdés forog fen: káros e' vagy hasznos a' luxus? nem az a' kérdés, hogy szabad e az embernek a' maga szükségének eleget tenni? hanem ez, hogy szabad e válogatott eszközök által kipótolni? A' dolog állani fog a' válogatott eszközök meghatározásában, mellyeket meghatározni igen nehéz. E' szerént tehát közönségesen vévén fel a' dolgot, azt lehet mondani, hogy az országra nézve se nem káros,

se nem tilalmas, hanem hasznos, hogy az ember ollyan eszközökkel elégítse ki a' maga szükségét, mellyeket válogatott eszközöknek tartanak, mellyekben tartják a' luxust. Azért nehéz meghatározni, mert ez a' meghatározás a' helytől, időtől, a' nemzet szorgalmatosságától, culturájától függ, hogy valami válogatott, vagy pedig csak közönséges eszköze légyen a' mi szükségünk kipótolásának; p. o. azon amerikai nemzeteknek, mellyeket most fedeznek fel (detegálnak), felette kevés szükségek van, és nálok az válogatott dolog volna, a' mi Angliában közönséges dolog; hogy p. o. ők villával, késsel egyenek.

Szükségünk, vagy gyönyörűségünk kielégítésének minden eszköze tehát első kezdetében válogatott fog lenni, ésigy luxus, a' mi idő jártával közönséges eszközzé fog válni. Hyberniába általszármazván az Európaiak, egy sütőkemenczét építvén nékik, a' kenyérsütésre akarván őket tanitani, agyonverték őket, hogy ez a' luxus köztök el ne terjedjen. A' dohánnyal való élés elejinte nagy luxus volt, tilalmazni kellett, ma pedig közönséges dolog. Mikor Londonban legelsőben a' hintóba lovakat fogtak, nagy lárma volt e' luxus ellen, ma pedig már közönséges.

Közönségesen azt lehet mondani, hogy magában sem nem tilalmas, sem nem káros, sőt az országra nézve hasznos, hogy az ember a' maga szükségét, vagy gyönyörűségét ollyan eszközökkel elé-

gítse ki, mellyeket válogatott eszközöknek tartanak, a' mellyekkel való élésben áll a' luxus, és-igy magában nemhogy káros, vagy tilalmas, sőt hasznos a' luxus; mert:

1-ör A' rakásra gyűlt pénz vagy capitalis, melly haszontalan heverne rakáson, ezáltal legbizonyosabban forgásba megy. *Süsmilch* erre azt mondja, hogy az illyen pénz más jobb utakon és módokon is forgásba mehet; p. o. a' nagyra született elméket kell felsegíteni, könyvtárakat kell rajta szerezni, a' haza szolgálatjában elhaltak özvegyeit és árvájit kell ápolni. De a' tapasztalás tanitja, hogy ezen utakon igen kevés rakásra gyűlt pénz megy forgásba.

2-or. A' luxus a' lakosok számát, az impopulatiót neveli, mert a' hol luxus van, ott csak egy ember szükségének kielégítésére is sok embernek kell dolgozni, a' kiknek ez által mód adódik arra, hogy élelmeket keressék. Ha luxus nem volna az illyen országban, hány mesterembernek kellene koldussá lenni. Süsmilch erre azt mondja, hogy jobb volna az illyen embereknek földmivelőknek lenni.

De azt lehet tapasztalni, hogy egy országban sem az a' hiba, hogy a' földmivelő kevés volna a' mesteremberekhez képest, hanem inkább megfordítva van a' dolog. Ha minden földet mivel, kicsoda szükségére fognak azok termeszteni? Minden földmivelő könnyen termeszthet annyit, a'

mennyi magán kivűl még más 5, sot 10 csaladnak (familiának) elegendő. Ha kevés az országban a' földmivelő, nem az az oka, hogy a' mesterember sok, hanem hogy az ember kevés abban az országban.

3-or. A' luxus neveli szorgalmatosságát a' nemzetnek. Hogy az ember csak nyomorúságosan tengődjék, arra nem sok munka, fáradság kivántatik, de hogy jól, kényelmesen éljen, arra sok gondolkozás, igyekezet és fáradság által lehet eljutni. A' mesterségeket a' szükség találta, a' kényelem (commoditas) szeretete tökéletesebbekké tette, a' luxus a' legfelsőbb gradusra emelte.

4-er. A' luxus civilizálja az embereket, ez viszi a' culturát közikbe. Itt ugyan némellyek azt mondják, hogy a' luxus új vétkeket szűl és hoz magával a' nemzet közibe.

De azon vétkek, mellyek a' luxusból következnek, nem annyira új vétkek, mint inkább a' luxus által új formába öntött régi vétkek; régen p. o. a' dolgok mennyiségében (quantitásában) tartották a' luxust, ma inkább minéműségében (qualitásában). *Homerus* azt mondja, hogy Ajax elébe fél barmot tettek fel, ma inkább sokfélét raknak fel. Régen abban volt a' luxus, ha valaki sokat ivott, ma ha különbféle válogatott borokkal él.

§. 108.

De haszintén így magában általjában vévén fel a' dolgot, se nem tilalmas, se nem káros, ha-

nem hasznos az országnak, hogy az ember a' maga szükségét, vagy gyönyörűségét olly eszközökkel elégítse ki, mellyeket válogatott eszközöknek tartanak, és a' mellyekkel való élésben áll a' luxus: mégis az könnyen meglehet, hogy a' luxust tárgyaira nézve külön vévén gondolóra, némelly dolgokban való luxus az országnak káros, valamint külön egyes individuumokra nézve gondolván azt meg, azokra nézve veszedelmes is lehet.

1-ör. Tehát némelly dolgokban való luxus káros lehet az országnak: *a*) Ha a' luxusra megkivántató dolgok külső országi productumok, 's az azokkal való élés az országban már nagyon közönséges, ugyhogy azokért nagy summa pénzeknek kell az országból kimenni, melly miatt a' nemzet a' kereskedésben sokat veszt; mert ha a' nemzet a' maga kereskedésén nem veszt, haszintén külső országi productumok jönnek is bé az országba, még azért az illyen productumokban való luxus nem káros az országnak, sőt az ollyan productumokkal való megesmerkedésből gyakran a' nemzetnek nagy haszna származhat; p. o. Olaszországba a' selyem materiát régen napkeletről hozták, de már ma millyen nagy haszna van Olaszországnak a' selyemtermesztésben! *b*) Ha a' luxus az arany és ezüst készületekben van, mert az ollyan arany és ezüst a' circulatióból kivevődik, annyival ártalmasabb lesz az a' luxus, ha a' házi ékességeknek, bútoroknak (mobiliáknak) megaranyozásában tart-

ják, mert az illyen arany és ezüst nemcsak az, hogy a' circulatióból kivevődik, hanem el is vész. *c*) Ha a' luxus abban áll, hogy felette sok cselédeket tartanak a' tehetősebbek; mert sok hasznos kezeket elfognak ez által a' szükséges munkától. Ez a' luxus kivált az ollyan országban káros, hol az impopulatio kicsiny lévén, a' dolgozó kéz kevés.

2-or. Veszedelmes lehet a' luxus egyes individuumokra nézve is, mellynek meghatározására e' következendőket kell gondolóra venni: 1-ör. Ha a' luxus által okozott költség feljűlhaladja valakinek jövedelmét. 2-or. Ha az ember a' luxus gyakorlása által jövendőre gyermekeit szerencsétlenekké teszi, hozzá szoktatván őket az ollyanokhoz is, a' mellyekkel való élésben jövendőre módjok nem lesz. 3-or. Ha a' luxus gyakorlása elsőbb kötelességének teljesítésében akadályoztatna meg valakit; p. o. háza népére való illendő gondoskodásban, gyermekei nevelésében, tanitásában.

§. 109.

Ezek szerént *Struense* prussus minister általjában az országok luxusára nézve e' következendő igazságokat hozá ki:

1-ör. A' luxus általjában az országra nézve hasznos, ez által mennek elő a' mesterségek, nevekedik a' nép száma és a' dolgozó lakosok gazdagsága.

2-or. Az ollyan luxus káros, melly egyes személyeknek, vagy familiáknak kipusztulásával, vagy elalyasodásával van öszvekötve. Némellyek ugyan azt állítják: mindegy akár Péternél, akár Pálnál légyen a' gazdagság; de csakugyan mégis az illyen változások gyakran sok kedvetlen és szomorú következésekkel vagynak egybekötve.

3-or. A' luxust törvény által regulázni nem lehet, a' rang szerént meghatározni azért nem volna jó, mert az embereknek pénzbéli tehetségek nem a' ranghoz van alkalmaztatva, azonban a' lakosok vagyonát kellene megvizsgálni melly igen gyülölséges. Továbbá a' tilalmak gyakran károsabb dolgokra viszik által a' luxust; p. o. Danczigban megtiltották a' szolgálóknak az arany csipkés fejkötők viselését, mellyből csak az lett, hogy helyébe hollandiai csipkét vettek, mellyet elviselvén semmi hasznát sem vehették, és ennélfogva 1773-ban kénytelen volt a' magistratus ismét megengedni az arany csipkéket. Dániában megtiltották az arany paszomántok viselését, de helyébe emallírozott gombok jöttek szokásba, mellyből több volt a' kár. Próbálta Róma az úgy nevezett Sumtuaria és Cibaria törvényekkel a' luxust regulázni; de a' mint a' gazdagság nevekedett, a' szerént ezen törvények ereje elenyészett. *Tacitus* Annalium lib. 3-o azt mondja: quod contemptu abolitae leges securiorem luxum fecerint. Sőt utoljára oda ment ki a' dolog, hogy azt mondták a'

Rómaiak: Quid opus libertate, si volentibus luxu perire vetitum est?

A' luxusnak még legjobban elejét lehetne venni a' nagyok jó példája által. Ha azok valamivel felhagynak, a' kisebbek sem fogják azt követni; de épen azokat nehéz erre venni.

4-szer. Hogy a' luxus az országnak káros ne legyen, azon kell igyekezni, hogy a' nemzet gazdagságának kútfeje állandó legyen, mert ha a' nemzet gazdagsága az idővel változhat, a' megszokott luxusnak káros következése lesz.

§. 110.

A' luxus ellen e' következendő nehézségeket teszik fel:

1-ör. A' luxus mindent megdrágít: az ollyan országban tehát, a' hol luxus van, nehéz élni az embernek.— Erre ez a' felelet, ha a' jövedelmek kútfeje gazdag, a' drágaság semmi akadályára nem fog lenni a' nemzet boldogságának. Ha a' költség több, mint a' jövedelem, akkor igen is káros a' luxus.

2-or. A' luxus minthogy a' szükséget, és költséget szaporítja: a' házaságot, a' lakosok száma nevekedését hátráltatja. — Egynéhány embereknek az ígaz, hogy a' luxus akadályt vét a' házasságban, kivált a' nagyobb városokban, de más részről hánynak szerez módot a' házasságra, mert a' lakosoknak szorgalmatos része az ollyan or-

ságban keres sokat, a' hol luxus van, és ez által jobb módja van a' házasságra. Csak két országot kell öszvehasonlítani egymással, egyet ollyat, a' hol luxus van, másikat, a' hol nincs, mindjárt meg fog tetszeni a' nagy különbség; mert az ollyan országok sokkal népesebbek még ma is, a' hol luxus vagyon. A' többi ellenvetésekre a' feljebb mondottakból könnyű megfelelni, millyenek ezek: árt az impopulatiónak; de csak ott, a' hol sok cselédek tartásában áll a' luxus: megszegényíti a' nemzetet a' luxus; igen ha többet költ, mint a' mennyi a' jövedelme.

§. 111.

Hátráltatik pedig a' pénz forgása az által:

1-ör. Ha a' szokott fizetéseknek kevesebb, 's épen e' miatt hoszabb határnapjai (terminusai) vagynak egy esztendőben; p. o. az adót fél esztendőnként szedik bé, a' salariumot is fél esztendőnként adják ki. Tegyük fel p. o. hogy 1 millio forint, a' mit fél esztendő alatt a' pénztárba kell tenni, az adófizető nép már a' beszedés terminusa előtt 2 's 3 hónappal kénytelen lesz gyűjteni és tartogatni azon summát, mellyet tartozik letenni. E' summa ez által sok ideig fog forgáson kivűl lenni. Így szintén, a' kik a' salariumot fél esztendőnként veszik, azt a' summát fél esztendő alatt lassanként fogják elkölteni: ez a' pénz tehát tovább fog forgáson kivűl lenni, mintha fertály esztendőnként vennék ki salariumokat.

2-or. Akadálya a' pénz forgásának a' lakosok kevés volta; mentűl meszszebb laknak egymástól az emberek, annál kevesebb a' szükségek, azzal igen beérik, a' mit magok produkálnak és készítenek, kiváltképen, ha ezt a' hibát még az is neveli, hogy a' nagy anyavárosokban felette sok a' lakos, és még ha a' nemzetnek tehetősebb része itt költi el jószágából vett jövedelmét, az illyen városok mindent magok nyelnek el.

§. 112.

Minthogy pedig a' nagy tengeri kereskedésnek folytatására nagy summa pénz kivántatik, a' mennyi egy privátus embernek nem igen van, vagy ha van is, maga annyi summa pénzt nem bátorkodik próbára kitenni; azonban egy ember nem is igen bizhat magához, hogy egy ollyan szélesen kiterjedő kereskedést eligazithasson, ez okon az illyen nagy kereskedés folytatására társaságoknak kell öszveállani.

Az illyen kereskedő társaságoknak a' polgári társaság hírével és engedelmével kell öszveállani; sőt a' környűlállások szerént az illyen társaságoknak bizonyos privilegiumokat, jusokat kell engedni, a' melly felől adandó levelekben, mind az idő, a' meddig azokkal élhetnek, mind a' társaság tagjainak száma meg légyen határozva. Az illyen kereskedő társaságok tagjai a' kereskedés folytatására megkivántató tőkepénzt bizonyos meghatározott summák-

ban, vagy az úgy nevezett részvényekben (actiákban) fogják öszvetenni, melly részvények mentűl kisebb summákból fognak állani, annál többeknek fog módjok lenni abban, hogy e' társaságba beállhassanak. Ezen részvényekből öszvegyűlt tőkepénznek annyinak kell lenni, a' mennyi a' kereskedés hasznos folytatására megkívántatik. Ha pedig megtörténnék, hogy azon tőkepénz elegendő nem volna, akkor kénytelen lesz a' kereskedő társaság a' maga fundusát vagy új részvények által nevelni, vagy pedig költsön venni fel pénzt, melly két mód közt nagy a' különbség; mert ha uj részvények által neveli a' maga fundusát, a' kereskedésből jövő hasznot több személyek között kell felosztani; ha pedig pénzt költsönöz, a' költsön adó csak kamatját veszi pénzének, mellyből világos, hogy a' melly kereskedő társaságok már magokat megfundálták, és nyereségek bizonyos, azok nem uj részvények által, hanem költsön vett pénzzel fogják a' magok fundusát nevelni.

Abban, a' mit a' kereskedő társaság nyert, csak a' részvények tulajdonosi osztoznak, és a' mint ez a' részvényekre esett nyereség nagyobb, vagy kisebb, a' szerént nevekedik, vagy alább száll a' kereskedő társaság actiájinak is a' becse. Igy a' hollandiai napkeleti Indiákra kereskedő társaság részvényéért 1718-ban hat annyit, 1720-ban 18-szor annyit adtak.

Gyakran az illyen kereskedő társaságok vagy magoktól eloszolnak, vagy pedig a' köztársaság, vagy az uralkodó hatalom, minekutána a' czél el van általok érve, vagy ha talán károsok, eltörli őket, vagy legalább másféle formába önti azokat; mint p. o. az angliai napkeleti Indiákra kereskedő társaság 1784-ben egészen más formába öntetett, magának vévén az angliai uralkodó hatalom a' napkeleti Indiákra kereskedő társaság tartományinak politikai igazgatását.

§. 113.

A' melly nemzetek egymással kereskednek, azok egymásnak adósai lésznek, melly adósságot kész pénzzel kell fizetni. Minthogy pedig ezen kész pénzzel való fizetés bajos, és annak általküldése veszedelmes 's költséges, azért találták más könnyebb módját az illyen adósság kifizetésének a' *Cserelevelek* által, mellyeknek legegyűgyübb formája és módja e' következendő: Bécs és Hamburg közt van a' kereskedés. *A* egy bécsi kalmár adós *B*nek egy hamburgi kereskedőnek 1000 forinttal. Ismét egy hamburgi kereskedő adós *D*nek egy bécsi kereskedőnek 1000 forinttal. E' történetben könnyű lesz az adósságot cserelevelek által kifizetni; mert Bécsben a' kalmár elmegy *D* kereskedőhöz, leteszi neki az 1000 forintot, mellyért az neki egy levelet ád, mellyben azt írja, hogy *C* kalmár, ki neki 1000 forinttal adós, fizessen Ham-

burgban *B* kalmárnak, kinek *A* a' bécsi kalmár adós, 1000 forintot. Igy fogják mind a' két részről egymást kielégitni.

Ezen személyeknek, kiknek kezén ezen cserelevél a' mondott mód szerént megfordul, különböző nevek van. *Remittensnek* hivják azt, ki a' cserelevélért pénzt tett le, vagy azt megvásárlotta. *Trassansnak* azt, ki a' pénzt kezéhez vette, és azért cserelevelet adott. *Praesentansnak* vagy *Exactornak*, kinek az a' cserelevél küldődik, és a' ki ezt annak, a' kire küldődött, bémutatván, magát kifizetteti. *Acceptansnak*, ki az illyen neki bémutatott cserelevelet elfogadja és azért kész pénzt fizet.

Mig az illyen egymással kereskedő nemzeteknek egymás cránt való praetensiója egyforma, addig nincsen együgyűbb és könnyebb dolog, mint egymást cserelevelek által kifizetni, de mihelyt a' két kereskedő nemzet közűl egyik a' másiknak többel adós, mint a' másik, illyen környűlállásban világos, hogy az illyen cserelevelek által csak egy részét lehet kifizetni az adósságnak.

Minthogy pedig ez a' cserelevelek által való kifizetése valamelly adósságnak könnyebb és hasznosabb, bizonyos, hogy minden kereskedő, a' ki másuva adós, igyekezni fog illyen cserelevelet szerezni magának attól, a' kinek azon a' helyen más adós, és az illyen cserelevelek árát mindaddig fogják egymásra verni és nevelni, mig csak leg-

kisebb hasznot láthatnak abból, hogy az illyen adósságot inkább cserelevelek által fizessék ki, mint kész pénzben. Melly cserelevelek árának nagyobbodása a' köztársaság kárával van egybekötve; mert a' kereskedő valamint más költséget, úgy ezt is mindég a' productumnak vagy portékának árába tudja, és azt annyival drágábban fogja adni, a' mennyivel többet kellett néki fizetni a' cserelevélért.

Az illyen történetben, mikor a' cserelevelek ára igy felmegy, két módon lehet annak nevekedéséből származott kárt elkerűlni, kisebbé tenni t. i. vagy az illyen cserelevelekkel kereskedőknek speculátiója, vagy az illyen adósságok kész pénzzel való kifizetése által.

A' cserelevelekkel kereskedőknek speculatiója által e' következendő módon: Ha Bécsben igen sokba kerűlne, egyenesen Hamburgba szóló levelet vásárolni, ollyan más kereskedő helyet kell keresni, a' hol könnyebben és olcsóbban lehet cserelevelet kapni, és a' melly helyről ismét arra a' helyre, a' hol fizetni kell, a' productumokért ismét olcsóbban lehet cserelevelet kapni. Igy ha Bécsben a' Hamburgba szóló cserelevelekért 6 forintot kellene fizetni; hogy Hamburgban 100 forintot fizessenek ki valakiért, Bécsben azért 106 forintot kellene fizetni. E' környűlállásban, ha a' kereskedő látja, hogy Bécsben a' Lipcsébe szóló cserelevelek censusa 2, Lipcséből Hamburg-

ba ismét 2 forint, ekkor Bécsben Lipcsébe szóló cserelevelet vásárol, Lipcsében ismét felcserélheti ezt Hamburgba szóló cserelevéllel. Ez úton 4 procentóba kerül a' cserelevélnek Hamburgba való általküldése, mellyet ha Bécsből küldött volna egyenesen Hamburgba, 6 procentóba került volna.

Az illyen cserelevelek árát nem határozhatja meg a' nemzet parancsolat által, és nem szállíthatja alább, igy nem parancsolhatja a' feljebb előadott történetben, hogy a' Bécsből Hamburgba szóló cserelevelek ára nem 6, hanem csak 4 procento légyen; mert a' mint Svecziában 1748-ban próbálták, a' parancsolatnak semmi haszna nem lett.

Ha nagyon felment a' cserelevekek ára, úgyhogy nem kerül a' valóságos pénz küldése annyiba, mint a' cserelevél küldése, az illyen környyűlállásban sokkal jobb lesz kész pénzt küldeni, és e' történetben a' kész pénz kivitelének általjában való tilalma káros volna.

A' mi utóljára a' cserelevelek külső formáját illeti, az igen együgyű és rövid, három részből áll:

1-ör feljűlirásból, melly áll a' helyből, a' hol, és a' napból 's esztendőből, a' mikor íródott a' cserelevél, és még abból a' summából, mellyet a' cserelevélre kell fizetni.

2-or. Magából a' cserelevél foglalatjából; t. i. meg van határozva a' fizetés ideje, kiknek kell fizetni és mennyi summát, továbbá azt kell meg-

esmerni, hogy azt a' summát ő felvette, és igérni kell, hogy azt a' summát kifizeti.

3-or. Aláírja a' maga nevét az, a' ki a' cserelevelet adja, és annak is a' nevét, a' kire adja, hogy az azt kifizesse.

Illyen formán írják hát rövideden:

Bécs Januar. 22-kén 1833. 1000 Rforint.

Három hónap múlva fizessen az úr erre az én cserelevelemre Puskás András úrnak 1000 Rforintokat, melly summát én kész pénzben vettem, az úr írja bé e' summát az én számadásomba.

Kocsis György úrnak.
Kurta Mihály.

II-dik SZAKASZ.

A' népességről, a' lakosok felszámlálásáról és azoknak neveléséről.

§. 114.

Haszintén a' lakosok számának szaporodását *Sonnenfelssel* együtt nem állítjuk is a' Politika principiumának lenni, mellyből mint próbakőből lehessen megítélni a' köztársaságra nézve teendő minden rendeléseket, ha valljon azok a' társaság boldogságának előmozdítására valók e, vagy nem, mindenkor arra vígyázván bennek, ha valljon azon rendelések a' lakosok számának szaporodását elömozdítják e, vagy akadályoztatják, annyi csak-

ugyan bizonyos, hogy a' lakosok számának szaporodása a' köztársaság igazgatója gondoskodásának egy legfőbb tárgya, mert mentűl több a' lakosok száma, annál nagyobb az ország boldogsága, annál több a' dolgozó kéz, annál több az ország jövedelme, annál nagyobb a' külső erő is a' közönséges bátorság fentartására és védelmezésére.

§. 115.

A' tapasztalás után lehet bizonyosan tudni, hogy a' világ bölcs alkotója úgy szabta ki a' természet rendét, hogy a' világ csaknem minden részeiben nagyobb, vagy kisebb bőségben az esztendőnként születtek száma feljűlhaladja a' holtak számát, és igy az emberek száma a' földön esztendőnként nevekedni szokott a' maga természeti rendén. Feltévén az esztendőnként megholtak 's élők, és az esztendőnként születtek 's élők közt az arányt (proportiót) úgy, a' mint közönségesen szokták, hogy 36 közül 1 hal meg, 26-hoz 1 születik, a' holtak és születtek közt körűlbelől úgy fog lenni az arány, mint van 10 a' 13-hoz, 36 ezer ember közűl, p. o. meghal esztendőnként 1000 ember, születik pedig 36 ezer emberhez esztendőnként 1346, már az illyen arányban, a' mint *Ajler* kivetette, 83 és $\frac{1}{2}$ esztendő alatt kétannyira szaporodnak a' lakosok. Ha pedig úgy van az arány a' holtak és születtek közt, mint van 10 a' 15-höz, úgy 50 esztendő alatt

szaporodnak kétannyira. Ez a' rendje a' természetnek állandó, csak hogy a' külső akadályok, mellyek azt rendes utjában megakadályoztathatják, elhárittassanak. A' köztársaságnak tehát a' lakosok száma szaporítására nézve legfőbb kötelessége az illyen akadályoknak elhárításában áll, általjában pedig a' köztársaságnak minden kötelessége e' tekintetben abból áll:

1-ör. Hogy tudja a' lakosok valóságos számát.

2-or. Hogy a' lakosoknak azon száma meg ne fogyjon.

3-or. Hogy a' lakosok száma szaporodjék.

§. 116.

Először tehát szükséges a' lakosok számát tudni az országban. A' lakosok száma kitanulására két mód van, vagy az úgy nevezett *politica arithmetica*, vagy a' lakosok valóságos felszámlálása.

Az úgy nevezett politica arithmeticának találója volt Anglus *Graunt* (Grant) a' 17. században, ki 1666-ban Londonban kiadott munkájában azt közönségessé tette, ő utána *Petty* (egy Franczia) *Hallei*, *Struig*, *Kerseboom* (Hollandusok), azután az ujabb időkben *Süsmilch*, *Vargartin*, *Bauman* és *Crome* e' tudományt nagyobb tökéletességre vitték. A' politica arithmetica több módját adja elő, a' mellyekből lehet a' lakosok valóságos számához vetni.

§. 117.

Az első mód az, a' mikor az esztendőnként meghaltak számából vetünk az életben lévők számához. Sok esztendei tapasztalás tanította meg az embereket arra, hogy hacsak rendkivűlvaló okok miatt nem nevekedett a' holtak száma, tehát a' megholtaknak több esztendőkben öszveszedett számából az jön ki, hogy bizonyos időszakaszban ugyanazon egy környéken igen egyforma arányban vagyon a' megholtak száma az élőkéhez. Hogy pedig ezt a' megholtak és élők közt való arányt ki lehessen találni, e' végre szükséges e' következendőkre figyelmezni:

1-ör: Hogy hacsak lehet, legalább 9, vagy 10 esztendei jegyzéseket kell felvenni, azokat öszveadni, és a' mennyi az esztendők száma, azzal elosztván kitanulni, hogy 1 esztendőre mennyi esik a' megholtak közűl. Hasonlóképen ugyanazon 9 vagy 10 esztendőkről kell tudni az élők számát is, hogy esztendőnként mennyi. Ezt öszveadván 's az esztendők számával, 9 vagy 10-el elosztván, kijön a' közép szám, hogy 1 esztendőre tehát általjában vévén, mennyi embert lehet feltenni, és már most a' megholtak számával elosztván az élők számát, kijön, hogy micsoda arányban vagynak a' megholtak az élőkhöz, vagy hogy abban a' helyben az élők közűl esztendőnként hanyadik szokott meghalni; p. o. Berlinben:

Esztendő.	A' holtak száma.	Az élők száma.	Az élők és holtak közt való arány.
1747-ben	3458	106969	a' mint van 1 a' 30-hoz.
1748 —	4235	107635	— — — 1 — 25 —
1749 —	3863	110933	— — — 1 — 28 —
1750 —	4275	113289	— — — 1 — 26 —
1751 —	4632	116483	— — — 1 — 25 —
1752 —	3822	119224	— — — 1 — 31 —
1753 —	3600	122897	— — — 1 — 34 —
1754 —	4445	125385	— — — 1 — 28 —
1755 —	4358	126661	— — — 1 — 29 —
Összveség	36088	1049476	

A' proportio tehát Berlinben úgy van az élők és holtak közt, mint 1 a' 28-hoz.

2-or. E' végre a' közönséges esztendőket kell kiválasztani, nem pedig a' rendkivűlvalókat, mellyekben netalán drágaság, ragadó nyavalyák, döghalál, vagy pusztító hadak uralkodtak; mert p. o. 1209-dik esztendőben Danczigban pestis lévén, meghaltak 24533. 1210-ben pedig csak 1784-en, vagy pestises esztendő előtt 1601-ben 1361-en holtak meg, 1602-ben pestis lévén, 16919. holtak meg.

3-or. Ha egy egész tartományra vagy környékre nézve akarjuk meghatározni ezt a' holtak és élők közt való arány, nem egy nagy várost; se nem egy helységet, vagy falut kell e' végre felvenni; mert a' mint a' helyek nagyságokra nézve különbözők, a' szerént különbözik ezen arány is; p. o. falukon 40 közül 1 hal meg, kis városokban 36 közül 1, a' nagyobbakban 28 közül 1,

az anyavárosokban 24 közűl 1; hanem az illyen helyeket együvé vévén ezekből a' media proportionalis ez: a' mint van 1 a' 36-hoz, vagy 1000 ember közűl meghal 27.

Ezen szabályok (regulák) szerént tévén már a' feljebb előszámlált tudósok sok próbákat, mintegy media proportionalist, a' holtak és élők közt úgy állították meg ezen arányt, a' mint van 1 a' 36-hoz.

§. 118.

Második mód az, mikor az esztendőnként születtek számából vetünk az élők számához. Ezen arányt hasonlóképen sok esztendei tapasztalásokból lehet kitalálni valamelly helyre nézve a' feljebb előadott regulák szerént; p. o. Berlinben:

Esztendő.	A' születtek.	Az élők száma.	Arány azok közt.
1747-ben	3512	106969	
1748 —	3445	107635	
1749 —	3275	110933	
1750 —	3991	113289	
1751 —	4149	116483	mint 1 a' 28-hoz.
1752 —	4257	119224	
1753 —	4466	122897	
1754 —	4570	125385	
1755 —	4630	126610	

Ez a' születtek és élők közt való arány is nagyon különbözhet a' helyek különbsége szerint egymástól. Némellyek tapasztalása szerént a' falukon 26-tal, vagy 29-el kell sokszorozni; mert

minden 26 vagy 29 élő emberhez 1 születik. A' nagyobb városokban, hol sok a' cseléd és nőtelen ember, 35-tel, ismét az anyavárosokban, a' mint mondják; mint p. o. Londonban 30-al, mert minden 30 élő emberhez esztendőnként csak 1 születik. Már ezen különböző arányokból mellyik légyen a' media proportionalis, annak meghatározásában nem mindnyájan egyeznek meg egyformán, némellyek azt állítják, hogy úgy van, mint 1 a' 26-hoz. *Kerseboom* azt mondja, hogy úgy van, mint 1 a' 35-höz. Mások ismét azt mondják: a' mint van 1 a' 30-hoz, 30-al sokszorozván tehát a' születtek számát, kijön az élők száma.

§. 119.

Harmadik mód az, mikor az esztendőnként megházasodtak számából vetünk a' lakosok számához. A' lakosok száma is az országok és helységek különbsége szerént, különböző egymástól. Igy p. o. *Struig* szerént Hollandiában a' falukon úgy van, mint 1 64-hez, vagy minden 64 személy közűl egy pár házasodik meg esztendőnként, vagy minden 32 élő személy közűl egy lép házasságra. Angliában pedig a' falukon *Shorz* tabellája szerént úgy van, mint 1 119-hez. A' legközönségesebb arány, mellyet e' részben megállítottak és felvesznek, ez: a' mint van 1 a' 110-hez vagy 109-hez. Minden 55 személy közűl 1 lép házasságra, a' media proportionalist a' házasok számából va-

lamelly helyre nézve épen úgy kell kikeresni, mint a' megholtak, vagy születtek számából, p. o. Berlinben:

Esztendő.	Házasok száma.	Élők száma.
1747-ben	774	106969
1748 —	879	107635
1749 —	846	110933
1750 —	1062	113289
1751 —	1121	116483
1752 —	1199	119224
1753 —	1152	122797
1754 —	1281	125385
1755 —	1158	126661

Valamint pedig a' természet állandó arányt tart a' megholtak, születtek, házasodtak és az élő lakosok száma közt, úgy még a' házasok és a' gyermekek száma közt is illyen állandó arány van. Általjában vévén egy országban minden házasokra lehet 4 gyermeket számlálni, néhol ugyan meglehet, hogy egyes helyeken egy házasra több is esik, másutt ismét kevesebb, mint Prussiában csak 3, de a' 4. mint közép számot fel lehet venni. Igy szintén úgy látszik, hogy állandó a' természet rendje a' születtek és megholtak száma közt való arányban, mellytől függ a' lakosok számának hamarább, vagy később való nevekedése. A' melly születtek és megholtak száma közt való arány szerént mikép nevekedik a' lakosok száma, és hány esztendő alatt szaporodik az két annyira, *Ajler* e' végre egy tabellát dolgozott, feltévén, hogy egy

környéken 100 ezer a' lakosok száma, és esztendönként 36 közül 1 hal meg, a' következendő módon fog megszaporodni, a' mit ez a' 4 rubrika fog megmutatni.

A' megholtaknak a' születtekhez való aránya 2, a' születtek szaporodása esztendőnként 3, a' születtek fogják tenni az élők részét 4., kétannyira szaporodnak ennyi esztendők alatt:

10 a' 11	277	$\frac{1}{361}$	250 $\frac{1}{2}$
10 — 12	555	$\frac{1}{180}$	125
10 — 13	833	$\frac{1}{120}$	83 $\frac{1}{3}$
10 — 14	1110	$\frac{1}{90}$	62 $\frac{3}{4}$
10 — 15	1388	$\frac{1}{72}$	50 $\frac{1}{4}$
10 — 16	1666	$\frac{1}{60}$	42
10 — 17	1943	$\frac{1}{5}$	35 $\frac{3}{4}$
10 — 18	2221	$\frac{1}{45}$	31 $\frac{2}{3}$
10 — 19	2499	$\frac{1}{40}$	28 —
10 — 20	2777	$\frac{1}{36}$	25 $\frac{3}{10}$
10 — 22	3332	$\frac{1}{30}$	21 $\frac{1}{6}$
10 — 25	4165	$\frac{1}{24}$	17 —
10 — 30	5554	$\frac{1}{8}$	12 $\frac{4}{5}$

§. 120.

Negyedik mód az, a' mikor a' familiák számából vetünk a' nép számához. Egy familia, vagy háznép több vagy kevesebb személyekből állhat, a' legközönségesebb arány, mellyet általjában felvesznek, az, hogy minden familiára 4 és $\frac{1}{2}$ személyt, vagy minden két familiára 9 személyt számlálnak. Igy Rómában p. o. 1740-ben szám-

láltak 32158 familiát, akkor tehát a' lakosok száma tett 147000-et, és egy familia állott 4-és ½ személyből.

§. 121.

Ötödik mód az, mikor a' fegyverfogható lakosok számából vetünk a' lakosok számához. A' fegyverfogható lakosok száma, minthogy azt teszik fel, hogy minden familiára 1 fegyverfogható embert számlálhatni, tehát ugy lesz a' lakosok számához, mint van 1 a 4 vagy 5-höz. A' fegyverfoghatók száma nem mindenkor egy a' valóságos katonák számával. Nincsen egy ország is, a' hol a' lakosok közűl minden 5-dik katona volna, mert úgy egy ország sem állhatna fen. A' valóságos katonák száma az országok különbsége szerént különböző arányban szokott lenni a' lakosok számával. Igy Prussiában minden 30-dik ember katona. (?) Felső Saxoniában minden 40-dik. *Montesquieu* legtürhetőbb aránynak tartja, hogy minden 100 közűl egy katona légyen.

§. 122.

Hatodik mód az, mikor a' házaknak számából hozzák ki a' lakosok számát, feltévén általjában, hogy egyremásra minden háznak mennyi lakosa lehet, és ezen számmal sokszorozván a' házak számát. Egy házra mennyi lakost lehessen venni, az a' helyek különbsége szerént változik, nagy vá-

rosokban sokkal többet, mint faluhelyeken. *Crome*, *de Luca* után Bécsben minden házra 45 személyt számlál, ezzel sokszorozván a' házak számát, melly Bécsben 6655, lesz a' lakosok száma 305875, de a' nem egyez meg a' lakosok valóságos számával, melly a' felszámlálás szerént ment 235098-ra, bizonyosan tehát egy házra nem lehet 45 személyt számlálni.

§. 123.

Hetedik mód az, mikor a' gabona fogyasztásából vetünk a' lakosok számához. Ez uton csak az ollyan helyeken lehet a' lakosok számához vetni, hol a' lakosok közönségesen gabonával élnek, és a' gabonára, mellyet az országban elemésztenek, valamelly adó van vetve, p. o. a' malomvám, mellyből ki lehet tanúlni, hogy esztendőnként hány véka gabonát fogyasztnak el, már most azt állítván, hogy esztendőnként egy emberre egyremásra vévén, hány véka búzát kellessék számlálni, 's e' számmal elosztván a' fogyasztott gabona vékáknak számát, kijön a' lakosok száma; p. o. feltévén, hogy egy személy egyremásra vévén 6 véka gabonával bééri esztendőnként, valamelly városban esztendőnként 60 ezer véka consumálódik, ott 10 ezer lesz a' lakosok száma, mert 60000-ret 10-el elosztván, 10 ezer jön ki.

§. 124.

A' politica arithmetica mindezen előszámlált különböző módjainak nagy a' haszna mind azok-

ban a' történetekben, a' hol a' lakosok számához csak körűlbelől kell vetni, és a' hol bizonyosabb mód nincs arra, hogy a' lakosok számát lehessen tudni. Ez okáért szükséges, hogy mind azok a' jegyzések, mellyeken a' politica arithmetica készül, legnagyobb szorgalmatossággal tétessenek meg minden országokban, az esztendőnként megholtak, születtek és házasodtak száma a' legnagyobb szorgalmatossággal feljegyeztessék. De csakugyan ez előszámlált módokon a' szorgalmatosan készült tabellákból is csak körűlbelől lehet a' lakosok valóságos számához vetni; nem lehet tehát azt ezeken az útakon olly bizonyosan kitanúlni, mint ezt illyen fő dolgokban minden országnak kívánni kell, és a' mint más úton végére is lehet menni. Elhalgatván itt már ezen tabellák körűl könnyen megtörténhető hibákat, minthogy azokat vigyázás által könnyű elkerülni; hogy p. o. sokszor a' szárazon és tengeren való ütközetekben elesteknek száma nem megy be a' megholtak tabellájába, nagyobb bizonytalanságok származnak e' politica arithmeticában abból, hogy magok a' tudósok sem egyeznek meg még egymás közt egészen azon arányban, melly van a' megholtak és élők száma közt, a' születtek és megholtak közt, a' születtek és házasok közt, a' házasok és lakosok száma közt, nem is lehet reményleni, hogy ezen arányt változhatatlanúl meg lehessen állítani. A' halandóság ugyanis nagyon különbözik az eszten-

dők, uralkodó nyavalyák, éghajlat különbsége szerént, és a' mint az egészség fentartására nagyobb, vagy semmi vigyázás sincs, ugyanez okokon lehetetlen is az, hogy az élők és holtak közt való arány tökéletesen meghatároztathassék. Úgy van a' dolog a' születtek számára nézve is, az, hogy több vagy kevesebb gyermek szülessék, igen sok változásoktól függ, sőt már általjában a' születtek és élők közt való arány sokkal bizonytalanabb, mint a' megholtak és élők közt való; a' házasok és élők közt való arány változó a' szerént, a' mint valamelly országban most könnyebb, majd nehezebb az élet módja, vagy a' mint a' házasodásnak most egy, majd több akadályai vagynak valamelly országban. A' megemésztett gabonának mennyiségéből pedig még talán sokkal nagyobb bizonytalansággal lehet kihozni a' lakosok számát, mert az emésztésnek mennyisége a' szerént nagyobb, vagy kisebb, a' mint némelly esztendőben több, vagy kevesebb hússal, zöldséggel, gyümölcsecsel, vagy téjjel 's a' t. élnek az emberek. Nagy különbséget okozhat a' szűk esztendő, mikor a' gabona drágasága miatt sokkal kisebb lesz a' fogyasztás. Ide járúl még az is, hogy az idegenek fogyasztása is, a' kik valamelly országban mulatnak, nevelni fogja a' lakosok számát. De utoljára haszinte ezeken az előszámlált módokon bizonyosabban ki lehetne is tanúlni a' lakosok számát, mégis ebből egyebet a' lakosok számánál tudni nem lehetne; pedig

felette szükséges azt is tudni az országban, hogy ezek a' lakosok nemekre, nemzetségekre, hivataljokra, állapotjokra, vallásokra, idejekre nézve micsoda proportióban vagynak egymáshoz. Mind ezeket tehát egyedűl a' nép felszámlálásából lehet megtudni.

§. 125.

A' lakosok felszámlálásából lehet egyedűl legbizonyosabban kitanúlni azoknak számát: szükséges tehát tudni a' lakosok felszámlálásának módját és annak sokféle hasznát.

1-ör. A' mi a' lakosok felszámlálásának módját illeti, a' nagyobb városoknak öszveirása (conscriptiója) a' legnehezebb, de ez is nagyon könnyebbedik, mihelyt a' maga természeti rendén megy a' dolog. Elsőben minden familia, vagy háznép maga conscribálja magát, az elkészített és kiosztogatott conscriptio tabellája szerént, melly tabellának e' következendő hasznos rubrikájinak kell lenni: *a*) Az utólsó conscriptio alkalmatosságával mennyi személyből állott valamelly háznép. *b*) Attól fogva mennyire szaporodott, még pedig a' születtek, más házból, más városból, vagy helységbol elidegenedtek közűl.

2-or. Fogyott e a' számok. *a*) Megholtak micsoda nyavalyákban és idejekben. *b*) Más házban. *c*) Más helységben vagy városban. *d*) Idegen országra kiköltöztek.

Mi ha ezt a' két rubrikát egymás mellett nézzük, ebből meg fog tetszeni mostani állapotja azon háznépnek, mellyet világosan is külön rubrikákban ki lehet tenni.

3-or. A' nem szerént való különbség: mennyi a' férfi, mennyi az aszszony, még pedig idejeknek bizonyos szakasza szerént.

4-er. Vallások.

5-ör. Hivataljok, állapotjok, vagy mesterségek különbsége szerént, a' mesterséget segítő legényekkel, inasokkal, szolgákkal, szolgálókkal együtt.

6-or. Házasok, vagy nőtelenek.

7-er. Az élő gyermekek száma.

Ezen formulare szerént conscribálván magát minden háznép vagy familia, a' ház birtokosának kötelessége arra vigyázni és arról felelni, hogy ezen conscriptiókban hiba nincs, és ezen egész háznépek conscriptióját a' maga egész házáról készített conscriptióval tartozik béadni az útcza biztosának (commissariusának) vagy az e' végre kirendelt tisztviselőnek, a' ki tartozik ügyelni arra, hogy a' házak conscriptiója hiba nélkül készüljön, és kötelessége ezen tabellákból az útczák közönséges tabellájit elkészíteni, és azokat, ha még a' város több nagyobb részekre fel van osztva, annak béadni, a' kire a' superinscriptio van bizva, ez hasonlóképen a' maga ügyelése alá bizott részekről tabellákat fog készíteni, és ezeket utóljára a' magis-

tratusnak béadván, ebből fogja készíteni a' magistratus az egész város tabelláját.

A' falukon való conscriptiót az arra kirendelt hivatalbéli személy a' helység lelki tanitójával és jegyzőjével (notariusával) könnyen végbeviheti. Ezekből az egész helységek conscriptiójának tabellájiból készülnek a' districtusok, kerületek, és a' vármegyék tabelláji, ezekből aztán utoljára az egész ország conscriptiojának tabelláji, a' mellyek aztán egy okos Politicusnak kezében sok jó rendeléseknek sinórmértékei fognak lenni, sok hibákat felfedezni, és azoknak megorvoslására utat mutatni.

§. 126.

A' haszna az illyen conscriptio tabellájának (csak a' nevezetesebbeket számlálván elő) lehet a' következendő: Ebből lehet látni az egész országban lévő lakosok számát, a' districtusok vagy vármegyék közt az impopulatio arányát, a' házasok számát és a' nőtelenekhez való arányát, a' vallások különbsége szerént, a' lakosok egymás közt való proportióját, a' lakosok számát, hivataljok, foglalatosságok különbsége szerént, a' nevekedését, vagy megfogyását a' lakosok számának mind általjában, mind életek ideje különbsége szerént. Mindezeknek tudásából már sokféle haszon származhat; p. o. a' nép száma tudása, annak különböző foglalatossága szerént szükséges annak meg-

határozására: ha valljon a' mesteremberek, hivatalban lévők illendő arányban vagynak e a' földmivelőkhöz, szükséges annak tudása az ország jövedelmének meghatározására nézve.

A' házasok száma esztendőnként megmutatja azoknak vagy szaporodását, vagy megfogyását. Ha megfogyott a' számok, természet szerént ez arra ád alkalmatosságot, hogy annak az oka kikerestessék: ha valljon a' szükség, vagy drágaság e az oka, vagy a' sok katonaság, papság, vagy a' sok cselédtartás. A' kitalált okok vezetik aztán a' Politicust azon eszközökre, mellyek által az illyen fogyatkozásokat orvosolni lehet.

Ha a' nagy halandóság miatt szemlátomást fogy a' lakosok száma, jele annak, hogy a' lakosoknak vagy erkölcse vesztegetődött meg, vagy az egészség fentartására semmi vigyázat sincs, vagy másképen, p. o. a' kivándorlás, kiköltözés által fogy meg a' lakosok száma, annak az az oka, hogy nincs elég mód az országban a' lakosok élelmének keresésére, vagy felette nagy az adó, vagy másforma elnyomattatások, vagy netalán vallásbéli üldözések is vagynak az országban.

A' születtek száma az erkölcsiséget (moralitást) megmutatja, ha fel van jegyezve, hogy hányadik a' fattyu gyermek; p. o. Lipcsében, Castelben minden 5-dik vagy 6-dik.

Ha az illyen tabellák bizonyos időszakaszokban, p. o. minden 5-dik esztendőben kinyomtat-

tatnak, sok hasznos okoskodásra és jó rendelésekre fognak alkalmatosságot szolgáltatni.

§. 127.

Utóljára az illyen conscriptiókból történhető hibák egy cseppet sem gyengíthetik meg az illyen tabellák becses voltát, annyival inkább, hogy nagyobb részént ollyanok azok a' hibák, a' mellyeknek elejét lehet venni, igy p. o. azt mondják: A' felszámlálásból nem lehet kitanúlni a' lakosok számát; mert közönségesen a' katonákat nem szokták közzéjek számlálni; ismét más hiba; mert az idegen utazókat is közikbe számlálják. De mi könnyebb, mint ezen hibákat eltávoztatni, a' katonákat öszveiratni, az idegen utazókat pedig az öszveirásból kihagyni. A' mi pedig a' legnagyobb akadályt illeti, hogy a' köznép félvén attól, hogy a' conscriptiónak a' következése terhének és adójának nevelése, a' conscriptio alkalmatosságával sokat eltagad: ez az igaz, a' conscriptio kezdetében egyszer kétszer megeshetik; de idővel az illyen gyanakodását le fogja tenni, és a' következendő conscriptiók mind tökéletesebbek fognak lenni.

A' lakosok felszámlálásából tehát legbizonyosabban lehet a' nép számát megtudni. *Melon* azt mondja: a' Politica arithmeticából a' lakosoknak a' lehető (possibilis) felszámlálásból valóságos száma jön ki.

§. 128.

A' második fő dolog az impopulatio Politicájában az, hogy a' lakosok száma meg ne fogyjon. E' tekintetben arra nézve kell jó rendeléseknek lenni, hogy azon akadályok háríttassanak el, mellyek miatt megfogy a' lakosok valóságos száma, készakartva egy társaságban sem fogyasztják a' hazafiak a' lakosok számát; de mégis, ha azt gondolóra veszi az ember, a' mit tapasztalás után tudnak, hogy 1000 született gyermekek közűl 10 esztendő múlva 418, sőt más tapasztalás szerént 460 hal meg, ide számlálván már azokat is, a' kik holtan születtek e' világra, kiknek számát 1000 közűl 37, vagy 47-re, mások 48, vagy 50-re, sőt némellyek 54-re teszik, mégis megfoghatatlannak látszik az, hogy ez a' rendkivűlvaló nagy halandóság a' természet rendes utján történnék, és azt nem inkább a' megvesztegetett szokás és élet módja okozná, melly az embereket magokat is, de azoknak maradékát még jobban elgyengíti. A' londoni jegyzések szerént convulsióban 's fogjövésben most 3-szor több gyermekek halnak meg, mint ez előtt 100 esztendővel, Berlinben, Vratislaviában is ugyanazt tapasztalták.

§. 129.

Az illyen 's ezekhez hasonló több titkos utakon kivűl vagynak más szembetűnőbb okok is,

a' mellyek miatt megfogy a' lakosok valóságos száma; illyenek:

1-ör. A' vigyázatlanság. Angliában felszámlálták, hogy 1686 esztendőtől fogva 1790-ig, és igy 104 esztendő elforgása alatt a' vigyázatlanság miatt éjtszaka agyonnyomott gyermekek száma 42000 ment. Svécziában 650-re teszik esztendőnként az éjjel agyonnyomott gyermekeknek számát, másutt is, a' hol az illyenek számát szorgalmatosan jegyzik, sokra szokott menni.

§. 130.

2-or. A' gondatlanság által. A' régi időkben igen kevés gond volt az ollyan szerencsétlenek felélesztésére, kik vagy vizbe holtak, vagy valamelly gőzben megfultak, vagy fagytak, vagy felakasztották magokat, sőt az illyen szerencsétlenekre nézve többnyire a' köz szokás az volt, hogy az illyenekhez mindaddig senki sem nyúlt, valamig csak törvényes *láttalálmány* (visum repertum) nem készült rólok, melly míg végbemehetett, addig az a' kis életerő is, a' mi még bennek lehetett, és a' mellyet szorgalmatos gondoskodás által még talán jobban is fel lehetett volna ébreszteni, belőlök egészen kienyészett. Az illyen gondatlanság, vagy a' szükséges eszközöknek nemléte mennyi emberektől foszthatja meg a' köztársaságot, megtetszik a' következendő példából: Londonban 1774-ben állott fel egy társaság az *Emberiség tár-*

sasága nevezete alatt, mellynek első kezdete avvagy eredete e' volt: *Pogan* nevezetű doctor az amsterdami tudós társaság munkájából lefordítván a' vizbefultakkal való bánás módját, ez által indítódott fel *Haves* doctor, hogy erre a' végre egy társaságot állítson fel. Ezen intézetnek megkivántató helyet kért Londonban. E' társaság mindennek egy emlékeztető pénzt ád, a' ki valamelly illyen szerencsétlennek életét megmenti. Igy adott a' cumberlandi herczegnek, a' ki egy aszszonyt a' Temse vizéből maga szabadított ki. A' király a' protectora ennek a' társaságnak, és egy emlékeztető pénz adódott a' királynak is azért, hogy ezen intézetnek helyet adott, a' hol egy épületben minden szükséges eszközök találtatnak az illyen szerencsétlenek felélesztésére. Doctor Haves 1796-ban nyomtattatta ki ezen társaságnak 10 esztendei történetét 1774—1784-ig, mellyből kitetszik, hogy 10 esztendő alatt e' társaság 3000 személy életét mentette meg.

§. 131.

3-or. Megfogy a' lakosok száma, hogyha nincsenek az országban tanúlt orvosok, sebgyógyítók és bábák, vagy ha igen kevés számmal vagynak. Az illyen környűllállásban az uralkodó ragadó nyavalyák felette nagy pusztítást tehetnek. Az ebből következhető kárnak eltávoztatására szükséges tehát, hogy legyenek jól készült doctorok,

seborvosok és tanúlt bábák, még pedig az ország nagyságához képest elegendő számmal. Nem kell megengedni, hogy holmi tudatlan emberek titkos orvosságaik által sok számú lakosoktól megfosszák az országot; nem kell azt megengedni, a' mi még nem rég az ideje, hogy történt, hogy egy altonai *Menade* nevezetű czipőfoltozó doctori diplomát kapott a' grajzvaldi universitástól. Bécsről azon jegyzést teszik, hogy a' külső városokban mindjárt kevesebb emberek halnának meg, ha a' doctorok közűl többen laknának a' külső városokban.

§. 132.

4-er. Megfogy a' lakosok száma, a' már sok helyen elhatalmazott rosz szokás miatt: hogy t. i. sok anyák kényességből nem akarják szoptatni gyermekeiket, erőszakot tévén a' természeten és az édesanyai indulaton; hanem dajkára bizzák azoknak szoptatását. Mig valamelly nemzet meg nem vesztegetődik, addig az anyák fő kötelességeknek tartják gyermekeik szoptatását, sőt addig a' köz vélekedés szerént megalacsonyítja az magát, a' ki szoptató dajkának áll. *Demosthenes* beszéli egy aszszony felöl, hogy a' törvény elébe idéztetvén azért, hogy pénzért szoptató dajkának állott volna, egyedűl csak szegénysége mentette ki a' kiszabott büntetés alól, hogy illy megalacsonyító hivatalt válalt magára. *Tacitus* azt dicséri a' régi nemzetekben, hogy nem bizzák gyermekeik szop-

tatását dajkákra. A' mint idővel a' nemzet megromlik: ugy e' részben is a' szokás megváltozik. Igy volt ez még a' régi nemzeteknél is: a' Zsidóknál, Görögöknél, kiknél nevezetesen voltak a' lacedemonbéli dajkák, a' Rómaiaknál is, a' kiknél a' tehetősebbek egy gyermek mellett több dajkákat is tartottak. Igy terjedt el e' helytelen szokás más nemzeteknél is, mellynek káros következései vagynak mind az anyákra magokra, mind az illyen dajkák által szoptatott gyermekekre nézve. A' mi az anyákat magokat illeti: *Deparcieux* és *Levret* a' holtak tabellájiból azt jegyezték meg, hogy sokkal többen halnak meg az ollyan anyák közűl, kik nem magok szoptatják gyermekeiket, mint azok közűl, kik magok szoptatják. A' mi pedig az illyen szerencsétlen gyermekeket illeti, kiket fogadott dajkák szoptattak, ezek közűl is sokkal többen halnak meg, mint azok közűl, kik tulajdon annyok tejét szopták. Ugy tapasztalták, hogy ugy van ezeknek száma amazokéhoz, mint 3 az 5-höz. Ha ezer anya tejét szopott gyermekek közűl 300 hal meg, akkor ezer dajka tejét szopott gyermek közűl 500 szokott meghalni, a' minek természet szerént ugy kell lenni, minthogy a' fogadott dajka ritka viseli jól gondját a' gyermeknek. Minthogy mindazonáltal vagynak sok beteges gyenge anyák, sok csecsemők anyák nélkül maradnak, vagy sok anyák titkos nyavalyája miatt emésztő méreg van tejekben 's a' t. szükség lesz sok történetekben a'

dajkákra. E' végre kivált a' nagy városokban, a' hol főképen szükség van a' dajkákra, kell ollyan rendeléseknek, intézeteknek lenni, hol az illyen személyek szorosan megvizsgáltassanak, ha egészségesek e, nincs e valamelly ragadó nyavalyájok, továbbá ahoz értő doctoroknak azt is meg kell vizsgálni, ha valljon az ollyan személyek teje elegendő és alkalmatos e a' csecsemők táplálttatására. Dicséretet és követést érdemelnek kiváltképen a' párisi és stokholmi intézetek, hol minden dajkaságra szándékozó aszszony köteles magát az arra kirendelt személyek előtt, vagy intézetnél jelenteni, kik megitélik, ha alkalmatos e arra vagy nem, és a' szerént adnak bizonyságlevelet.

§. 133.

5-ör. Megfogy a' lakosok száma a' különbféle szerencsétlen történetek által, mellyek közül a' nevezetessebbek a' *szükség* és *drágaság* az országban. Azonkivűl, hogy az illyen szűk esztendőkben rendszerént sokkal kevesebb szokott lenni a' házasok száma, kivált ha a' szükség és drágaság nagyobb, az ebből származott éhség sok hasznos tagjaitól megfosztja az országot; gyakran nagyobb pusztítást tehet, mint a' pestis. 1771 és 1772-ben Németországban nagy szükség lévén, Saxonia a' maga lakosai közül 150 ezeret vesztett el. Az illyen pusztító éhségbol származható rettenetes károknak eltávoztatására magazinumokat kell

felállítani, a' mellyekből a' bővebb esztendőkben a' feleslegvaló életet felszedvén, a' szükség ellen jókor kell gondolkozni. Illyen szerencsétlen történet valamelly országra nézve a' *pestis*, a' melly felől több szerencsétlen történetekből a' tapasztalás után tudjuk, hogy a' pestis mérge nem mindenkor egyformán pusztító, néha $\frac{1}{12}$ részét, néha $\frac{1}{2}$., néha pedig a' lakosoknak felét is elpusztitja. Illyen pusztító volt, a' mint megjegyezték, 1346-ban IV-dik *Károly* császár alatt, a' mikor a' lakosoknak fele kihalt. Továbbá az is bizonyos, hogy a' jó és szoros rendelések által a' pestis terjedését hathatósan lehet akadályoztatni; a' szükséges rendelésekről már feljebb volt szó. *Derham* a' maga Physico-Theologiájában a' pestist szükségesnek tartja; mert azt mondja: különben az emberi nem nagyon megszaporodnék, 's e' tekintetben az ázsiai tartományokat, a' hol a' pestis kiváltképen szokott uralkodni, hozza fel például. De igen roszúl mondja; mert ezeknek az ázsiai tartományoknak igen kevés a' lakosok. Tudni való dolog, hogy nagyságához képest kevés a' török birodalom lakosa. — Illyen pusztító nyavalya a' *himlő*, melly mintegy 1000 esztendeje lehet, hogy esmeretes Európában. Tapasztalás után tudják, hogy 1000 holt között 80 hal meg a' rendszerént való himlő által, vagy $\frac{1}{12}$ része az embereknek, 100 ezer holt közűl tehát 8 ezer. A' természeti himlő béoltása után úgy tapasztalták, hogy 300 béoltott

gyermekek közül igen csak egy hal meg; a' mikor tehát 100 ezer holtak közt 8 ezer a' természeti himlőben hal meg, akkor ha mind béoltatták volna a' gyermekekbe a' természeti himlőt, csak 333 halna meg, és igy 7666 gyermek életben maradna, következésképen 24-szerte kevesebben halnának meg. Az újabb időkben pedig Angliában Doctor *Jenner Eduárd* még bizonyosabb módját találta ezen pusztitó nyavalya kiirtásának, mellyet a' vad nemzetek is két kézzel fogadnak: a' tehénhimlőnek béóltása által, mellyben egy se hal meg. A' természeti himlő, és valamint ma a' tehénhimlő béóltásának találkoznak elég ellenségi. Ezt mondják ugyanis: az isteni gondviselés kísértése, a' béóltás által veszedelemre tenni ki a' gyermeket. — Veszedelemre az igaz nem kell készakartva kitenni a' gyermeket, de az okosság tanitja, hogy a' két rosz közül, a' mellyet el nem lehet kerűlni, a' kisebbet kell választani. A' tapasztalás tanitja, hogy a' himlőn csaknem minden embernek keresztűl kell menni, valamint azt is a' tapasztalásból tudják, hogy a' béóltás után, és a' természeti himlőkben megholtak ugy vannak egymáshoz, mint 1 a' 24-hez, ésigy 24-szer nagyobb a' reménység, hogy meg nem hal a' gyermek a' himlőben a' béóltás után. Sok szülék azt mondják, hogy meg nem nyugtathatnák magokat, ha a' béóltás után épen az ő gyermekek halna meg. Hát akkor hogyan nyugtathatják meg magokat, ha a' természeti

himlőben meghal, nem élvén azon eszközökkel, mellyeknél fogva nagyobb bátorságba lehetett volna magokat helyheztetni? Azonban ha az nyughatatlankodtatja őket, hogy fogják magokat megnyugtatni, midőn leányokat férjhez adják? Ez által nagyobb veszedelemre teszik ki azokat, mint mikor gyermekeikbe a' himlőt béóltották. Ugyanis úgy tapasztalták, hogy 1000 holt közt 8 aszszony találkozott, kik gyermekszülésben haltak meg, ha már a' nem különbsége szerént felosztják a' megholtak számát, 500 lesz a' férjfi, 500 az aszszony. Az aszszonyok közül is kihagyván még a' leányokat és öreg aszszonyokat, még kevesebb fog a' szülő aszszonyok száma lenni; 's e' szerént sokkal nagyobb a' közülök megholtaké. Lipcsében ugy tapasztalták, hogy minden 60, vagy 70 szülő aszszony közűl egy gyermekágyban hal meg. A' természeti himlővel béóltottak közűl 300 közűl egy, és igy a' veszedelem 3-szor 's 4-szerte nagyobb a' szülő aszszonyokra nézve. Hogy nyugtathatják meg magokat azok, kik hajókázásra adják magokat, kik közűl minden 10 vagy 15-ik meghal?

§. 134.

6-or. Megfogy a' lakosok száma, a' *sok hadakozások által.* Közönségesen úgy számlálják, hogy a' táborba kiszállott katonaság közűl minden esztendőben, haszinte nagy ütközetek nem esnek

és várostrómlások nincsenek is, minden 8-dik meghal a' sok strapatia és betegség által. A' török háborúban 1789-ben 250 ezer katonaság közzűl megbetegedett 172386 legény, és ezek közűl meghalt 33643. A' hét esztendős háborúban Angliában 180000 hajóslegény volt szolgálatban, kik közűl 133000 halt meg. Hát ha még nagyobb ütkezetek is vagynak, úgy mennyin vesztik el életeket? Prussia a' hét esztendős háborúban 500000 embert vesztett el. Sőt ha a' folytatott háborúk győzedelmesek is, mégis többnyire sok emberveszteséggel vagynak öszvekötve. XIV. *Lajos* alatt ugy találták, hogy az elfoglalt tartományok lakosainak száma nem ment annyira, a' mennyi ember elveszett az ütközetben. Ugyanis, a' mint felvetették, 250000 léleknél nem ment többre azon tartományok lakosa, a' mellyeket nyert, elesett pedig az alatta folytatott háborúkban mintegy 800000 ember. Neveli pedig még az országoknak a' háborúkból következett nagy kárát az is:

1-ör. Hogy illyenkor a' házasok, következésképen a' születtek száma is szembetűnőképen megfogy, a' feljebb említett 1789. esztendőben az austriai örökös tartományokban (Gallicziát is ideszámlálván) az új házasok száma 184426, a' születteké pedig 48014-el volt kevesebb, mint 1784ben.

2-or. Neveli az, hogy épen azok, kik a' hadban elesnek, nagyobb részént a' nemzet színét szokták lenni; minthogy katonának a' magosabba-

kat és egészségesebbeket szokták válogatni, és *Frank* azt jegyzi meg a' maga Medica Politiájában, hogy a' nemzet elalyasítására semmi sincs olly hathatós eszköz, mint az, hogy a' nemzet szine válogatódik katonáknak, ha azoknak nem szabad házasodni; hát ha még szerencsétlen is a' folytatott háború, úgy az elesett katonákon kivűl mennyi pusztulást szokott még maga után vonni. A' 15. században az úgy nevezett Lengyel-Prussiának lakosi a' német vitézrend ellen hadat indítván, 13 hadakozás után 20000 faluból csak 3100 maradt meg, a' többi elpusztúlt.

§. 135.

7-er. Megfogy a' lakosok száma, ha azok idegen nemzetekhez mennek katonáskodni, mint régen a' Helveták, vagy ha idegen nemzetnek eladatnak; vagy ha a' vallásért való üldözés miatt az országból seregestűl kiköltöznek. Érzette az illyen kiköltözéseknek káros voltát Francziaország a' Hugonották kiüzésével; a' salzburgi érsekség, a' honnét még nem nagyon rég az ideje, hogy mintegy 20000 lélek kiköltözött.

§. 136.

A' harmadik fő dolog az impopulatio Politicájában az, hogy a' lakosok száma szaporodjék. Nevekedni fog pedig a' lakosok száma:

1-ör. A' házasság elősegítése által. Már a' régi nemzetek is mindenképen igyekeztek azon, hogy a' nőtelenek száma fogyjon, részszerént a' reájok vetett teher által; részszerént a' rajtok végbevitt gyalázat által. Ellenben pedig a' házasságra kívánták serkentgetni különös jutalmak és privilegiumok által, mellyeket adtak a' házasoknak, a' szerént, a' mint több, vagy kevesebb gyermekeik voltak. Nevezetesen Lycurgus nevetségesekké tette őket. A' régi Rómaiaknál a' 12 tábla törvényei közt már a' volt: *Coelibes esse prohibento.* Augustus alatt pedig a' nőtelenekre bizonyos adó vettetett, mellyet *dos uxoriá*-nak, vagy csak *uxorium*-nak neveztek. Ellenben pedig az ollyan civisek Rómában, a' kiknek 3 gyermekeik voltak, minden őrállástól mentek voltak. A' ki ifiúsága miatt nem érhetett még el valami hivatalt, hogy azt annál hamarább elérhesse, annyival kevesebb esztendőre juthatott ahoz, a' mennyi gyermekei voltak. A' kinek 3 gyermeke volt, semmi követségbe sem volt köteles többé menni. A' kinek 5 volt, minden személybéli terhektől felszabadúlt, ha pedig 13 volt, minden civilis terhektől egészen ment volt. De az illyen törvények, rendelések és szokások mindig azt mutatják, hogy az ollyan helyen, a' hol ezek divatoznak, a' házasságnak egy vagy más akadályai vagynak, a' mellyek miatt magok az illyen rendelések és törvények is haszontalanok és sikeretlenek, mig ezen aka-

dályok el nem hárittatnak, mellyek elhárittatván, az illyen rendelések többé nem lesznek szükségesek. Így a' *Caesar* és *Augustus* a' nőtelenek ellen tett kemény törvényeinek nem volt semmi sikere. *Dio Cassius* beszéli, hogy Augustus a' római Equeseket öszvehivatván, 's intvén őket a' házas életre, mint hazafiui kötelességre, két oldalra állította őket, az egyikre a' házasokat, a' másikra a' nőteleneket, a' nőtelenek sokkal többen voltak, 's ezek közt volt a' két Consul is *Pappia és Poppeus.* Hogy ennyi volt a' nőtelenek száma, és hogy a' nőtelenek ellen tett törvényeknek nem volt haszna, annak oka a' volt, hogy a' nép erkölcse már akkor nagyon megvesztegettetett, és a' házasok könnyen elválhattak egymástól. Ha egy gazdag római asszonynak akkor nem tetszett a' férje, odahagyta, 's mást keresett magának. Volt példa reá, hogy egy hónap alatt 10-szer is férjhez ment különbözőkhöz. Természet szerént az illyen feslett házassági életre egyik férjfi sem örömest adta magát, akármicsoda kemények voltak is a' nőtelenek ellen tett törvények. Így van a' többi akadályokra nézve is a' dolog; haszontalanok mindaddig a' házasok szaporitására a' nőtelenek ellen tett törvények, valamíg magok az akadályok el nem hárittatnak. Ha az ország lakosainak különbféle mód, alkalmatosság adódik élelmek keresésére, ha nem zsaroltatnak, erejek felett nem terheltetnek, vallások, vagyonjok bátor-

ságban van, ollyan helyen a' házasok száma magában fog nevekedni mindaddig, míg a' lakosok szaporodása maga magának nem fog határt vetni; mert nagyon szaporodván a' lakosok, mindjárt nehezebb lesz az élés módja, fogyni fog a' házasok száma. Ollyan helyen tehát, a' hol boldogságot és csendességet érez a' lakos, magában szaporodik a' házasok száma, csak a' házasságot keresett akadályokkal ne hátráltassák. Így p. o. azoktól, kik házasodni akarnak, adót ne kívánjanak, mint Dániában, vagy törvény által ne akadályoztassanak, mint volt p. o. a' berheimi grófságban Németországban, a' hol ez előtt törvény volt, hogy a' leány 20 esztendőnél előbb férjhez nem mehetett, a' legény 25 esztendőnél hamarább meg nem házasodhatott, vagy hogy pedig nem szabad megházasodni, mig bizonyos számú élőfákat nem plántál és nem nevel.

§. 137.

2-or. Szaporittatik a' lakosok száma új lakosok, vagy gyarmatok (coloniák) által. Az illyen gyarmatokra nézve az a' kérdés szokott fenforogni: ha valljon az idegen országról jött gyarmatok által jobb e a' lakosok számát szaporítani, vagy magából az országból? Látni való, hogy e' kérdést nem az ollyan országra nézve lehet feltenni, a' mellyik vagy éhség, vagy döghalál, vagy pusztító háborúk miatt pusztúlt-ki, mert illyenkor

sok idő mulva lehetne magából az országból bétölteni az illyen pusztaságokat. Így ha Prussia a' maga puszta helyeit a' Salzburgból kiköltözött gyarmatok által nem töltette volna bé, sok idő tölt volna abba el, mig magából megnépesithette volna azt. Illyenkor tehát, a' mikor valamelly rendkivűlvaló okon az országnak némelly részében nagy a' pusztulás, az idegen országról jött gyarmatok hasznosok lehetnek, és elő is mehetnek, ha dolgos és szorgalmatos emberekből állanak, nem is a' külső országi tudósokról, mesteremberekről, fabrikásokról van itt kérdés; mert az illyeneknek az országba való befogadása mindig hasznos; nincs ollyan népes ország, a' hol az illyeneket azonnal be ne lehetne fogadni; nem is az ollyan idegenekről tevődik fel ez a' kérdés, kik vallások szabad gyakorlásában háborgattatván költöznek ki valamelly országból, a' kik magok költségén akarnak valamelly országban megtelepedni; az illyenek igen hasznos lakosai lehetnek az országnak; hanem ezen kérdést az ollyan országról lehet feltenni, mellyben a' pusztaság nem nagy; de mégis csakugyan a' lakosok száma szaporodhat, és az ollyan gyarmatokról, mellyeknek béhozására és megtelepítésére magának az országnak kell sok költséget tenni. Az illyen történetekben mindaddig, valamig csak lehet, mindig jobb és hasznosabb az illyen helyekre az ország lakosaiból telepíteni, mert az illyenek ritkán és igen sokára, a'

3. vagy 4-dik generatióban fognak azon hely climájához, az ott való idők változásához szokni, nagy részént ki fognak halni; azonban az illyen idegen gyarmatok öszveszerzésére sok munka és fáradság, azoknak általszállítására és megtelepítésére sok költség kivántatik. Továbbá mikor az illyen idegen országi gyarmatokat keresve keresik, jutalmak által akarják a' kiköltözésre reá venni, nagyon kétséges, ha valljon az illyenek, a' kik reá adják magokat, hasznos lakosok fognak e lenni? A' jó szorgalmatos lakos nem könnyen hagyja oda hazáját, többnyire csak korhel része a' lakosoknak, a' kik hazájokból kivándorlanak, az illyenek mig az ország költségén tartódnak, addig csak jól megy a' dolog; de mihelyt a' magok munkája után kell élniek, vagy viszszaszöknek, vagy az országnak terhére fognak lenni, a' reájok tett költség egészen el fog veszni. Meddig lehessen pedig azt reményleni, hogy valamelly országban a' maga lakosi közül fognak az illyen helyekre gyarmatok telni, azt megmutatja az esztendőnként házasodók száma és a' lakosok száma közt való arány. Ha csak 100, annyival inkább ha még több élő személyek közül egy lép házasságra, jele, hogy későn házasodnak az emberek, és hogy elég ifjú ember van, a' ki örömest megházasodnék, mihelyt módja volna benne; söt ha 100 élő személyek közül volna is egy házasság: mégis ollyankor is mindég nagyobb haszonnal és előmenetel-

lel lehet várni az illyen helyeknek belőlről a' hazafiak közül való megnépesedését, mindaddig, mig az új házasok száma az élők számához ollyan arányban nem lesz, hogy már 60 élők közül lép egy pár a' házassági életre.

III-dik SZAKASZ.

A' polgári társaságnak megvilágosodásáról.

§. 138.

Mentűl okosabbak, mentűl értelmesebbek, és mentűl jobb erkölcsök van a' polgári társaság tagjainak, annál boldogabb mind a' társaság, mind egyenként annak lakosi: szükség tehát mindezeknek előmozdítására a' köztársaságokban jó rendeléseknek lenni. Leghathatósabb eszközök pedig ennek előmozdítására a' *vallás*, *nevelés* és a' *tudományok*.

§. 139.

Legelső eszköz tehát a' vallás, mellyre nézve a' polgári társaságnak fő czélja ez, hogy a' társaságban minden tagoknak vallások légyen. Itt a' társaság nem a' vallások különböző nemét veszi gondolóra, nem arra vigyáz, hogy a' társaság tagjai mind egy vallást valljanak; hanem csak arra, hogy a' társaság tagjainak ollyan vallások légyen, a' melly a' polgári társaság czélját előmozdítja, és azzal nem ellenkezik.

Ez okon tehát, a' ki minden vallást megvet, az ollyan ember a' polgári társaság tagja nem lehet; mert a' ki az Istent, az isteni gondviselést, jövendő életet nem hiszi, az ollyan emberrel nem bátorságos egy társaságban élni, az illyen ember igéretének, esküvésének nincsen semmi kötelező ereje, a' jóra nincsen elég hathatós inditó oka, a' legnagyobb gonoszságnak végbevitelére is könnyen reá adhatja magát.

Igy továbbá az ollyanok sem lehetnek a' társaság tagjai, kiknek van ugyan vallások, de a' társaságra nézve káros principiumaik vagynak; mint p. o. *Epiphanius* írja az Ebionokról, hogy a' munkát véteknek tartották, vagy ha a' Stoicusok után valaki a' maga megölését nem tartaná vétkes dolognak.

Minthogy tehát a' vallás a' polgári társaságra nézve elmúlhatatlanúl szükséges, a' társaságnak szoros kötelessége arról gondoskodni, hogy a' vallás az embereknek taníttassék, még pedig minden vallás, a' mi a' társaság czéljával nem ellenkezik, sőt azt előmozdítja, egyformán megérdemli a' társaságnak e' részben való figyelmetességét.

Általjában a' vallás közönséges tanulása mindenekre nézve szükséges, mellyre nézve a' vallás tanítójinak elegendő számmal kell lenni, kiváltképen pedig, minthogy a' közönséges emberekre nézve a' vallás tanitása által a' nevelésben való fogyatkozást is ki kell pótolni; ez okon világos,

hogy a' szegény embereknek nagy fogyatkozására van az, ha az ollyan vallásbéli igazságok nem helyben taníttatnak, hanem azoknak halgatásáért másuva, néha meszszire is kell menni; minthogy pedig az illyen fogyatkozásoknak gyakran az szokott oka lenni, hogy az illyen helységek elégtelenek az illyen lelki tanitók tartására, e' fogyatkozást a' társaságnak kell kipótolni.

§. 140.

A' vallás után a' nevelés az kiváltképen, a' mi az emberek erkölcseit formálja. A' gyermekek nevelése ugyan, tulajdonképen szólván, a' szülék kötelessége; de minthogy a' nevelésnek nemcsak az a' czélja, hogy gyermekeket, vagy familia tagját; hanem egyszersmind polgárt formáljon, ebből világos, hogy a' nevelést nem lehet egyedül a' privátusok szabad tetszésére bizni.

Minthogy tehát a' nevelés elejinte a' szülék gondviselése alatt kezdődik, és már azon esztendőkben részszerént a' szülék tudatlanságából, részszerént gondatlanságából felette sok károk következnek, mind egészségekre, mind erkölcsökre nézve ez okon szükség a' szüléket kötelességekre megtanitani, 's szorosan arra vigyázni, hogy kötelességeiknek a' nevelés elsőbb esztendejiben eleget tesznek e? A' kik e' kötelességnek végbevitelében restek volnának, azokat kínszeríteni; a' kik pedig megvesztegetett erkölcsök miatt alkalmatlanok vol-

nának, azoktól gyermekeiket el kellene venni, és magoknak az illyen szüléknek költségén jobban kellene nevelni.

Minekutána a' gyermekek egynéhány esztendő mulva felnevekednek, testekben erősödnek, elmebéli tehetségeik kezdenek kifejtődni, a' nevelésben tovább kell menni, és a' tanitás által jövendőbéli állapotjokhoz képest kell formálni.

Ez a' gyermekek tanitása részszerént ugy szokott megesni, hogy a' szülék gyermekeiket házoknál tanittatják, részszerént pedig úgy, hogy a' közönséges oskolába jártatják, és ott tanulnak. A' mi a' házaknál való tanitást és nevelést illeti, haszintén azt általjában állítani nem lehet is, hogy a' társaság az atyai jusnak megsértése nélkül kínszeríthetné a' szüléket arra, hogy gyermekeiket a' közönséges oskolákban neveljék: mindazonáltal annyi bizonyos, hogy a' közönséges oskolákban való neveltetésből és tanitásból sok helyen hasznok következnek, mellyeket a' háznál való nevelés által el nem lehet érni, és azt sem lehet továbbá tagadni, hogy csakugyan az illyen háznál való nevelésre és tanitásra nézve is szoros vigyázatnak kell lenni, hogy az által a' társaságnak hasznos polgári neveltessenek.

§. 141.

A' mi pedig a' köz oskolákat és az azokban való tanitást illeti, azokra nézve kiváltképen azon

kell igyekezni, hogy kisebb és nagyobb oskolák elegendő számmal legyenek, mellyekben kiváltképen az taníttassék, a' minek jövendőben a' tanulók közül kiki a' maga állapotjához képest legtöbb hasznát veheti, minthogy t. i. a' polgári társaság tagjai különböző rendű és állapotú emberekből állanak, azért ezek nevelésének különbözőknek kell lenni, másképen kell a' földmivelőt nevelni, másképp a' jövendőbéli mesterembert, másképp azt, a' ki a' tudósok classisába fog tartozni: szükséges tehát:

1-ör. Hogy elegendő falusi oskolák legyenek a' falusi gyermekek számára, mellyekből senki a' miatt, hogy szegény és nem fizethet, ki ne rekesztessék, és minden szüle tartozzék a' maga gyermekét ide felküldeni, a' hol az olvasásban, irásban, számvetésben, vallásban, a' földmivelésre szükséges dolgokra, a' haza és emberek eránt való kötelességre tanittassanak, a' melly dolgoknak jövendőben hasznát fogják venni. Az illyen oskolákat nevezik *industria*-oskoláknak, a' mellyeket a' rend szerént való falusi oskolákkal hasznosan öszve lehet kötni. Tudni való dolog ugyanis, hogy a' gyermekek azon hoszú idő alatt, mig az illyen oskolákban vagynak, csak kevés ideig vagynak foglalatosságban, sok üres idejek marad, a' mikor vagy semmit, vagy roszat csinálnak, az illyen időt hasznosan tölthetik az illyen hasznos dolgoknak és munkáknak tanulásával és gyakorlásával.

2-or. Minthogy pedig sokan a' társaság tagjai közül jövendőben nem földmivelők, hanem mesteremberek, kereskedők fognak lenni, ezekre nézve a' városokban kell ollyan oskoláknak lenni, a' hol ezek az olvasáson, íráson, valláson kivűl jövendőbéli állapotjokhoz képest a' nékik szükséges dolgokat tanúlhassák; p. o. a' mesterségek felől valamelly esméretet szerezhessenek magoknak, földleirást, rajzolást, feljebb való számvetést, erőműtudományt (mechanikát), kereskedést és némelly szükségesebb nyelveket is tanúlhassanak, az illyen oskolákat *real*-oskoláknak nevezik.

§. 142.

Lesznek pedig ollyanok is sokan, a' kiknek jövendőbéli állapotjok megkivánja, hogy tudományokat nagyobbra neveljék, sok ugyanis közhivatalra igyekszik, sok pap, katona, törvénytudó, orvos, mindenik a' maga nemében tudós ember akar lenni, mindezeknek formáltatására tehát kisebb 's nagyobb oskoláknak, gymnasiumoknak, academiáknak és universitásoknak kell lenni, az ország nagyságához 's a' lakosok számához képest illendő számmal.

§. 143.

Minekutána a' polgári társaság tagjainak különbféle állapotjához képest jó és elegendő közönséges oskolák vagynak, arra kell szorgalmatosan

vigyázni, hogy ezen boldogságot a' szülék hasznokra fordítsák, és gyermekeiket tanittassák. A' mi a' közönséges falusi oskolákat illeti, minthogy itten a' köznépnek elmúlhatatlanúl szükséges dolgok tanittatnak, ez okon általjában lehet arra minden szüléket kínszeríteni, hogy gyermekeiket az oskolába jártassák. A' melly czélnak elérésére Austriában az van rendelve, hogy senkit semmi mesterségre fel nem fogadnak, ha csak bizonyságlevele nincs arról, hogy oskolába járt: a' falusi emberre nézve pedig az a' rendelés, hogy addig meg nem esketik, mig hasonló bizonyságlevelet nem tud mutatni.

§. 144.

A' mi pedig a' felsőbb oskolákat, vagy tudományokat illeti, azoknak tanulására általjában nem lehet a' polgári társaság tagjait kötelezni, hanem minthogy minden hivatalok a' magok tisztének kiterjedéséhez képest bizonyos tudományok tanulását megkivánják, tehát azt szorosan meg lehet kivánni, hogy a' ki valamelly hivatalra vágyódik, az azon hivatalnak viselésére 's folytatására szükséges tudományokat tudja és értse, a' mi mind azért szükséges, hogy a' hivatalokra annyival alkalmatosabb emberek készüljenek, mind pedig, hogy az illyenekből a' tudományoknak kedvellői és azoknak előmozditói származzanak, mert rendszerént a' kik tudomány nélkül mennek va-

lamelly hivatalra, a' tudományokat szükségteleneknek tartják, és a' megvilágosodásnak ellenségei.

§. 145.

Minthogy pedig a' megvilágosodásnak, a' tudományoknak egy leghathatósabb előmozdító eszköze a' könyvek olvasása; de más részről ugyanezen eszköz által sok károkat lehet tenni, szükséges ollyan rendeléseknek lenni, a' mellyek által ezen eszköznek haszna megmaradjon, a' belőle következhető kár pedig eltávoztatódjék: valamint tehát egyáltaljában minden könyveket káros volna megtiltani: ugy ellenben minden könyvek nyomtatását 's olvasását általjában megengedni a' polgári társaságra nézve felette veszedelmes lenne.

Találkoztak ugyan némellyek, a' kik azt állították, hogy általjában meg kell engedni minden könyveknek nyomtatását 's olvasását ez okokon:

1-ör. Hogy az emberek gondolatit határok közzé nem lehet szorítani? F. Az igaz, hogy az emberek gondolatit a' törvények nem regulázhatják, de mihelyt valaki a' maga gondolatját nem tartja magának, hanem másokkal közli, ez már cselekedet, és ha ez a' cselekedet kárt okozhat, p. o. a' társaság tagjait nyughatatlanokká teszi, fellázzasztja, erkölcsökben megvesztegeti, már vétkes cselekedet, a' mellyet nemcsak meg lehet a' törvények által tiltani, hanem szükséges is.

2-or. Azt mondják, hogy a' könyvek szabad nyomtatása 's olvasása kárt nem okozhat, mert ha igazság van benne, annak közönségessé való tétele hasznos; ha pedig helytelen dolgok vagynak benne, azokat könnyű megczáfolni? F. Általjában az sem igaz, hogy ha igazság van a' könyvekben, azoknak közönségessé való tétele nem lehetne ártalmas; mert p. o. ki engedné meg, hogy a' különbféle mérgek készítése módjáról írt könyveket minden olvassa. A' mi pedig az ollyan könyveket illeti, mellyekben képtelen dolgok, tévelygések, hazugságok vagynak, hogy azokat meg lehet czáfolni az igaz; de azért addig is, míg megczáfoltatnának, veszedelmesek lehetnek. Egy lázzasztó írás minekelőtte megczáfoltatnék, zenebonát indíthat, más ismét addig sokaknak erkölcsét megveszteget-heti. Ez tehát csak annyi volna, mintha a' tűzre való gondosságot, vagy vigyázást szükségtelennek tartanák azért, mert a' tüzet, ha kiüt is, el lehet oltani.

Ámbár tehát sok védelmezői voltak ezen vélekedésnek, hogy általjában szabad légyen minden könyveket nyomtatni és olvasni, még is ez az általjában való szabadság egy országban sem állott fel, és csak abban van a' különbség, hogy nem minden országban ugyanazon módon van határok közzé szorítva; p. o. Angliában, Dániában, Franczia-országban szabad mindent kinyomtattatni; de úgy, hogy azért a' könyv írója, vagy nyomtatója

mindenkor kérdőre vonódhatik, és meg is büntetődhetik. Másutt pedig minekelőtte a' könyv irója munkáját nyomtattathatná, tartozik azt előbb censura alá adni és megvizsgáltatni: ha valljon szabados e azt kinyomtattatni, vagy nem? Már most hát csak az a' kérdés, hogy mellyik mód jobb ezek közűl? Bizonyosan az, a' melly által a' közönséges csendességet, rendet és a' jó erkölcsöket jobban fen lehet tartani, azonban más részről a' könyviróknak és könyvkereskedőknek bátorsága is nagyobb.

Hogy az ollyan könyveknek irói, a' mellyek által a' köz csendesség megháborítódik, a' polgárok nyughatatlanokká lesznek, és a' zenebona kiüt, vagy a' mellyeknek olvasása által a' lakosok lelki csendessége megháborítódik, vagy erkölcsök megvesztegetődik, hogy mondom az illyen könyveknek irói, vagy eladói kérdőre vonattassanak és meg is büntettessenek, ez a' már okozott kárt helyre nem hozhatja. Némellyek azt mondják, hogy az iró kezében a' penna ollyan, mint a' kés, mellyel mindaddig szabadon élhet, míg azzal mást meg nem sért; de valljon nem jobb e annak elejét venni, hogy pennájával mást meg ne sértsen, mint arra várni a' dolgot, hogy minekutána mást megsértett, akkor megbűntettessék.

De továbbá az illyen rendelés mellett sem a' könyv irói, sem annak eladói nem lehetnek bátorságban, mert mindég attól tarthatnak, hogy irá-

sokért kérdőre fognak vonatni, a' melly pedig gyakran megeshet, minthogy nemcsak gonosz szándékból, hanem tévelyedésből is írhat valaki ollyat, a' mellyért jobb lett volna először megintenni, hogy azt közönségessé ne tegye, mint közönségessé tévén, megbüntetni.

A' második mód tehát, t. i. a' melly szerént az illyen irások, minekelőtte kinyomtattatnának, megvizsgáltatnak, sokkal helyesebbnek látszik mind arra, hogy ez által a' polgárok csendessége fentartassék, erkölcsök meg ne vesztegetődjék, mind pedig hogy a' könyvek irói, nyomtatói nagyobb bátorságban legyenek; mert ha az illyen irás a' polgárok csendességére, vagy erkölcsére nézve veszedelmes lehet, annak kinyomtatása nem fog megengedődni; ha pedig a' könyv kinyomtatása a' censura után megengedődött, már a' könyviró és nyomtató bátorságban vagynak: ha pedig meg nem engedődött, úgy a' könyviró és nyomtató méltán kérdésre vonattathatnak és meg is büntettethetnek, mert a' tilalom ellen cselekedtek. A' censura tehát az, a' melly által meg lehet akadályoztatni, hogy a' káros és veszedelmes könyvek a' közönség (publicum) kezébe ne menjenek, és kárt ne okozzanak.

§. 146.

Ezen censurának vigyázni kell részszerént azokra a' könyvekre, mellyek az országban nyomta-

tódnak, mellyekre nézve közönséges törvény az, hogy addig semmit sem szabad a' könyvnyomtatónak kinyomtatni, mig meg nem volt vizsgálva, és mellynek kinyomtatása a' censura által meg nem volt engedve; részszerént azokra a' könyvekre, mellyek külső országban nyomtatódtak, mellyekre nézve arra kell vigyázni, hogy a' könyvárosok az illyen könyveket addig meg ne vásárolják, míg azok meg nem vizsgáltatnak.

Minthogy pedig az illyen könyvek censurája a' néki adatott hatalommal viszsza is élhetne, gyakran a' hasznos könyvek terjedését is megakadályoztathatná, ez okon mind a' személyeket jól ki kell választani, a' kikre ez a' dolog bizódik, mind pedig helyes instructiókra lesz szükségek, a' mellyekhez kötelesek lesznek magokat alkalmaztatni.

A' személyekre nézve szükséges az, hogy ollyan emberek legyenek, kik a' tudományokat szeretik, és azoknak minden részeiben jártasok; de még ezek se függjenek egészen a' magok szabad akaratjától és tetszésétől, hanem bizonyos instructiójok légyen, mellyhez tartozzanak magokat alkalmaztatni, és úgy kell rendelve lenni, hogy az ő itélettételektől lehessen a' dolgot feljebb is vinni.

Továbbá szükséges lesz arra vigyázni, hogy az országban lévő könyvnyomtató-műhelyek titkon valamelly meg nem engedett könyvet ki ne nyomtassanak. Hogy pedig a' könyvárosok a' külső országon nyomtatott könyveket a' magok kárával az

országba bé ne hozzák, szükséges, hogy a' censura időről időre közölje velek az ollyan könyvek catalogusát, mellyek vagy egyáltaljában meg vannak tiltva, vagy pedig csak valamelly bizonyos meghatározások alatt, vagy a' mellyeknek olvasása csak bizonyos személyeknek van megengedve, hogy az illyen catalogus szerént tudhassák mihez alkalmaztatni magokat.

IV-dik SZAKASZ.

Az ország jövedelméről, mint az ország boldogságának előmozdító eszközéről.

§. 147.

A' polgári társaság boldogságának előmozdítására jövedelem kivántatik. Semmi sem volna könnyebb, mint az illyen jövedelmeket bészedni, ha a' polgári társaság szüksége mindenkor egyforma volna; ha azok, a' kik ezt a' jövedelmet fizetni tartoznak, a' magok tehetsége szerént igazán fizetnék, és utoljára ha azok, a' kik ezt a' jövedelmet bészedik, igazán szednék bé, abból semmit félre ne tennének. De minthogy mindezek gyakran másképen vagynak, azért sok nehézségeknek van alávetve ez a' része a' Politicának.

Egyébiránt pedig micsoda öszveköttetése légyen a' jövedelemről való, vagy a' Financz-tudománynak a' Politicával, könnyű általlátni. Ugyanis

a' polgári társaság bizonyos czélnak elérésére állott öszve, hogy t. i. mind belső, mind külső ellenségei ellen, sőt még a' szerencsétlen történetek ellen is bátorságban légyen, és még hogy a' positiva boldogsága is nevekedjék, mindezeknek elérésére eszközök kivántatnak, azon megkivántató jó rendelések felállítására sok költség, és az ezekre megkivántató személyek fizetésére jövedelem kivántatik.

Ezen jövedelemnek a' polgári társaság szükségéhez kell alkalmaztatva lenni, mert a' polgári társaság költségét gyakran a' külső környyűlállások határozzák meg, következésképen kétféléknek kell ezeknek lenni, vagy rendszerént-vagy rendkivűlvalóknak. Rendszeréntvalók azok, mellyek minden esztendőben rendszerént béjönnek, és a' polgári társaság rendszeréntvaló szükségére megkivántatnak; rendkivűlvalók azok, mellyekre a' köztársaságnak csak némelly rendkivűlvaló állapotban van szüksége.

§. 148.

Az ország jövedelmének sokféle kútfejei szoktak lenni, mellyek közűl a' legnevezetesebbek ezek:

1-ör. Az úgy nevezett Domániumok. A' Domániumok a' polgári társaság kezdetében legtermészetesebb kútfejei voltak a' jövedelemnek, és minthogy ez legártatlanabb neme az adónak, ezt a' polgárok fizetik, némellyek az illyen domá-

niumoknak szaporítását javasolják; de minthogy az illyen domaniumoknak kevesebb hasznát lehet venni, mintha azok privátusoknak volnának kiosztva, azért ma az illyen domaniumoknak szaporitása nem volna hasznos. A' domániumokból a' jövedelmeket különbféle módon szokták bészedni, ugyanis vagy administráltatni szokták gazdatisztek által, vagy árendába szokták adni, vagy pedig a' mint az újabb időkben cselekedtek, mint p. o. Prussiában, kisebb részekre felosztják azokat, és kiadják a' privátusoknak, kik minden esztendőben tartoznak azért bizonyos mennyiséget fizetni, és ezen utolsó módot a' jövedelemre nézve Prussiában leghasznosabbnak találták.

§. 149.

2-or. A' Regálék. A' regálék neve alatt értik a' törvénytudók közönségesen a' fejedelem minden jusait. A' Financz-tudományon pedig értik különösen a' fejedelemnek azon jusait, mellyekből jövedelem jő bé. A' regálék meghatározásában ugy tetszik, hogy a' régiek főképen arra figyelmeztek, hogy mellyek a' közönséges hasznú és szükséges dolgok, és épen már ebből, minthogy t. i. ezek a' regálék közönséges hasznú és szükséges dolgokból állanak, világos, hogy ezekre nézve az ezekből áradó jövedelem nem fő czél, hanem csak melleslegvaló dolog, a' fő czél pedig az, hogy a' közönséges hasznot bennek el lehessen érni.

Nevezetesebb nemei a' Regáléknak ezek:

1-ör. A' bányák, az azokban találtató érczek nemei, mellyeket minthogy a' fejedelem maga nem miveltethet, a' privátusok is szokták mivelni, ugy mindazáltal, hogy mindenféle érczet meghatározott áron tartoznak általadni, és azonkivűl az úgy nevezett urburát fizessék. — Ide tartozik a' sóból való jövedelem, — mint szintén a' pénzverésből való haszon is; de a' mellyekből, mihelyt külső nemzetekkel is kereskedése van a' nemzetnek, valóságos haszon nem igen jöhet be.

2-or. A' harminczad, mellyet az országba béjövő, vagy az országon keresztűlmenő, sőt néha az országból kimenő productumokért is fizetni kell, a' szerént, a' mint a' harminczadok tabellájában meg van határozva. A' harminczad is inkább a' kereskedés igazgatására, regulátiojára szolgáló alkalmatos eszköz, mintsem a' jövedelemnek valóságos kútfeje lehetne, és mentűl nagyobb a' harminczad, annál kevesebb jövedelem szokott rendszerint béjönni.

3-or. A' posta. Elejinte a' posták felállításának nem a' jövedelem volt a' czélja, hanem a' publicum commoditása, de a' kereskedés nevekedvén, a' postával való élés is nevekedett, a' szerént nagyobb haszon is jött bé a' postákból, melly hasznot mindazáltal nagyon nevelni nem jó volna, mert épen ez által kevesednék meg a' belőle való haszon, minthogy mindjárt kevesebben élnének e'

haszonnal, és a' kereskedésnek is nagy akadályára lehetne.

§. 150.

3-dik Kútfő a' bizonytalan történetből való jövedelmek, a' hova tartoznak kiváltképen:

1-ör. A' jószágoknak bizonyos meghatározott történetekben a' fejedelemre való viszszamenése.

2-or. A' bűntetésből való jövedelmek; mint p. o. a' ki a' király és haza csendessége ellen összveesküszik, a' jószágát elveszti.

3-or. A' taxák, mellyeket részszerént az ugy nevezett privilegiumokért, diplomákért kell fizetni, részszerint pedig az igazság kiszolgáltatásáért való taxák.

§. 151.

4-dik Kútfeje a' jövedelemnek az *Adók*, mikor a' feljebb elöszámlált kútfejei a' jövedelemnek nem elegendők, akkor szedődnek az adók, mellyeknek kétféle nemei nevezetesebbek, a' következendők:

1-ör. A' fekvő jószágokra vetett adók, ezen adóknak meghatározására szükséges, hogy a' földek fel legyenek mérve, és a' jószágok, vagy termékenységek szerént classisokra felosztva, meghatározván, hogy mindenik classis hányadik magvát adja meg; és a' szerént, kivévén azt, a' mi az elvetésre és familiája fentartására szükséges, és a' költséget is, a' többit nyereségnek teszik, és ab-

ból tartozik fizetni, vagy sok helyeken naturalékban veszik azt ki a' föld termése szerént minden esztendőben, és az az ugy nevezett *Tized*, vagy *Dézma*. A' kisebb és nagyobb városokban sok helyen mint fekvő jószágaiktól, hasonlóképen fizetnek házoktól, gyakran adóznak kéményeiktől és ablakaiktól.

2-or. Kinekkinek a' jövedelmére vagy a' tehetségére vetett adó. E' neme az adónak sok nehézséggel van öszvekötve; mert ezen adóra nézve a' kivántatik meg, hogy kiki az ő egész jószágának állapotját fedezze fel, és nyilatkoztassa ki, a' melly sokat árt a' privátusok hitelének (creditumának), ésigy gyakran megtörténhet, hogy az illyen ember, csak hogy a' maga hitelét mások előtt el ne veszesse, a' maga tehetségét nagyobbra fogja mondani, mint a' mennyivel bír. Néhol ennek eltávoztatására, mint p. o. Norimbergában, nem tartozik a' maga jövedelmét senki is felfedezni, hanem megesküszik kiki arra, hogy magát igazán fogja taxálni, és azt, a' mit maga itél, hogy esnék az o tehetségéből, egy arra rendelt ládába teszi; de az által csak a' sok hamis esküvésre adódik alkalmatosság. Amsterdámban 1802-ben November 2-án hasonlóképen akarták, hogy kiki magát taxálja; de nagyon kevés jövén bé, az amsterdámi municipalitás 55 személyt nevezett ki, a' kik a' lakosok tehetségeit megvizsgálják, és taxálják; de 9-nél több nem válalta fel ezen hivatalt.

3-or. A' személyre, vagy az úgy nevezett főre vetett adó. Ez régi neme már az adónak; de felette terhes és kemény. Ugyanis: *a*) Ezt az adót a' gazdagnak és szegénynek egyformán kell fizetni. *b*) A' kinek számos a' familiája, annak többet kell fizetni, a' ki pedig a' nélkül is terhesen él, és igy nehezebben tarthatja el háza népét. *c*) Ezt az adót nem lehet az által könnyebbé tenni, hogy a' lakosokat classisokra oszszák; mert ha a' classisokat a' rang, hivatalok, mesterségek és kinekkinek élelme szerént csinálják is, felette hibás fog lenni.

4-er. A' mesterségekre vetett adó; mellyet kinekkinek a' mesterségéből béjövő haszontól és mesterségtől kellene fizetni. Némellyek ezt az adót felette jónak tartották, mint *Justi*, ő azt állította, hogy minden mesterségek hasznát meg kellene határozni, annak a' haszonnak $\frac{2}{3}$ részét a' mesterember szükségére hagyni, az egy harmad részt ugy gondolni, mint valóságos nyereséget, mellynek $\frac{1}{4}$ részét könnyen fizethetné adóba. De ez az adó felette sok nehézségekkel van öszvekötve; mert a' mesterségeknek jövedelmét, 's az azokból való hasznot mi szerént fogják meghatározni? Az egyforma mesterséget gyakorló embereknek tudnivaló, hogy nem egyforma a' jövedelmek. Ha ezt a' mesteremberek jövedelmét a' legények száma szerént fogják meghatározni, ugy ez az adó sokféleképen ártalmas fog lenni a' mesterségeknek, a' szorgal-

matosságoknak, mert mindjárt kevesebb legényt fog tartani a' mesterember.

5-ör. Az élelemre vetett adó, mellyet közönségesen *Accisának* szoktak nevezni. Accisáknak hivják ezen latán igétől: *accido* v. *adcido*, elmetszem, meg kisebítem. Igy *Virgilius* Aeneid. VII. 125: Accisae dapes, megemésztett eledelek. E' neme az adónak régi, mert *Caligula* felől beszéli *Suetonius:* „Pro eduliis, quae toto orbe veneunt, certum pensum exigebatur.“ Kétféle szokott pedig lenni ezen adónak neme: vagy közönséges, ha tudniillik minden neműre a' dolgoknak van vetve illyen adó, a' mi csak egyszer a' kereskedésnek czikkelye; vagy pedig az, mikor ez a' neme is az adónak némelly bizonyos meghatározott dolgokra van vetve, ezt a' nemét az adóknak leginkább csak a' városi lakosok szokták fizetni. Némellyek azt tartják, hogy ez egy a' legkönnyebb nemei közűl az adóknak a' következő okokon:

§. 152.

1-ör. Ezt az adót még az idegenek is tartoznak fizetni, a' kik valamelly országon általmennek, vagy útaznak, mert mihelyt csak egy ebédet eszik is, azonnal fizetnie kell ezt az adót.

2-or. Ezen adóból a' gazdagabb többet fizet, mint a' szegény; mert a' szegény kevesebbel beéri; mindazonáltal hogy ez a' neme az adónak terhes ne legyen, ugy kell annak intézve lenni, hogy a'

mindennapi élelemre megkivántató dolgokra vetett adó kisebb legyen, nagyobb pedig a' luxusra tartozó dolgokra vetett adó.

3-or. E' neme által az adónak épen akkor jő és akkor szedődik bé az adó, vagy pénz, mikor pénze van, mikor tudniilik vásárol, nem úgy, mint más adók nemei, mellyeket akkor szednek bé, mikorra a' fizetés ideje van határozva.

4-er. Ugyanez okon az a' jó is meg van e' nemében az adónak, hogy itt az emberek soha sem maradnak restansok, nincsen az executióra is soha szükség, a' melly az adót kiváltképen terhessé szokta tenni. Némellyek ez ellen az adó ellen nehézségeket szoktak tenni:

a) Hogy ezen adóra nézve a' csalárdság legnagyobb szokott lenni, és mennél nagyobb az accisa, annál nagyobb a' csalárdság is. Azért vagynak reá példák, hogy az accisából való jövedelemnek szaporitására legjobb eszköz az accisa alábbszállítása.

b) Sok személyt kiván ezen adónak bészedése, a' kiknek fizetésére egy része elmegy a' jövedelemnek. De némellyek csakugyan nagyítják az ezen adó körül megkivántató személyek számát. Angliában felvetették, és a' tisztviselők fizetésére 5 procento megy.

c) E' neme az adónak a' kereskedésre nézve akadályt csinál; mert a' jószágok vizsgálója sok időt veszt el.

§. 153.

Ide tartoznak a' pecsétes, vagy úgy nevezett *Stempel-papirosok*. Ezt a' nemét az adónak Hollandusok találták fel. Az illyen pecsétes papirosoknak különbféle árok szokott lenni; igy p. o. Austriában 4 classisokra van felosztva. Az első classisban lévő levelekért kell 2 Rf; a' másodikban lévőkért 1 Rf.; a' harmadikban lévőkért 18 xr.; a' negyedikben lévőkért 5 xr. kell fizetni. Ez az adó terhes lehet, ha a' processusra megkivántató papirosra is kiterjed. Igy szokták némelly helyeken a' kártyákat, mindenféle újságokat, kalendáriumokat megstempelezni, a' melly pecsétekért bizonyos meghatározott summát kell fizetni.

§. 154.

Némellyek az újabb időkben, nevezetesen az úgy nevezett Oeconomisták vagy Physiocraták azt javasolták, hogy mindenféle nemeit az adóknak egy nemre kellene reducálni, a' mellyet a' földmivelő tartoznék productumával fizetni. Ugyanis 2 classisra osztották fel ezek a' lakosokat; egyik a' producáló classis, ez a' földmivelő; másik a' mint ők nevezik sterilis classis, micsodások minden hivatalbéliek, kalmárok, mesteremberek; minthogy ma e' sterilis classisnak mindent a' producáló classistól kell venni, tehát az adót fizesse a' producáló classis, de a' maga productumit annál drágábban

adja a' sterilis classisnak. Hasznai ezen adónak, a' mint ők mondják, ezek volnának:

1-ör. Csak egy neme volna az adónak, sokkal kevesebb személy kivántatnék meg ennek beszedetésére, mint a' feljebb előszámlált sok nemeire nézve az adóknak, és igy hát a' haszon is nagyobb lenne belőle.

2-or. Ezt az adót minden lakosoknak, és a' leghelyesebb arányban kellene fizetni, a' szerént t. i. a' mint valakinek több, vagy kevesebb productumra van szüksége. De az Oeconomisták vagy Physiocraták ezen rendszere (systemája) ellen sok nehézségek vagynak:

a) Rendszerek alapja nem igaz; hogy t. i. egyedűl a' földmivelő a' producáló classis, a' többi ezeken kivűl mind a' sterilis classisra tartoznék, hogy t. i. a' mesterember 's kalmár semmit sem producálna. Angliában a' föld productuma felét nem teszi az egész ország jövedelmének, hát Hollandiában micsoda csekélység a' föld productuma az egész jövedelemhez képest?

b) Az adónak e' neme lehetetlenséget tesz fel, hogy t. i. a' földmivelő, a' ki legszegényebb része a' lakosoknak, a' többi lakosokért előre (anticipato) fizessen adót, még pedig hogy hasznos légyen neki, pénzben kellene fizetni, nem naturálékban, mert különben sok személy és költség kivántatnék még az illyen naturaléknak bészedésére, conservatiójára és eladására. Továbbá

c) Azt is felteszi ez a' projectum, hogy a' földmivelő mindenkor a' maga tetszése szerént határozhatja meg a' maga productuminak árát, sok más környűlállások határozzák meg, nem az adó. E' rendszernek találója vólt *Vebung* szerént *Belker* nevű Anglus. Az újabb időkben javaslották a' Francziák főkép egy *Kezmai* nevezetű Franczia Doctor, a' ki Doctor *Albertel* barátságban volt. Irt is Kezmai, vagy Quezmai erről egy illyen czimű, munkát: *Physiocratiae;* ezért nevezték ennek javaslójit Physiocratáknak, Oeconomistáknak pedig nevezték őket, mert mindnyájan az oeconomia előmozdításán igyekeztek. Ezen rendszert oltalmazták a' többek között *Turgot*, *Mirabeau.* Turgot minister lévén, ezen rendszert igyekezett bévinni; de nem lehetett. Németországban pedig a' bádeni markgróf Dietlingen nevezetű környékben megpróbálta *Scheltwein* tanácsára; de sok rendetlenségek származván belőle, fel kellett vele hagyni, és Scheltweinnak meg kellett szökni.

§. 155.

Minthogy pedig a' rendkivűlvaló történetekben p. o. a' soká tartó háború alkalmatosságával gyakran a' különbféle előszámlált nemei is az adónak nem adtak elegendő jövedelmet, az illyen környülállásokban vagy rendkivülvaló adókkal, vagy más operátiók által szokták nevelni a' közjövedelmet. Tudniillik:

1-ör. Néha a' régi adót szokták nevelni, vagy feljebb vinni, a' melly móddal csak ott lehet élni, hol a' privátus még a' maga kára nélkül valamit szakaszthat el a' maga kereskedéséből; mert ha különben is nagyon meg vagyon terhelve, ez a' mód felette káros lehet. Épen azt kell azon környyűlállásban megfontolni, valljon a' régi adók neveltetnek e, vagy új adók rendeltetnek? Az új adók annyival károsabbak, hogy többnyire az adóknak bészedésére új személyek is kivántatnak, a' kiknek fizetésére egy része az illyen adóknak felmegy.

2-or. Az illyen környyűlállásokban költsön vesznek fel pénzt az országok. Az ollyan országok legkönnyebben kapnak költsön pénzt, a' mellyek az interest minden esztendőben lefizetik. Ha lehetséges az országnak a' maga tulajdon lakosaitól költsönözni pénzt, sokkal hasznosabb, mint az idegenektől; mert az illyen felvett pénznek az interese is az országnak marad, és az illyen pénz miatt nem lesz egyik ország a' másiknak köteles, gyakran pedig az illyen költsön felvett pénzért kivált az idegeneknek valamit kell zálogba adni, a' melly zálog vagy valami drága kövekből 's a' t. áll, vagy valami fekvő jószágokból, néha bizonyos jövedelmek neveztetnek ki az illyen adósság nagyobb securitásáúl.

3-or. Néha az adók bizonyos nemeit, p. o. a' harminczadot, postát egynéhány esztendeig áren-

dába adják, úgy hogy azt az árendát minden esztendőre az árendások előre fizetik. Az illyen mód káros lehet; mert az árendások az árendába kiadott dolgokra és jövedelmekre nézve sok rendetlenséget követhetnek el.

4-er. Néhol a' végre, hogy a' lakosoktól pénzt szerezhessenek öszve, úgy nevezett vitalitiumokat állítottak fel, a' mi abban áll, hogy a' kik pénzeket ide beadják, esztendőnként capitálisaiktól nagyobb interest vesznek; p. o. kétannyit, vagy többet is, mint rendszerént szokás volna az országban; de halálok után a' capitalis a' cassában marad. Itt világos, hogy a' nagyobb interes nem egyéb, hanem a' bétett capitális részenként és apródonként való viszszafizetése. E' szerént a' vitalitiumok summája a' szerént kisebb, vagy nagyobb, a' mint ifiabb, vagy öregebb az, a' ki a' capitálist béadta, a' mint lehet reményleni, emberi mód szerént szólván, hogy tovább, vagy kevesebb ideig élhet ezzel a' haszonnal. Ezért illyen formán szokták a' vitalitiumok summmáját rendszerént meghatározni: 1-sö esztendőtől fogva a' másikig 2 procento, 11től—20ik 8 procento, 20—40 9 procento, 40—50. 10 procento. 50—60ig 12 procento, 60-tól feljebb 15 procento. Ezzel a' móddal élnek mind Angliában, mind Francziaországban. Németországban pedig az özvegyek cassája többnyire ezen a' módon van felállítva. Itten nem annyira abban vagyon a' haszon, hogy az in-

teressensek meghalván, bennmarad a' capitálisok, mert többnyire ollyanok teszik be capitálisaikat, a' kik egészségesek és sokáig élnek; hanem csak abban van, hogy a' capitális egyszerre jön bé, a' mikor arra szükség vagyon, viszszafizetni pedig csak lassanként kell esztendőről esztendőre.

5-ör. Néhol szokásban vagynak az úgy nevezett *Tontinák*; igy neveztetnek első feltalálójoktól *Tonti* nevű Olasztól. A' Tontina a' vitalítiummal megegyez abban, hogy itt is az interessensek halála után a' capitalist nem kell viszszafizetni; különbözik pedig a' rendszerént való vitalitiumtól abban, hogy itt igen csekély interest fizetnek, igen csak annyit, mint a' rendszerént való interes szokott lenni. Továbbá különbözik abban is, hogy itt az interessensek a' mint idejekre nézve különböző classisokra vagynak felosztva, tehát abból a' classisból míg csak egy személy életben van, az az egy személy húzza holta napjáig a' többi ugyan abból a' classisból való interessenseknek interessét is, minekutána már meghaltak. Igy Francziaországban egy özvegy aszszony 1726., a' ki csak 300 livrét tett bé a' Tontinába, élt 96 esztendeig, és életének utólsó esztendejében 73500 livrét vont; mert a' véle egy classisban lévők elébb kihaltak. Ebből világos, hogy a' Tontinában az interes ugyan kisebb, mint a' vitalitiumban; de minthogy azt tovább kell fizetni, mint a' vitalitiumot, tehát terhesebb lehet annál.

6-or. Néhol a' Lotteria van szokásban. Kétféle a' lotteria: számlotteria, és classislotteria. A' számlotteria az, a' hol az 1-től fogva 90-dikig szabad numerusokat választani, nagyobb, vagy kisebb nyereségre azokra pénzt tenni. Mivel ebbe kis summát kell bétenni, a' szegény köznépet szegényiti, a' jövedelem pedig belőle nagy szokott lenni. Különbözik ettől a' classis-lotteria, a' hol kis summát nem lehet bétenni, hanem a' betételek summája classisokra van felosztva; p. o. a' legalsó classis 50 foriut, ennél kevesebbet nem lehet bétenni, ez a' neme a' lotteriának ártatlanabb, minthogy itt a' szegény emberek nem tehetnek bé, de a' belőle béjövő haszon nem nagy szokott lenni.

7-er. Ide tartoznak a' Banko-czédulák, vagy a' papiros pénzek, a' mellyek Európának csaknem minden országaiban találtatnak, és mind az ország cassájiban, mind a' köz kereskedésben kész pénz gyanánt vevődnek el. Ezek felől azt kell megtartani, hogy becsek a' szerént nevekedik, vagy száll alá, a' mint azoknak száma nagyobb, vagy kisebb, vagy a' mi oda megyen ki, a' mint a' nemzet crediuma vagyon, hogy tudniillik a' papiros pénzt reálizálhatja. Az illyen Bankoczédulák vagy papiros pénzek által nagyon megszaporodhat a' pénz massája; az országban minden gazdagulhat, mert nemcsak két annyi, hanem hét annnyi pénz is van circulátióban, mint a' mennyi ezüst, vagy arany volna.

8-or. Ide tartoznak utoljára a' status vagy az ország obligátiói. Aerarialis obligátiók, a' mellyeknek sok különböző nevek vagyon, hasonlóképen circulatióban vagynak, mint a' Bankóczédulák, szintugy fizetésre másoknak általadatnak. Különböznek mindazáltal a' Bankóczéduláktól, hogy a' Bankóczéduláktól semmi interest nem vesznek, a' status, vagy aerarialis obligatioktól pedig rendszerint kisebb, vagy nagyobb interes szokott fizetődni esztendőnként. Különböznek még abban is egymástól, hogy a' Bankóczédulák az országban a' magok meghatározott becsekben, válorjokban folynak és vétetnek el, az aerarialis obligatiók becse pedig hol feljebb, hol alább száll, a' mint tudniillik annak a' cassának, a' mellybe a' pénz letevődött, crediuma nagyobb vagy kisebb.

Dr BALLAGI GÉZA